

ANDRZEJ DAKOWICZ

**PŁEĆ
PSYCHICZNA
A POZIOM
SAMOAKTUALIZACJI**

Rodzicom moim – poświęcam

ANDRZEJ DAKOWICZ

**PŁEĆ
PSYCHICZNA
A POZIOM
SAMOAKTUALIZACJI**

**TRANS
HUMANA**

Białystok 2000

Recenzenci: prof. zw. dr hab. Wenancjusz Panek
 ks. prof. dr hab. Zenon Uchnast

Redakcja Elżbieta Kozłowska-Świątkowska
Projekt okładki: Dariusz Sobociński
Korekta: Małgorzata Waś
Skład: Roman Sakowski

© Copyright by Trans Humana
Wydawnictwo Uniwersyteckie
15-328 Białystok, ul. Świerkowa 20
tel./fax (085) 745-74-23
<http://pip.uwb.edu.pl/transhumana>
e-mail: transhum@noc.uwb.edu.pl

Białystok 2000

ISBN 83-86696-66-4

5

Druk: AG-BART, Białystok, ul. Grottgera 6a

Spis treści

WSTĘP	9
--------------------	----------

Rozdział I

PŁCIOWOŚĆ LUDZKA W ASPEKCIE ROZWOJU	12
--	-----------

1. Człowiek – kobieta lub mężczyzna	12
1.1. Biologiczne podłoże płci	13
1.2. Płeć psychiczna	15
1.3. Inne zmienne określające płciowość człowieka	17
2. Psychologiczne koncepcje wyjaśniające proces kształtowania się świadomości własnej płci	18
2.1. Koncepcja psychoanalityczna	19
2.2. Koncepcja społecznego uczenia się	21
2.3. Koncepcja rozwoju poznawczego	23
2.4. Teoria schematu płci (Gender Schema Theory)	23
3. Psychologiczne koncepcje kobiecości i męskości	24
3.1. Tradycyjne poglądy na kobiecość i męskość – model jednoczynnikowy	25
3.2. Koncepcja dymensji ortogonalnych	25
3.3. Koncepcja wieloczynnikowa	31

Rozdział II

TEORIA SAMOAKTUALIZACJI	33
--------------------------------------	-----------

1. Najważniejsze koncepcje osobowości uwzględniające zagadnienie samoaktualizacji na gruncie psychologii humanistycznej	34
1.1. Koncepcja osobowości w ujęciu A. H. Masłowa	35
1.2. Koncepcja osobowości w ujęciu C. R. Rogersa	37

2. Istota i znaczenie samoaktualizacji w procesie rozwoju człowieka	39
3. Operacjonalizacja teorii samoaktualizacji	42
4. Płeć psychiczna jako jeden z czynników modyfikujących proces samoaktualizacji	45

Rozdział III

PROBLEMATYKA I PROGRAM BADAŃ WŁASNYCH

1. Problem badawczy i hipotezy	48
2. Sposób przeprowadzenia badań oraz charakterystyka badanej populacji	50
3. Opis metod	52
3.1. A. Kuczyńskiej Inwentarz do oceny Płci Psychologicznej (IPP)	52
3.2. E. L. Shostroma Kwestionariusz Samoaktualizacji (POI)	54
3.3. Z. Uchnasta Kwestionariusz Poczucia Bezpieczeństwa (KPB)	55
3.4. H. G. Gougha i A. B. Heilbruna Test Przymiotnikowy ACL	56
4. Sposób statystycznego opracowania danych	59

Rozdział IV

ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ

1. Charakterystyka grup badanych wyodrębnionych na podstawie Inwentarza do oceny Płci Psychologicznej (IPP) A. Kuczyńskiej	60
1.1. Charakterystyka grup badanych kobiet	61
1.2. Charakterystyka grup badanych mężczyzn	64
2. Poziom samoaktualizacji badanych grup	68
2.1. Wyniki Kwestionariusza Samoaktualizacji (POI) E. L. Shostroma	69
2.1.1. Porównanie wyników uzyskanych przez grupy kobiet	69
2.1.2. Porównanie wyników uzyskanych przez grupy mężczyzn	71

2.2. Wyniki Kwestionariusza Poczucia Bezpieczeństwa (KPB) Z. Uchnasta	73
2.2.1. Porównanie wyników uzyskanych przez grupy kobiet	73
2.2.2. Porównanie wyników uzyskanych przez grupy mężczyzn	75
2.3. Wyniki Testu Przymiotnikowego ACL H. G. Gougha i A. B. Heilbruna	77
2.3.1. Porównanie realnych obrazów siebie między grupami badanych kobiet	77
2.3.1.1. Szczegółowa analiza wyników skal Kobiecości (Fem) i Męskości (Mas) badanych kobiet	84
2.3.2. Porównanie idealnych obrazów siebie między grupami badanych kobiet	87
2.3.3. Porównanie realnych i idealnych obrazów siebie w grupach badanych kobiet	91
2.3.4. Porównanie realnych obrazów siebie między grupami badanych mężczyzn	97
2.3.4.1. Szczegółowa analiza wyników skal Kobiecości (Fem) i Męskości (Mas) badanych mężczyzn	104
2.3.5. Porównanie idealnych obrazów siebie między grupami badanych mężczyzn	107
2.3.6. Porównanie realnych i idealnych obrazów siebie w grupach badanych mężczyzn	110

Rozdział V

PODSUMOWANIE I INTERPRETACJA UZYSKANYCH WYNIKÓW

116

1. Podsumowanie wyników

116

2. Próba interpretacji uzyskanych wyników

123

ZAKOŃCZENIE

128

BIBLIOGRAFIA

130

ANEKS

140

WSTĘP

Ludzkie dążenie do szczęścia polegającego na spełnieniu siebie w procesie ciągłego stawania się zostało zauważone i docenione na gruncie psychologii humanistycznej, będącej swego czasu alternatywą dla deterministycznej psychoanalizy i redukcjonistycznego behawioryzmu (Kozielecki, 1995). Znalazło to wyraz w postaci szczegółowo opracowanej teorii samoaktualizacji, która w swoim bogactwie do dziś stanowi cenne źródło inspiracji w poszukiwaniu prawdy o człowieku. E. L. Shostrom, syntetyzując najważniejsze poglądy dotyczące teorii samoaktualizacji w połączeniu z własną praktyką psychoterapeutyczną, zaproponował operacyjne określenie poziomu samoaktualizacji – jest to pełne, wolne od tłumień własnych przeżyć i emocjonalnych zaburzeń funkcjonowanie człowieka, rozwijające jego osobiste zdolności czy potencjalności (Szewczyk, Uchnast, 1978). Samoaktualizacja, która narażona jest na deformację i niespełnienie, leży głęboko w naturze każdego człowieka, modyfikując stan jego zdrowia psychicznego.

Pośród wielu czynników mogących mieć istotny wpływ na poziom samoaktualizacji wybrano w tym opracowaniu płęć psychiczną, a szczególnie jeden z jej aspektów wyrażający się w układzie cech psychicznych związanych z płcią, który kształtuje się w człowieku od wczesnego dzieciństwa poprzez uczestnictwo w życiu społecznym. Zgodnie z teorią schematów płciowych (*Gender Schema Theory*) tak rozumiany aspekt płci psychicznej w literaturze przyjęło się określać mianem psychologicznej płci człowieka (Bem, 1984; Lenney, 1991; Kuczyńska, 1992a; Strykowska, 1993). Każda kobieta, biorąc pod uwagę nasilenie posiadanych przez nią cech psychicznych, które powszechnie uważane są za kobiece lub męskie, posiada jeden z czterech typów płci psychologicznej. Może to być: *typ kobiety androgynicznej (KA)* – posiadającej jednocześnie wysokie nasilenie cech kobiecych i męskich, *typ kobiety kobiecej (KK)* – posiadającej wysokie nasilenie cech kobiecych i niskie nasilenie cech męskich, *typ kobiety męskiej (KM)* – posiadającej niskie nasilenie cech kobiecych i wysokie nasilenie cech męskich lub *typ kobiety niezróżnicowanej (KN)* – która jednocześnie posiada niskie nasilenie cech kobiecych i męskich. Analogicznie każdy mężczyzna, biorąc pod uwa-

gę nasilenie posiadanych przez niego cech psychicznych, które powszechnie uważane są za męskie lub kobiece, posiada jeden z czterech typów płci psychologicznej. Może to być: *typ męczyzny androgynicznego (MA)* – posiadającego jednocześnie wysokie nasilenie cech męskich i kobiecych, *typ męczyzny kobiecego (MK)* – posiadającego niskie nasilenie cech męskich i wysokie nasilenie cech kobiecych, *typ męczyzny męskiego (MM)* – posiadającego wysokie nasilenie cech męskich i niskie nasilenie cech kobiecych lub *typ męczyzny niezróżnicowanego (MN)* – który jednocześnie posiada niskie nasilenie cech męskich i kobiecych.

Wyniki przeprowadzonych do tej pory badań potwierdzają istotny wpływ płci psychologicznej na sposób i jakość funkcjonowania człowieka (np. Bem, 1988; Lenney, 1991; Strykowska, 1992a; Mizielnińska, 1996; Kuthler, 1998; Marleau i in., 1998). Brakuje badań pozwalających na jednoznaczne określenie zależności pomiędzy płcią psychologiczną człowieka a jego samoaktualizacją. Prowadzone na ten temat badania (Kimlicka i in., 1987; Faulkender, 1991) potwierdzają występujący tylko w przypadku kobiet pozytywny wpływ androgynii na samoaktualizację. Nie ma zgodności w rezultatach badań co do wpływu pozostałych typów płci psychologicznej na poziom samoaktualizacji.

Celem mojej pracy jest próba określenia istniejącej zależności pomiędzy posiadaniem przez człowieka typem płci psychologicznej a osiągniętym przez niego poziomem samoaktualizacji. Tak postawiony cel zostanie osiągnięty na drodze weryfikacji hipotez postawionych w oparciu o literaturę przedmiotu, głównie teorię schematów płciowych Sandry L. Bem (1974, 1984). Przyjęte w pracy hipotezy przypisują osobom posiadającym androgyniczny typ płci psychologicznej wyższy poziom samoaktualizacji, a osobom posiadającym pozostałe typy płci psychologicznej niższy poziom samoaktualizacji. Wybór płci psychologicznej jako przedmiotu badań spowodowany jest względami wychowawczymi, gdyż w przypadku potwierdzenia postawionych hipotez badawczych można będzie wysunąć postulaty wychowawcze zmierzające do takiej modyfikacji procesu wychowania, który będzie uwzględniał odkryte prawidłowości. Aspekt wychowawczy prezentowanej pracy wzmocniony jest tym, że typ płci psychologicznej w znacznej mierze kształtowany jest pod wpływem otoczenia społecznego, na który można mieć realny wpływ.

Praca składa się z pięciu rozdziałów. W rozdziale pierwszym omówione są czynniki, którymi najczęściej określa się w literaturze płciowość ludzką. Przedstawione są psychologiczne koncepcje wyjaśniające proces kształtowania się świadomości własnej płci oraz najważniejsze psychologiczne koncepcje kobiecości i męskości.

Rozdział drugi wyjaśnia teorię samoaktualizacji poprzez odwołanie się do najważniejszych koncepcji osobowości na gruncie psychologii humani-

stycznej – Abrahama H. Maslowa i Carla R. Rogersa. Przedstawia istotę i znaczenie samoaktualizacji w procesie rozwoju człowieka, operacjonalizację teorii samoaktualizacji dokonaną przez E. L. Shostroma, a także przegląd badań dotyczących uwarunkowań poziomu samoaktualizacji.

Rozdział trzeci przedstawia problem badawczy i hipotezy, sposób przeprowadzenia badań oraz charakterystykę badanej populacji. Znajduje się w nim również opis użytych do badań metod, a także sposób statystycznego opracowania danych.

W rozdziale czwartym przedstawione są wyniki badań dotyczące zależności pomiędzy typem płci psychologicznej badanych osób a ich poziomem samoaktualizacji. Dla zachowania przejrzystości dokonywanych porównań wyniki poszczególnych metod przedstawiono oddzielnie dla kobiet i oddzielnie dla mężczyzn.

Ostatni, piąty rozdział, zawiera podsumowanie i interpretację uzyskanych wyników badań.

Pragnę wyrazić słowa wdzięczności Pani Prof. dr hab. Marii Braun-Gałkowskiej za pomoc i stałą życzliwą zachętę w przygotowaniu koncepcji pracy i ostatecznym jej sfinalizowaniu. Dziękuję uczestnikom prowadzonego przez Nią seminarium doktoranckiego, a także studentom uczelni białostockich, którzy, wyrażając zgodę na udział w badaniach, poświęcili sporo czasu i energii odpowiadając na szereg niełatwych pytań. Serdecznie dziękuję recenzentom Ks. Prof. dr. hab. Zenonowi Uchnastowi oraz Panu Prof. dr. hab. Wenancjuszowi Pankowi za zawarte w recenzjach uwagi i wnioski, które pomogły mi nadać ostateczny kształt prezentowanej pracy.

Dziękuję wszystkim, których nie sposób wymienić z nazwiska, a którzy na różnych etapach pracy udzielali mi różnorodnej pomocy i okazywali dużo życzliwości, przyczyniając się do szczęśliwego jej zakończenia.

PŁCIOWOŚĆ LUDZKA W ASPEKCIE ROZWOJU

Człowiek jest jedyną istotą, którą stać na refleksję nad samym sobą. Potwierdzenie tej tezy można znaleźć w licznych opracowaniach pisemnych, sięgających już czasów zamierzchłych, jak również we współczesnych dyskusjach publicznych czy prywatnych. Powszechnym uznaniem cieszy się twierdzenie o wielowymiarowej naturze człowieka (Kozielecki, 1995; Krąpiec, 1986). Liczenie się z ową złożonością i wypełnianie treścią poszczególnych wymiarów pozwala człowiekowi osiągać zamierzone cele doświadczając szczęścia (Tatarkiewicz, 1990). Jednym z wymiarów domagających się wypełnienia treścią jest nasza płciowość. To, jaki model kobiecości czy męskości nosimy w sobie i jak go realizujemy, nie pozostaje bez wpływu na nasze samopoczucie i kontakty z innymi ludźmi. Warto więc w tym miejscu postawić sobie pytania: Czym jest płeć? Co decyduje o płciowości człowieka? Czym jest kobiecość i męskość? Jak kształtuje się kobiecość? Jak kształtuje się męskość? Próbę pełniejszej odpowiedzi można podjąć na gruncie różnych teorii wyjaśniających zjawisko płciowości. Przegląd badań empirycznych pozwoli nam na ich weryfikację oraz podjęcie próby ustalenia istniejących prawidłowości.

1. Człowiek – kobieta lub mężczyzna

Nowa encyklopedia powszechna PWN (1996, s. 922) pod hasłem *płeć* umieszcza m.in. następujące objaśnienie: „...zespół cech organizmu warunkujący jego zdolność do wytwarzania komórek rozrodczych – gamet żeńskich (jajo) lub męskich (plemniki), a także umożliwiających zaplemnienie i – często – opiekę nad potomstwem. Rozróżnia się cechy płciowe: pierwszorzędowe – odrębność gonad (jądra i jajniki), drugorzędowe – odrębność dróg płciowych i narządów kopulacyjnych, i trzeciorzędowe – odmienność postaci, np. wielkości, kształtów, uwłosienia ...”. Wiele osób

uważa, że różnice między płcią żeńską i męską są czymś oczywistym, danym przez naturę. Często nie zdajemy sobie sprawy z bardzo skomplikowanych procesów biologicznych, psychicznych i społecznych, które prowadzą do ostatecznego ukształtowania się odrębności płciowej. Pierwsze procesy zachodzą już w łonie matki i będą trwały jeszcze długo po narodzeniu w interakcji z otoczeniem. Złożoność i dynamika tego zjawiska może doprowadzić do zaburzeń w tworzeniu własnej płciowości. Powszechnie przyjmuje się kilka podstawowych zmiennych stanowiących biologiczne podłoże płci, do których zalicza się płęć: genetyczną, gonadalną, hormonalną i fenotypową oraz płęć psychiczną, która, bazując na uwarunkowaniach biologicznych, kształtuje się w interakcji z otoczeniem. Zgodność powyższych zmiennych ostatecznie określa płciowość człowieka (Strojnowski, 1976; Starka, Raboch, 1985; Blaim, 1986; Imieliński, Dulko, 1988; Zimbardo, Ruch, 1988; Wójcik, 1998).

1.1. Biologiczne podłoże płci

Życie człowieka rozpoczyna się od momentu poczęcia, czyli połączenia komórki jajowej matki z plemnikiem ojca. Zarówno matka jak i ojciec wnoszą po 23 chromosomy, które, tworząc pary, stanowią niepowtarzalny zapis genetyczny obecny w każdej komórce ciała. Płęć poczętego człowieka zależy od rodzaju chromosomów w 23. parze. Układ chromosomów XX wskazuje na dziewczynkę (płęć genetyczna żeńska), a XY na chłopca (płęć genetyczna męska). Ponieważ komórka jajowa zawsze zawiera chromosom X (wyglądem przypomina on tę literę), płęć poczętego dziecka zależy od rodzaju zapładniającego plemnika – z zawartością chromosomu X lub Y. To odkrycie dało nowy impuls w poszukiwaniach sposobów planowania płci (Imieliński, 1987). W przypadku zwierząt opanowano technikę oddzielania plemników z chromosomem X od plemników z chromosomem Y i poprzez sztuczne zapładnianie uzyskuje się płęć zwierzęcia zgodną z oczekiwaniami hodowcy. Zaplanowanie płci dziecka również jest możliwe, z pewnym prawdopodobieństwem, dzięki stosowaniu naturalnych metod regulacji poczęć opartych na obserwacji objawów płodności. Badania wykazują dość znaczącą różnicę w żywotności i ruchliwości między plemnikami X i Y. W zależności od okresu, jaki upływa od jajczkowania do spotkania się w narządach rodnych komórki jajowej z plemnikami, szanse dotarcia i przeniknięcia do komórki jajowej mają plemniki określonego rodzaju. Jednorazowe zbliżenie przypadające na 2-3 dni przed szczytem objawu śluzu daje większą szansę (ok. 80%) poczęcia dziewczynki, zaś jednorazowe zbliżenie w dniu szczytu częściej (również w ok. 80%) inicjuje poczęcie chłopca (Fijałkowski, 1989).

Od momentu poczęcia każdy człowiek ma identyczne podstawowe wyposażenie – progonadę (m.in. zawiązki jajowodów i nasieniowodów) – umożliwiające rozwój każdej z dwóch form płciowych. Około szóstego tygodnia

po poczęciu płód męski (46XY) wytwarza, prawdopodobnie dzięki obecności antygeny H-Y (Boczkowski, 1985), specjalne komórki produkujące hormony męskie – androgeny. Owe hormony stymulują rozwój istniejących w formie zawiązkowej (progonada) narządów męskich. W przypadku płodu żeńskiego (46XX) brak działania znaczących ilości androgenów wpływa, w podobnym czasie, na rozwój narządów kobiecych. Ostatecznie kształtują się gruczoły płciowe: jądra u mężczyzn, które są wyznacznikiem płci gonadalnej męskiej oraz jajniki u kobiet, które są wyznacznikiem płci gonadalnej żeńskiej. Po osiągnięciu dojrzałości płciowej jądra wytwarzają plemniki, a jajniki dojrzałe – jaja niezbędne w procesie powstania nowego życia.

Płeć hormonalna określana jest przez czynność wewnątrzwydzielniczą gruczołów płciowych: jąder lub jajników. Obydwa wytwarzają hormony płciowe androgeny i estrogeny, lecz w różnych proporcjach. Produkowane hormony mają bardzo duże znaczenie dla dalszego rozwoju człowieka. Już w łonie matki wpływają na ostateczne uformowanie się ciała i mózgu według wzorca kobiecego lub męskiego. Liczne badania nad dziećmi, które z różnych przyczyn w okresie płodowym otrzymały nienormalną dawkę hormonów i eksperymenty na zwierzętach potwierdzają tę tezę. Mózgi kobiet i mężczyzn wyraźnie różnią się, co z kolei wpływa na różnice w sferze przeżyć i zachowań (Moir, Jessel, 1993; Skubacz, Nęcka, 1995). Bardzo istotna jest tutaj asymetria funkcji poznawczych, przypisywanych lewej i prawej półkuli (Nosal, 1992). Prawa półkula jest bardziej wyspecjalizowana w przetwarzaniu informacji o charakterystyce przestrzennej, a lewa o charakterystyce sekwencyjnej, zwłaszcza językowej (Kurcz, 1987). Częściej występująca leworęczność u mężczyzn pośrednio świadczy o dominacji prawej półkuli, co wyjaśniałoby lepszą orientację przestrzenną u mężczyzn i lepszą sprawność językową u kobiet. Mózg mężczyzn jest bardziej wyspecjalizowany niż mózg kobiet. U kobiet ośrodki znajdujące się w obu półkulach kontrolują zdolności werbalne i przestrzenne, u mężczyzn natomiast lewa półkula kontroluje werbalne, a prawa przestrzenne. Przy rozwiązywaniu problemu abstrakcyjnego mężczyzna używa prawej półkuli, a kobieta obu (Moir, Jessel, 1993). Stwierdzono również różnice między kobietami a mężczyznami w wyborze stylu percepcyjnego, rozumianego jako stała indywidualna preferencja sposobu spostrzeżeniowego organizowania obrazu świata zewnętrznego, które mogą być spowodowane dominacją jednej z półkul mózgowych. Kobiety bardziej preferują globalny styl percepcyjny, natomiast mężczyźni – analityczny styl percepcyjny (Bednarek, 1997). Pośrednio potwierdza to również fakt częstszego występowania uzdolnień humanistycznych u dziewcząt, a matematycznych u chłopców (Panek, 1977). Nowych dowodów potwierdzających powyższe różnice dostarczają wyniki nieinwazyjnych badań ludzkiego mózgu w działaniu, wykorzystujące emisyjną tomografię pozytronową (PET). Przy wykonywaniu tego samego zadania umysłowego wyraźnie wi-

dać, że u kobiet i mężczyzn mózg uaktywnia się na różnych poziomach i w różnych miejscach (Moir, Jessel, 1998).

Kilka lat temu S. Le Vay znalazł obszar w podwzgórzu, który jest dwukrotnie większy u mężczyzn heteroseksualnych niż u kobiet i homoseksualnych mężczyzn (Gorman, 1992). Tymi ustaleniami próbowano potwierdzić hipotezę, że zmieniający się poziom hormonów w okresie płodowym może w sposób trwały kształtować rozwijający się mózg w kierunku określonych preferencji erotycznych. Do tej pory jednak nie udowodniono prawdziwości tej hipotezy.

Płeć fenotypowa kształtuje się w okresie pokwitania, który w przypadku dziewcząt rozpoczyna się około 8 roku życia (Pułtorak, 1996), a w przypadku chłopców około 10 roku życia (Janczewski, 1996) i trwa zwykle kilka lat. W wyniku zaistniałych skomplikowanych procesów biologicznych sprzężonych z warunkami środowiskowymi, ciało niedojrzałego jeszcze płciowo dziecka przekształca się w dojrzałe płciowo ciało dziewczyny lub chłopca. Chodzi tu przede wszystkim o drugorzędowe cechy płciowe, a więc ukształtowane i funkcjonujące jajowody lub nasieniowody oraz narządy kopulacyjne (pochwa, prącie), a także trzeciorzędowe cechy płciowe wyrażające się w odmienności wyglądu zewnętrznego kobiet i mężczyzn, np. waga, wzrost, kształt ciała, stopień owłosienia.

Fizyczna dojrzałość do poczęcia i urodzenia dziecka, która typowa jest dla osoby dorosłej, w przypadku osoby kończącej pokwitanie nie idzie w parze z dojrzałością psychiczną, która pojawia się nieco później jako wynik zmian biologicznych przy dużym współdziałaniu środowiska społecznego i osobistej aktywności (por. Lew-Starowicz, 1985; Massalska, 1985; Mandal, 1996).

1.2. Płeć psychiczna

Opisane wcześniej zmienne biologiczne określające płeć człowieka są podobnie rozumiane przez autorów zajmujących się tym zagadnieniem. Dotyczą one przede wszystkim mechanizmów biologicznych, a więc pochodzą z obszaru nauk przyrodniczych, gdzie bezpośrednie poznanie nie pozostawia miejsca na jakiegokolwiek spekulacje. Rzecz się komplikuje jeśli chodzi o rozumienie płci psychicznej. Kształtuje się ona w wyniku interakcji czynników biologicznych i społecznych. Pod tym samym pojęciem można spotkać nieco inne określenia. J. Strojnowski (1976) widzi w nim samoidentyfikację, czyli ujmowanie siebie samego jako istoty określonej płci: „jestem mężczyzną” – „jestem kobietą”. Owa samoidentyfikacja jest jednym z aspektów samoświadomości oraz wymiarem osobowości. Podobne określenie podaje K. Imieliński i S. Dulko (1988). P. G. Zimbardo i F. L. Ruch (1988) odwołują się do roli związanej z płcią, wyznaczonej przez wyuczone identyfikowanie się z płcią męską lub żeńską. Akcent na role związane z płcią kładzie rów-

niez E. B. Hurlock (1985) oraz R. Vasta i in. (1995), podkreślając ich trwałość, niezmienność i doniosłe znaczenie dla przystosowania psychicznego i społecznego jednostki w ciągu całego życia.

Wszyscy autorzy zgodnie podkreślają, że płęć psychiczna tworzy się w ciągu pierwszych lat życia pod wpływem współwystępowania czynników wewnętrznych i zewnętrznych. Jest cechą niemal bez wyjątku stałą, określoną przez identyfikowanie się człowieka z osobnikiem danej płci, a także związaną z podjęciem roli typowej dla danej płci w określonej kulturze. Ważnym elementem jest tutaj poczucie przynależności do jednej z płci. Tak rozumiana płęć psychiczna stała się w ostatnich dziesięcioleciach obiektem licznych badań, głównie na terenie USA. Zwracano szczególną uwagę na procesy psychologiczne, które ostatecznie doprowadzają do przeistoczenia się dziewczynek w kobiety, a chłopców w mężczyzn (Spence i in., 1974; Bem, 1984; Kuczyńska, 1992a).

Skonstruowano wiele narzędzi służących do oceny cech psychicznych związanych z płcią. Do najczęściej wykorzystywanych należy Inwentarz Ról Płciowych S. L. Bem (*Bem Sex Role Inventory – BSRI*) oraz Kwestionariusz Atrybutów Osobistych J. T. Spence, R. L. Helmreicha i J. Stapp (*Personal Attributes Questionnaire – PAQ*) (Merritt, Kok, 1995; Berthiaume i in., 1996; Burn i in., 1996; Gerber, 1996; Johnson i in., 1996; Truman i in., 1996; Devlin, 1997; Egger i in., 1997; May, Spangenberg, 1997; Seybolt, Wagner, 1997; Sinn, 1997; Marleau i in., 1998; Vachahaase, 1998). Oba narzędzia odwołują się do cech osobowości i właściwości istotnych w pełnieniu roli płciowej kobiecej (głównie właściwości związanych z ekspresją uczuć) i męskiej (głównie właściwości instrumentalnych). Osoba badana, oceniając każdą z cech u siebie, ostatecznie klasyfikuje się jako kobieca, męska lub androgyniczna, czyli posiadająca cechy charakterystyczne dla obu płci (Vasta i in., 1995). A. Kuczyńska, korzystając z metodologii zaproponowanej przez S. L. Bem, opracowała polską wersję BSRI nazywając go Inwentarzem do oceny Płci Psychologicznej (IPP), gdzie „psychologiczna płęć człowieka rozumiana jest jako układ cech psychicznych związanych z płcią, takich jak kobiecość czy męskość, które kształtują się w jednostce od wczesnego dzieciństwa, dzięki jej uczestnictwu w życiu społecznym” (1992b, s. 237). Odwołując się do szerokiego rozumienia płci psychicznej podanego wcześniej, można przyjąć, że osoby badane określają jeden z istotnych aspektów własnej płci psychicznej, odnoszący się do roli płciowej funkcjonującej w danym społeczeństwie. Sposób rozumienia mechanizmów kształtujących płęć psychiczną jest różny w zależności od przyjętej koncepcji teoretycznej. W dalszej części pracy przyjrzymy się koncepcjom psychologicznym wyjaśniającym to zjawisko.

1.3. Inne zmienne określające płciowość człowieka

Oprócz scharakteryzowanych wyżej zmiennych określających płciowość człowieka można jeszcze spotkać w literaturze płęć przypisaną (metrykalną, prawną, socjalną), która, określona przez osobę odbierającą poród na podstawie wyglądu zewnętrznych narządów płciowych, zapisana jest w dokumentach (Blaim, 1986; Imieliński, Dulko, 1988; Zimbardo, Ruch, 1988). Zdarzają się przypadki niepewności w określeniu płci noworodka z powodu obojcnego wyglądu zewnętrznych narządów płciowych. Wówczas wpisuje się do akt cywilnych płęć żeńską, a w pierwszym roku przeprowadza się specjalistyczne badania płci genetycznej i gonadalnej. Ustala się również ewentualną skuteczność zabiegów korekcyjnych zewnętrznych narządów płciowych. Takie badania potwierdzają wcześniejsze rozpoznanie płci dziecka albo są podstawą do zmiany początkowo podanej płci metrykalnej. Im wcześniej takie badanie się przeprowadzi, tym lepiej, ponieważ uświadomienie przynależności do określonej płci nabywa się około 3 roku życia i bardzo trudno jest to zmienić. Dzieci, którym płęć metrykalną zmieniono po 3 roku życia i objęto odmiennie ukierunkowanym wychowaniem, nie akceptują tej zmiany, zachowują się według wcześniej przyjętych wzorców, zapadają na różne zaburzenia psychiczne i nie są w stanie podjąć ról społecznych zgodnych z „nowymi” oczekiwaniami. W takich sytuacjach mniejszym złem jest pozostanie przy błędnej płci metrykalnej niż późna jej zmiana (Blaim, 1986).

Kolejną zmienną jest płęć z wychowania. Wiadomość czy urodziła się dziewczynka, czy chłopiec określa sposób podejścia rodziców do dziecka. Przy powszechnym dostępie do coraz lepszej jakości badań ultrasonograficznych (USG) można z dużym stopniem prawdopodobieństwa uzyskać informację dotyczącą płci dziecka jeszcze przed jego urodzeniem. Odrębność płci zostaje podkreślona oficjalnie przez fakt nadania imienia. Stosunek do dziecka rodziców i szerszego społeczeństwa uwarunkowany jest jego płcią i wyraża się w sposobie ubierania (fason i kolor ubrań), rodzaju dawanych zabawek i proponowanych zabaw, oddziaływaniach wychowawczych (np. system nakazów i zakazów). Przygotowuje się w ten sposób jednostkę do pełnienia roli jaką obyczaje, kultura i prawa społeczeństwa, w którym żyje wyznaczają przedstawicielom odnośnej płci (Blaim, 1986). Wzorce kobiecości i męskości są prezentowane dziecku przy różnych okazjach, odzwierciedlają one pogląd jaki przedstawiciele danego kręgu kulturowego wyrobili sobie, zaakceptowali i chcą kultywować. Owe wzorce nie są powszechnie takie same, wyglądają inaczej w różnych kulturach, jak również podlegają przeobrażeniom (por. Neugebauer, Neugebauer, 1984; Meighan, 1993; Bosak, 1995; Ciechomska, 1996; Dziedzic, 1997; Nasalska, 1997). O wielkim znaczeniu przygotowania do pełnienia roli związanej z płcią świadczy powszechność u wszystkich poznanych ludów pierwotnych ceremonii i rytuałów dotyczących płciowości (Malinowski, 1957; Mead, 1986; Badinter, 1993).

Okazuje się, że role społeczne dotyczą różnych dziedzin życia daleko odchodząc od spraw związanych z aktywnością płciową. Wymienić tu należy prawa i obowiązki, podział pracy w rodzinie i społeczeństwie, kryteria przydatności zawodowej, zasady wynagradzania za pracę, możliwość udziału w życiu społecznym i politycznym (Blaim, 1986).

Ukierunkowanie popędu płciowego, to kolejna zmienna określająca płciowość człowieka. Jeszcze przed narodzeniem kształtują się morfologiczne podstawy przyszłej aktywności płciowej człowieka. Na bazie rozwoju układu nerwowego i hormonalnego formuje się typ temperamentu seksualnego (Lew-Starowicz, 1981). Uświadomienie przez jednostkę swojej roli płciowej przypada na początek okresu pokwitania, natomiast ukierunkowanie popędu płciowego następuje nieco później. Satysfakcjonujące kontakty z rówieśnikami odmiennej płci stanowią w tym okresie najsilniejsze bodźce właściwie ukierunkowujące popęd płciowy. Zwraca się wtedy szczególną uwagę na takie czynniki jak: wygląd twarzy, zapach, budowa ciała, sposób ubierania się, cechy charakteru (Blaim, 1986). Brak kontaktu w tym czasie z osobami odmiennej płci (np. szkoły typowo męskie lub żeńskie, internaty) doprowadza niekiedy do powstania bardzo bliskich związków uczuciowych z osobami tej samej płci. Taka sytuacja może wytworzyć odchylenia w ukierunkowaniu popędu płciowego. Szczególnie niebezpieczne jest uwiedzenie, często podawane jako jeden z czynników wpływających na powstanie homoseksualizmu (Boczkowski, 1988; Imieliński, 1990; Cameron, 1996).

Wymienione wyżej zmienne zostały opisane jedynie w krótkim zarysie, gdyż nie są one przedmiotem pracy, chociaż same w sobie stanowią ciągle aktualny obszar badań zmierzających do określenia ich udziału w procesie tworzenia się ostatecznego kształtu ludzkiej płciowości.

2. Psychologiczne koncepcje wyjaśniające proces kształtowania się świadomości własnej płci

Różnice między płciami są na obecnym etapie wiedzy nie do końca poznany procesem przenikania się wpływów biologii i środowiska. Wielokrotnie podejmowano próby określenia zachodzących prawidłowości w oparciu o teorie biologiczne, odwoływano się do teorii ról społecznych i teorii atrybucji, społecznego porównywania się, a ostatnio dużą popularność zdobyły teorie tożsamości (Strykowska, 1992a). Uczenie się przez człowieka zachowań zgodnych z oczekiwaniami społeczeństwa odnośnie określonej płci, u podłoża których leżą m.in. różnice w sposobie przeżywania emocjonalnego, myślenia, organizacji przestrzeni (Horelli, 1997) jest jednym z najwcześniejszych zadań jakie podejmuje. Cały proces, który trwa wiele lat i obejmuje

nabywanie przez jednostkę uznanych za właściwe dla danej kultury preferencji, zdolności, cech osobowości i zachowań S. L. Bem nazywa procesem stania się kobietą lub mężczyzną w sensie psychologicznym (1984).

Na gruncie psychologii istnieją cztery podejścia wyjaśniające w jaki sposób dziecko staje się w sensie psychicznym kobietą lub mężczyzną (Strykowska, 1993).

2.1. Koncepcja psychoanalityczna

Najwcześniejsze opracowania oparte są o klasyczną psychoanalizę, która głosi, że wraz z procesem identyfikacji dziecko nabywa właściwości, postawy, wartości i zachowania uważane przez społeczeństwo za właściwe dla danej płci. Chłopiec identyfikuje się z ojcem, a dziewczynka z matką. Dochodzi w ten sposób do internalizacji społecznych standardów męskości i kobiecości, które stanowią podstawę wyboru postępowania i oceny zachowań własnych i innych (Freud, 1995). Niezaburzona identyfikacja prowadzi do akceptacji własnej cielesności oraz podjęcia ról społecznych, uważanych za przynależne do danej płci (Imieliński, Dulko, 1988). Podkreśla się tu również istotne znaczenie odkrycia przez dziecko różnicy w sensie biologicznym. Uświadomienie przez dziewczynkę braku członka rozwija u niej kompleks kastracji (zazdrość o członka), a u chłopczyka lęk kastracyjny. Wyjaśnienie odwołujące się do takich mechanizmów wyraźnie traktuje kobietę jako istotę gorszego gatunku, która dla odrobienia „biologicznego defektu” dąży do zdobycia mężczyzny na własność, co zamyka ją w egoizmie i niskości pragnień (Strykowska, 1992a). K. Horney – uczennica Z. Freuda – zdecydowanie sprzeciwiła się takiemu stanowisku, podważając go w trzech podstawowych kwestiach, tj. koncepcji zazdrości o członka, związku kobiecości z masochizmem i kobiecego lęku przed utratą miłości (1987, 1997). Macierzyństwu nadała nowy wymiar tłumacząc, że kobieta nie tylko nie zazdrości mężczyźnie penisa, ale to mężczyzna czuje kompleks niższości wobec kobiety zdolnej do dawania życia. Ten wątek został później szerzej rozwinięty w literaturze psychoanalitycznej (np. Bettelheim, 1996). Zepchnięcie kobiety przez mężczyznę na niską pozycję, głównie poprzez uwarunkowania kulturowe, skłania ją do traktowania siebie jako istoty mniej wartościowej, co w konsekwencji zaburza ekspresję potencjalnych możliwości (Capretta, 1967). Wyzwała to według K. Horney tendencje do wyrównania pozycji i aktywności, które odgrywają istotne znaczenie w pełnym rozwoju osobowości kobiety (1978, 1993). Podobne poglądy w tej kwestii głosił A. Adler (1946). Jeśli idzie o znaczenie miłości w życiu kobiety, to wraz z przeminieniem matriarchatu straciła ona dominującą rolę, którą może odzyskać tylko na drodze zyskania miłości innych osób. K. Horney przytacza wiele sugestywnych przykładów, które w połączeniu z teorią podkreślają fundamentalne dla kobiet znaczenie poczucia, że są kochane (Pospiszyl, 1992).

C. G. Jung (1981), przyjmując jako podstawę energetyczną koncepcję osobowości, nieco inaczej rozumiał proces tworzenia się męskości i kobiecości. W przeciwieństwie do Freuda wyróżniał dwie odmiany nieświadomości: indywidualną i kolektywną. Zawartość pierwszej stanowią treści wyparte w czasie indywidualnego życia człowieka, natomiast nieświadomość kolektywna zawiera doświadczenia naszych przodków, zarówno zwierzęcych, jak i ludzkich oraz istniejące zawsze i *a priori* archetypy. Do najbardziej wpływających na funkcjonowanie naszego *ego* archetypów zalicza m.in. animę – pierwiastek żeński i animusa – pierwiastek męski (Jung, 1997). Człowiek dąży do stanu pełnej integracji, którym jest *jaźń* poprzez wieloetapowy proces indywiduacji związany z poznawaniem, przeżywaniem i doświadczaniem treści nieświadomych. Jednym z etapów indywiduacji jest przeżywanie archetypów animy i animusa, polegające na tłumieniu impulsów płci przeciwnej istniejących u człowieka oraz uświadomieniu sobie treści płynących z pierwiastków żeńskich i męskich. Dotyczy to zarówno kobiety jak i mężczyzny, a więc każdy posiada obydwie te pierwiastki (Jung, 1992). Człowiek przeżywa również archetyp Wielkiej Matki utożsamianej z dojrzałą emocjonalnie kobietą oraz archetyp Staroego Mędrca stanowiącego wzór dojrzałego emocjonalnie i psychicznie mężczyzny. Proces indywiduacji kończy się maksymalnym zintegrowaniem świadomości i nieświadomości, czyli treści, z których zdajemy sobie sprawę, treści wypartych ze świadomości (które możemy sobie uświadomić) oraz treści będących wspólnym dziedzictwem ludzkości, nie nabytych instynktów i archetypów, które determinują możliwości psychicznego funkcjonowania człowieka (Jacobi, 1993).

Według teorii E. H. Eriksona rozwój człowieka przebiega stadiami. Wy różnił ich osiem: pierwsze cztery stadia występują w niemowlęctwie i dzieciństwie, piąte w okresie dojrzewania, a ostatnie trzy w wieku dojrzałym, ze starością włącznie. Szczególną rolę w kształtowaniu osobowości człowieka dorosłego odgrywa okres dorastania (Witkowski, 1989; Hall, Lindzey, 1990). Kryzys adolesencyjny, który się wtedy pojawia, związany jest z intensywnymi zmianami biologicznymi, a wyższy poziom rozwoju poznawczego umożliwia bardziej abstrakcyjny opis rzeczywistości. Nowe lub przewidywane role społeczne pogłębiają refleksję nad sobą i relacjami z innymi ludźmi. Podejmowane są próby ustosunkowania się do własnej erotyki, które służą ustaleniu i potwierdzeniu tożsamości płciowej. Rozwiązanie kryzysu adolesencyjnego oznacza akceptację płci, oswojenie się z własną męskością lub kobiecością, rozbudowanie samowiedzy odzwierciedlającej istniejący lub nie schemat płci i skłonność do angażowania się w odpowiadające mu zachowania (Miluska, 1992; Szczukiewicz, 1998).

W nurcie psychoanalitycznym mieści się również koncepcja opracowana przez N. Chodorow i C. Gilligan (Strykowska, 1992a). Autorki zwracają uwagę na istotny, ich zdaniem, w ogólnym pojęciu tożsamości tzw. kompo-

ment „związania”, czyli Ja w relacji do innych. Pod tym pojęciem kryje się ustosunkowanie emocjonalne, postawy i zaangażowanie jednostki w to, jak spostrzega ona siebie i jak myśli o sobie w stosunku do innych. Zmieniający się wraz z rozwojem człowieka komponent związania, chociaż niekoniecznie świadomie zorganizowany, pełni rolę zasady przewodniej, która modyfikuje percepcję i działanie dotyczące siebie i innych. Na przykład wewnętrzne doświadczenie zależności–niezależności jednostki i jej związki z innymi ludźmi kształtują się różnie w zależności od płci. Najczęściej początkowe lata życia dziecka upływają pod opieką matki, która poprzez swoją obecność umożliwia pierwszą identyfikację zarówno dla dziewcząt, jak i dla chłopców. Około piątego roku życia ze względu na płćć rozwój dzieci przebiega odmiennie. Chłopcóm dla rozwoju męskości i różnicowania własnej tożsamości niezbędne staje się oddzielenie od matek, które odbywa się w sposób naturalny, gdy w tym czasie przechodzą oni pod opiekę ojca. Tożsamość chłopców jest więc tożsamością pozycyjną, związaną z oddzieleniem od innych. Dziewczynki natomiast nadal pozostają w ścisłym związku z matką, przez co tworzy się u młodych dziewcząt tożsamość personalna, związana z innymi.

Badania biorące pod uwagę komponent związania wykazały istotne różnice między płciami. Kobiety charakteryzowały się wyższym poziomem empatii, łatwością identyfikowania się z innymi i chęcią poznania punktu widzenia drugiej strony, jej potrzeb i uczuć. Świadczy to o wrażliwości w stosunkach z innymi. Mężczyźni natomiast stosunki z innymi układają na zasadzie wzajemności między poszczególnymi jednostkami, zwracając uwagę przede wszystkim na zajmowane pozycje. Pojawiające się problemy rozwiązują opierając się o standardy sprawiedliwości w przeciwieństwie do kobiet, dla których bardziej charakterystyczna jest orientacja troski i odpowiedzialności (Gilligan, 1982, za: Strykowska, 1992a; Czyżowska, 1993; Kocłęga i in., 1993).

2.2. Koncepcja społecznego uczenia się

Podobnie jak nurt, z którego się wywodzi – behawioryzm w czynnikach zewnętrznych upatruje głównych elementów kształtujących świadomość własnej płci. Człowiek sprowadzony jest do roli biernego odbiorcy wpływów społeczeństwa, które poprzez konkretne mechanizmy oddziałuje na przebieg jego rozwoju. Jednym z najważniejszych mechanizmów jest wzmocnienie pozytywne i negatywne, czyli nagrody i kary, które są konsekwencjami określonych zachowań (Kozielecki, 1995). Właściwe dla danej płci zachowanie spotyka się z aprobatą, zostanie nagrodzone, natomiast niewłaściwe będzie ukarane. Już od najwcześniejszych lat rodzice nagradzają swoje dzieci za zachowania zgodne i karzą za zachowania niezgodne z ich płciami. Kontakty rówieśnicze również są źródłem kar i nagród w uczeniu się ról płciowych.

Wyniki niektórych badań wskazują na to, że chłopcy bawiący się lalkami mogą być odrzucani w zabawach przez swych kilkuletnich rówieśników (Fagot, 1977, za: Wasilenko, 1985). Większa otwartość interpersonalna u kobiet niż u mężczyzn w społeczeństwie amerykańskim prawdopodobnie spowodowana jest funkcjonującymi normami, zgodnie z którymi intymne odsłanianie się mężczyznom rzutuje na spostrzeganie ich jako gorzej przystosowanych, natomiast kobiety, otwarte z reguły, oceniane są jako lepiej przystosowane (Derlega, Chalkin, 1976, za: Jasiołki, 1990).

Kolejne mechanizmy kształtujące własną płć to generalizacja i różnicowanie. Jeżeli w określonej sytuacji dane zachowanie zostanie skojarzone z nagrodą, będzie ono miało tendencje do występowania w podobnych sytuacjach, jeśli zostanie skojarzone z karą to pojawi się tendencja do unikania tego typu zachowań w podobnych sytuacjach. Chłopiec, którego karcni się za płacz spowodowany upadkiem w trakcie zabawy w domu, nie zapłacze upadając w przedszkolu, nawet jeśli odczuwa ból. Dzieci potrafią dostrzec różnicę między dwiema sytuacjami, w których to samo zachowanie jest w różny sposób wzmacniane. Wracając do powyższego przykładu, mechanizm generalizacji będzie skuteczniejszy wtedy, gdy matka i ojciec reagują na zachowanie dziecka w podobny sposób. W przypadku różnic, np. ojciec karcni za płacz, a matka przytula dziecko i daje możliwość wyplakania się, dziecko będzie płakało tylko w obecności matki (por. Wasilenko, 1985).

Istotnym mechanizmem w teorii społecznego uczenia się jest modelowanie, czyli naśladowanie przez dziecko zachowań określonych modeli. Najczęściej pierwszymi modelami, które dzieci naśladowują są rodzice. Ojciec dla rozwijającego się chłopca będzie wzorem mężczyzny, a matka dla rozwijającej się dziewczyny będzie wzorem kobiety. Klarowność w zachowaniu ojca czy matki, zgodna ze społecznym rozumieniem męskości i kobiecości, wpływa na wcześniejsze i skuteczniejsze wyuczenie przez dziecko zachowań typowych dla danej płci. Trudności w identyfikacji płciowej pojawiają się wtedy, gdy rodzice nie prezentują swoim zachowaniem wyraźnego różnicowania ról rodzicielskich (Wasilenko, 1986). Ważnym elementem modelowania jest stałość kontaktu z modelem, szczególnie w przypadku chłopców. Separacja z ojcem przed piątym rokiem życia różnicuje chłopców w zakresie zachowań odpowiednich dla płci w porównaniu z dziećmi wychowywanymi przy stałym udziale ojca (Szuchta, 1980). Nieobecność ojca u dzieci powyżej szóstego roku życia nie ma tak istotnego znaczenia, ponieważ ich zachowanie regulowane jest przez różne oddziaływania pozarodzinne (Mischel, 1970, za: Wasilenko, 1986). Wraz z wiekiem dziecka do procesu nabywania zachowań związanych z płcią włączają się rówieśnicy, inni dorośli oraz środki masowego przekazu.

2.3. Koncepcja rozwoju poznawczego

Koncepcja rozwoju poznawczego zakłada, że dziecko uczy się rozumieć świat społeczny poprzez interakcję ze środowiskiem, wyrażaną własnym działaniem i rozwojem procesów umysłowych. W procesie socjalizacji zachowania związane z płcią są inicjowane przez uprzednie wytworzenie się poczucia przynależności do płci, które utrwała się dzięki stosowanym wzmocnieniom. Zrozumienia faktu, w jaki sposób dziecko zdobywa wiedzę o zachowaniach zgodnych z płcią, należy szukać w analizie rozwoju procesów poznawczych (Archer, Lloyd, 1982, za: Wasilenko, 1985). Najpierw u dzieci rozwija się tożsamość płciowa rozumiana jako zdolność kategoryzowania siebie jako osoby płci męskiej lub żeńskiej. Ponieważ dziecko potrzebuje poznawczej spójności, zaliczenie się do mężczyzn lub kobiet motywuje je do wartościowania zgodnego z kategorią, do której należy. Ten oparty na płci system wartości zachęca dzieci do zwiększenia zakresu zachowań zgodnych z posiadaną płcią i osiągania pożądanych właściwości (Strykowska, 1993). W następnej kolejności pojawia się pojęcie ciągłości płci, czyli świadomość, iż wszyscy chłopcy, dorastając, stają się mężczyznami, a dziewczynki kobietami. Na końcu rozwija się pojęcie niezmienności płci. Chodzi tutaj o uznanie faktu, że płeć danej osoby jest trwała i nie może zmienić się pod wpływem zmiany sposobu ubierania się czy zmiany zachowania. Wymienione wyżej stadia dotyczą wszystkich kultur i wszystkie dzieci przechodzą je w tej samej kolejności. Określają one sposób rozumienia przez dzieci faktu stałości płci, czyli ich wiedzę o tym, że płeć stanowi integralną i trwałą część naszego Ja (Kohlberg, Ullian, 1974; Slaby, Frey, 1975, za: Vasta i in., 1995).

2.4. Teoria schematu płci (*Gender Schema Theory*)

Opracowana przez S. L. Bem w latach siedemdziesiątych teoria zawiera swoistą kompilację podejścia poznawczo-rozwojowego z koncepcją społecznego uczenia się. Zgodnie z tą teorią kształtowanie się zachowań typowych dla danej płci jest w dużej mierze efektem schematycznego przetwarzania informacji, tj. zgeneralizowanej gotowości dziecka do kodowania i organizowania informacji, w tym informacji o sobie, zgodnie z kulturową definicją męskości i kobiecości (Strykowska, 1993).

Podstawowe założenia prezentowanego podejścia nawiązują w znacznej mierze do poglądów głoszonych przez M. Mead (1986) i S. de Beauvoir (1972), które, odchodząc od determinizmu biologicznego w kształtowaniu się kobiety i mężczyzny, podkreślają istotną rolę czynników kulturowych i cywilizacyjnych.

We wczesnym okresie życia dzieci rozwijają schematy chłopca i dziewczynki w wyniku działania dwóch czynników. Pierwszy dotyczy wrodzonej

tendencji dziecka do organizowania i klasyfikowania informacji napływających ze środowiska, natomiast drugi wiąże się z tym, że w społeczeństwie funkcjonuje wyraźne zróżnicowanie płci, wyrażające się np. w ubiorze, nadawanych imionach, wybieranych zawodach, przez co płeć staje się łatwa do identyfikacji. Po przyswojeniu przez dziecko jednego ze schematów: chłopca lub dziewczynki, oddziałują one na dziecko w trojaki sposób. Po pierwsze, wpływa na zachowania dziecka, które są regulowane przez niego samego, zachęcając do określonych typów aktywności. Na przykład dziewczynka może sobie postanowić, że będzie bawić się lalką Barbie, a chłopiec, że będzie grać w piłkę nożną. Po drugie, schemat skłania dziecko do zwracania uwagi na pewne informacje. Na przykład dziewczynka oglądając telewizję może zwrócić uwagę na reklamę nowych lalek Barbie, a chłopiec bardziej zainteresuje się wynikami meczów piłkarskich. Po trzecie, schemat płci może wpływać na formułowanie przez dziecko pewnych wniosków. Jeżeli dziecko usłyszy informację o nowym graczku podwórkowej drużyny futbolowej, to zwykle zakłada, że jest nim chłopiec (Berndt, Heller, 1986; Maccoby, 1988, za: Vasta i in., 1995).

Występowanie zachowań typowych dla dziewczynki lub chłopca jest częściowo spowodowane włączeniem obrazu siebie do schematu płci. Wraz z własnym rozwojem dziecko uczy się selektywnie wybierać spośród wielu możliwych wymiarów ludzkiej osobowości tylko te, które są powszechnie uważane za właściwe dla jego własnej płci. Z drugiej strony dziecko uczy się oceniania własnej adekwatności według schematu płci, który staje się dla niego obowiązującym standardem zachowania (Strykowska, 1993).

3. Psychologiczne koncepcje kobiecości i męskości

Przedstawione wyżej psychologiczne koncepcje wyjaśniające proces kształtowania się świadomości własnej płci odwołują się do pojęcia kobiecości i męskości w dwóch różnych znaczeniach. Pierwsze oparte jest o zauważalne właściwości osób lub ich zachowania, które są zgodne ze stereotypami przyjętymi przez daną kulturę i których nie można zredukować tylko do biologii. Drugie znaczenie wyraża się w teoretycznym konstrukcie odnoszącym się do podstawowego aspektu struktury „ja” jednostki, który nie jest bezpośrednio obserwowalny. Na gruncie psychologii posługiwano się pojęciem męskości i kobiecości w drugim znaczeniu (Strykowska, 1993).

3.1. Tradycyjne poglądy na kobiecość i męskość – model jednoczynnikowy

Pierwszą, na gruncie nowo rozwijającej się psychologii, bardzo obszerną pracę dotyczącą płciowości człowieka pt. *Płeć i charakter* opublikował w 1903 roku O. Weininger. Dotyczyła ona w dużej mierze psychologii kobiety i była dalece nieobiektywnym spojrzeniem na problematykę różnic płciowych. Selektywnie wybrane wyniki badań z zakresu różnic płciowych ukazywały kobietę w gorszym świetle i miały stanowić argument wzmacniający przeciwników emancypacji kobiet (Pospiszył, 1992). Kolejną znaczącą publikacją z zakresu omawianej problematyki był rozdział w podręczniku pt. *Płeć w psychologii społecznej* autorstwa C. C. Miles, wydanym w 1935 roku. Poruszono w nim wiele tematów związanych z różnicami płci, od zagadnień fizjologicznych aż do uwarunkowań osobowościowych. Psychologowie coraz częściej podejmowali badania dotyczące kobiecości i męskości. Najwięcej publikacji z tego zakresu ukazało się w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych (por. Strykowska, 1993).

Kiedy dokonano przeglądu literatury dotyczącej kobiecości i męskości okazało się, że jest to wieloznaczna i mało wyraźna dziedzina psychologii. Powszechnie używane narzędzia badawcze, np. Inwentarz Termana-Milesa, Minnesota Multiphasic Personality Inventory (MMPI), Adjective Check List (ACL) H. G. Gougha i A. B. Heilbruna, Kwestionariusz Zawodowy Stronga, zawierają skale do pomiaru kobiecości i męskości, które nie są oparte o wyraźnie zdefiniowane pojęcia. Analiza konstrukcji skal kobiecości i męskości z powyższych testów pozwoliła określić teorię, według której określone cechy, właściwości kobiecości i męskości formułują symboliczny dwubiegunowy wymiar, gdzie kobiety dążą do bieguna kobiecego, a mężczyźni do bieguna męskiego. Wszelkie cechy, zachowania, postawy, które mieszczą się w okolicach bieguna kobiecego są niezawodnym wskaźnikiem kobiecości, a ich deficyt świadczy o męskości. Charakterystyki bliskie bieguna męskiego są wskaźnikiem męskości, a ich brak świadczy o kobiecości. Wynik uzyskany w skali płciowości testu pasuje osobę badaną gdzieś na kontinuum kobiecość–męskość, bliżej jednego lub drugiego bieguna. Ostatecznie uznawano więc, że jednostka może być albo kobieca, albo męska (Constantinople, 1973, za: Lenney, 1991).

3.2. Koncepcja dymensji ortogonalnych

Obowiązujący w psychologii, jednoczynnikowy model męskości i kobiecości, został podważony przez S. L. Bem (1974), która zaproponowała teorię opierającą się na dwóch hipotezach. Po pierwsze, cechy i zachowania związane z płcią mogą tworzyć dwie niezależne od siebie klasy, oddzielnie męską i oddzielnie kobiecą. Mogą więc, w przeciwieństwie do wcześniej

prezentowanego modelu, charakteryzować jedną osobę. Warto zauważyć w tym miejscu, że najnowsza, składająca się z 37 skal, wersja Testu Przymiotnikowego ACL H. G. Gougha i A. B. Heilbruna spełnia w praktyce tę hipotezę, zawierając dwie oddzielne skale: kobiecości (Fem) i męskości (Mas). Ta hipoteza wyraźnie nawiązuje do poglądu C. G. Junga (1992) dotyczącego istnienia w każdym człowieku dwóch pierwiastków: męskiego *animus* i żeńskiego *anima* (Kępiński, 1988). Po drugie, męski lub kobiecy obraz „ja” lub inaczej – całkowita właściwość męskości i kobiecości są również niezależne, a specyficzne cechy płci wpływają na ostateczną charakterystykę tych dwóch wymiarów.

W celu weryfikacji postawionych hipotez przystąpiono do konstrukcji narzędzia badawczego. Na wstępie sporządzono listę dwustu przymiotników zawierających różne cechy kojarzące się z męskością lub kobiecością i przekazano dwóm grupom „sędziów kompetentnych”, którymi byli studenci. Należało ocenić, w jakim stopniu w społeczeństwie amerykańskim jest pożądane, aby mężczyzna posiadał każdą z cech i w jakim stopniu jest pożądane, aby kobieta posiadała każdą z cech. Ostatecznie wybrano dwadzieścia cech męskich, tzn. takich, które w opinii sędziów obu płci były bardziej pożądane dla mężczyzn niż kobiet (np. analityczny, niezależny, mający zdolności przywódcze). Dwadzieścia cech kobiecych, czyli tych, które wydały się im bardziej pożądane dla kobiet niż mężczyzn (np. subtelna, nieśmiała, lubiąca dzieci) i dwadzieścia cech neutralnych – ocenianych jako pożądane dla obu płci w jednakowym stopniu (np. szczęśliwy, szczery, taktowny). Wykorzystując sześćdziesiąt wybranych cech ułożono Inwentarz Ról Płciowych (*Bem Sex Role Inventory – BSRI*). Osoba badana ma za zadanie ustosunkować się do każdej z cech, zaznaczając na skali 7-stopniowej jak trafnie ją opisuje. Znaczenie skrajnych punktów skali: 1 – nigdy lub prawie nigdy prawdziwe; 7 – zawsze lub prawie zawsze prawdziwe. Kierunek i wielkość różnicy między wynikami na krzyżującej się skali męskości i kobiecości pozwala ustalić u osoby badanej jedną z kilku możliwych kombinacji cech męskich i kobiecych. Wysokie wyniki w jednej, a niskie w drugiej skali używają jednostki *typowe*. Znajdą się tutaj mężczyźni z wysokimi wynikami w skali męskości i niskimi w skali kobiecości oraz kobiety z wysokimi wynikami w skali kobiecości i niskimi w skali męskości. Jednostki *skrzyżowane* to mężczyźni, którzy uzyskali wysokie wyniki w skali kobiecości i niskie wyniki w skali męskości oraz kobiety z wysokimi wynikami w skali męskości i niskimi w skali kobiecości. Mężczyźni i kobiety, którzy uzyskali wysokie wyniki w obu skalach, to tzw. jednostki *androgyniczne*, posiadające jednocześnie cechy męskie i kobiece. Pojęcie androgynii składa się z dwóch greckich słów: *andro* – mężczyzna i *gyne* – kobieta. Niskie wyniki w obu skalach wskazują na jednostki *niezróżnicowane* czyli takie, które w obu skalach uzyskują niskie wyniki. Ostatecznie dla każdej płci wyróżniamy cztery konfiguracje cech psychicznych związanych z płcią (Bem, 1974).

W tym samym czasie, opierając się na podobnych założeniach, J. T. Spence, R. Helmreich i J. Stapp (1974) opracowali Kwestionariusz Atrybutów Osobistych (*Personal Attributes Questionnaire – PAQ*). Powstał on przy wykorzystaniu istniejącego już Kwestionariusza Stereotypów Ról Płciowych (*Sex Role Stereotype Questionnaire – SRSQ*) autorstwa P. Rosenkrantza i współpracowników. Różne grupy społeczne proszono o wybranie cech, które najlepiej opisałyby typową kobietę i typowego mężczyznę oraz idealną kobietę i idealnego mężczyznę. Po zebraniu materiału okazało się, że opisy typowej kobiety i typowego mężczyzny były bliskie ocenom stereotypowym, natomiast opisy idealnej kobiety i idealnego mężczyzny częściej wyrażały indywidualne sądy oceniających (Archer, Lloyd, 1982, za: Wasilenko, 1989). Obie metody: BSRI oraz PAQ nierzadko wykorzystywane są w jednych badaniach jako uzupełniające się (Lippa, 1995; Brazelton i in., 1996; Freedman, Lips, 1996; Radecki, Jaccard, 1996; Spence, Hall, 1996; Murnen, Smolak, 1997; Twenge, 1997).

Na początku lat osiemdziesiątych S. L. Bem (1984, 1995) analizuje różnice płciowe w kontekście schematu płci (*gender schema*), który obok innych schematów jest strukturą poznawczą, siecią skojarzeń organizującą i kierującą percepcję jednostki. Schemat funkcjonuje jako struktura biorąca aktywny udział w poszukiwaniu i przyswajaniu nadchodzących informacji w terminach odpowiednich do schematu (Bartlett, 1932, za: Kurcz, 1994; Wojciszke, 1986). Najważniejszą funkcją schematu jest redukcja napływających informacji, ocenianych jako przekraczające możliwości percepcyjne jednostki (Łukaszewski, 1974; Smith, 1989). Zasób przyjętych informacji wyznaczony jest poprzez interakcję między napływającymi informacjami a istniejącymi już strukturami wiedzy. Jeżeli mówimy o funkcjonującym schemacie płci, to widzimy tu wyraźny mechanizm stanowiący podstawę kształtowania cech związanych z płcią zgodnie ze społeczną definicją męskości i kobiecości (Miluska, 1996). Jednostki typowe (mężczyźni i kobiety) określane są przez Bem jako osoby posiadające schemat płci, czyli schematyczne. Pozostałe określa ona jako nie posiadające schematu płci, czyli aschematyczne. Osoby schematyczne różnią się od pozostałych nie tylko odpowiednią konfiguracją cech męskich i kobiecych, ale przede wszystkim zakresem w jakim ich pojęcie „ja” jest organizowane na podstawie schematu płci. Przeprowadzone badania potwierdzają rolę schematów płci w przetwarzaniu informacji. Kognitywna dostępność schematu, czyli gotowość z jaką uruchamia się określony schemat jest znacznie wyższa u jednostek typowych niż u androgynicznych i niezróżnicowanych. Oznacza to w praktyce, że szybciej decydują się, czy określone atrybuty i zachowania są zgodne z ich płcią i w jakim stopniu opisują „ja” (Bem 1984, 1988). Lepiej wykorzystują kulturowe definicje społecznej atrakcyjności przy różnicowaniu atrakcyjnych i nieatrakcyjnych partnerów. Otwarty pozostaje problem schematyczności

osób określonych skrzyżowanym występowaniem cech psychicznych związanych z płcią, ponieważ dotychczasowe wyniki badań nie pozwalają wyciągnąć jednoznacznych wniosków (Bem, 1984).

Zarzuca się Sandrze Bem niepełność teorii schematów płciowych i brak uwzględnienia całej indywidualnej psychologii związanej z płcią. Inwentarz Ról Płciowych (BSRI) jest uważany raczej za narzędzie do pomiaru instrumentalności i ekspresyjności niż płci psychologicznej osób badanych (Spence, Helmreich, 1981, za: Kuczyńska, 1992a). Sandra Bem przypomina, że teoria schematów płciowych nie jest teorią ogólną, a opracowane przez nią narzędzie badawcze (BSRI) bada jedynie pewien aspekt płci psychologicznej. Wynik uzyskany w teście, np. osoba typowa (męski mężczyzna lub kobieta kobieta), nie świadczy o tym, że ta osoba będzie różniła się od innych osób pod każdym względem. Różnice wystąpią jedynie w gotowości do spontanicznego organizowania informacji na podstawie wymiaru płci oraz motywacji w poszukiwaniu zgodności między własnym zachowaniem a kulturowymi definicjami kobiecości i męskości. Postawione zarzuty ulegają osłabieniu jeżeli szerzej pojmie się instrumentalność i ekspresyjność, które z jednej strony są podstawowymi wymiarami treści stereotypów kulturowych, z drugiej natomiast stanowią centralne osie, uwarunkowanego osobowością, społecznego funkcjonowania człowieka (Kuczyńska, 1992a).

Myślenie o „ja” jako schemacie rozwija w swoich pracach również Hazel Markus. Sposób rozumienia pojęcia „schemat” przyjmuje za U. Neisserem, który określa go jako strukturę odbierającą i jednocześnie przekształcającą się pod wpływem informacji docierających od poszczególnych zmysłów (Bem, 1984). Utworzone schematy „ja” wpływają na kategoryzowanie informacji i ich integrację (Deutsch, 1988, za: Strykowska, 1993). Według koncepcji Hazel Markus „ja” jest strukturą pamięci składającą się ze schematów – wymiarów, będących generalizacjami dotyczącymi „ja” oraz zawierających specyficzne dla „ja” informacje o przeszłych wydarzeniach, sytuacjach i charakterystykach własnej osoby (Mandrosz-Wróblewska, 1988). Konsekwencją takiego myślenia było postawienie hipotez dotyczących funkcjonowania człowieka z wykształconym schematem, który:

- przetwarza informacje o sobie w obszarze dziedziny objętej schematem (np. formułuje sądy i podejmuje decyzje) ze stosunkowo dużą łatwością i pewnością,
- relatywnie lepiej pamięta własne zachowania z obszaru dziedziny objętej schematem,
- przewiduje przyszłe zachowania w obszarze dziedziny objętej schematem,
- opiera się informacjom niezgodnym ze schematem,
- ocenia nowe informacje z punktu widzenia zawartości schematu (Markus, 1977, za: Mandrosz-Wróblewska, 1985).

Badania przeprowadzone przez Hazel Markus i współpracowników potwierdziły wszystkie z wymienionych wyżej hipotez. Najczęściej cytowane są badania, które dotyczą pierwszej hipotezy, zakładającej bardziej efektywne i szybsze przetwarzanie informacji w dziedzinie z ukształtowanym schematem (Greenwald, 1981; Greenwald, Pratkanis, 1984, za: Mandrosz-Wróblewska, 1985). Na początku osoby badane wypełniały kwestionariusze zawierające dziesięć skal samoopisu, z czego sześć dotyczyło cech płciowych. Trzy skale ujmowały cechy zachowania męskiego (agresywny, dominujący, występujący jako lider), trzy zachowania kobiecego (łagodny, emocjonalny, wrażliwy). Badani oceniali siebie przyznając punkty przy każdej z cech w zakresie od 1 (nie opisuje mnie) do 10 (opisuje mnie). Biorąc pod uwagę uzyskane wyniki, badanych podzielono na trzy grupy:

- 1) osoby ze schematem męskości – oceniający siebie wysoko (8-10) w co najmniej dwóch z trzech męskich charakterystyk i nisko (1-7) w co najmniej dwóch z trzech kobiecych charakterystyk;
- 2) osoby ze schematem kobiecości – oceniający siebie wysoko (8-10) w co najmniej dwóch z trzech kobiecych charakterystyk i nisko (1-7) w co najmniej dwóch z trzech męskich charakterystyk;
- 3) osoby bez schematu męskości czy kobiecości – oceniający siebie podobnie w zakresie męskich i kobiecych charakterystyk.

Po pewnym czasie przeprowadzono eksperyment składający się z dwóch części. Część pierwsza dotyczyła treści, latencji i pewności samoopisu. Zadaniem badanych było naciskanie przycisku „Ja” po ekspozycji pojedynczego przymiotnika jeżeli uważali, że ich dotyczy lub naciskanie przycisku „nie Ja” jeżeli uważali, że ich nie dotyczy. Następnie badani określali stopień pewności swoich odpowiedzi na 6-punktowej skali (1 – zupełnie niepewny, 6 – całkiem pewny). Część druga eksperymentu polegała na zebraniu przykładów zachowań potwierdzających samoopis.

Wniosek z przeprowadzonych badań jest następujący. Osoby posiadające schemat (męskości lub kobiecości) znacznie szybciej i pewniej reagowały na przymiotniki ze swojej kategorii oraz wolniej i mniej pewnie na przymiotniki z nie swojej kategorii. Podobne różnice wystąpiły w przytaczaniu przykładów zachowania na potwierdzenie samoopisów. Osoby posiadające schemat (męskości lub kobiecości) podawały znacznie więcej przykładów zachowań dotyczących przypisanych sobie cech. W przypadku osób bez schematu w poddanych badaniom kategoriach różnic nie stwierdzono. Ostatecznie można stwierdzić, że osoby ze schematem męskości lub kobiecości zdecydowanie różnią się w procesie przetwarzania informacji dotyczących własnych cech od osób nie posiadających takiego schematu. Badania wykorzystujące powyższy paradygmat przeprowadzono w polskich warunkach uzyskując zbliżone wnioski (Mandrosz-Wróblewska, 1988).

Zasadnicza różnica między koncepcją Sandry Bem i Hazel Markus dotyczy sposobu podziału jednostek ze względu na posiadany schemat płci. Jak wcześniej wspomniano, Bem do kategorii osób posiadających schemat płci zalicza tylko osoby typowe: mężczyźni i kobiety, które ów schemat posiadają zarówno ze względu na męskość, jak i na kobiecość. Markus natomiast do kategorii osób posiadających schemat płci, oprócz typowych, zalicza również osoby androgyniczne i „skrzyżowane”. Według niej schemat powstaje tylko ze względu na męskość lub kobiecość i jest niezależny od wpływu płci biologicznej. Ostatecznie może powstać i funkcjonować schemat męski, kobiecy lub męski i kobiecy razem (Strykowska, 1993). Wyniki badań cytowanych przez obie autorki podkreślają nie tylko różnice w przetwarzaniu informacji pomiędzy osobami typowymi a androgynicznymi i nieodróżnionymi, lecz również między tymi ostatnimi. Okazuje się, że w porównaniu z osobami androgynicznymi osoby nieodróżnionowe mają niższą samoocenę, wykazują mniejszą otwartość, są mniej wrażliwe i opiekuńcze wobec istot bezradnych: małego kotka, pięcioletniego niemowlęcia oraz samotnego rówieśnika (Bem i in., 1976, za: Kuczyńska, 1992a). Może to podważać tezę Bem o nieschematyczności osób androgynicznych i skłaniać ku przyjęciu tezy Markus, dotyczącej posiadania przez osoby androgyniczne obu schematów płci, męskiego i kobiecego. Brakuje do tej pory wystarczających danych empirycznych, które potwierdziłyby, że jedynie osoby nieodróżnionowe nie posiadają schematu płci (Bem, 1981; Markus i in., 1982, za: Miluska, 1996).

S. L. Bem (1984, 1988), analizując wyniki dotychczasowych badań dotyczących wszystkich typów płci psychologicznej człowieka, formułuje wnioski przypisujące osobom androgynicznym szerszy repertuar zachowań oraz lepszą organizację informacji obejmujących wymiar płci. Sugeruje, że osoby androgyniczne mają większe możliwości konstruktywnego działania niż osoby prezentujące pozostałe typy płci psychologicznej. W związku z tym proponuje uznać psychologiczną androgynię za najwłaściwszy wzorzec płci psychologicznej, służący zachowaniu zdrowia psychicznego.

W literaturze można spotkać się z zarzutami, że Bem, lansując model dwóch niezależnych wymiarów: męskości i kobiecości, tak naprawdę wykorzystując teorię schematu płci, przyjmuje istnienie jednego kontinuum. Na jednym końcu tego kontinuum znajdują się osoby typowe: mężczyźni i kobiety, czyli osoby posiadające schemat płci, natomiast na drugim końcu znajdują się pozostałe osoby nie posiadające schematu płci: „skrzyżowani”, androgyniczni i nieodróżnionowi (Strykowska, 1993). Jeżeli weźmiemy pod uwagę drugi poziom analizy, tzn. nie kryterium kobiecość – męskość, lecz kryterium schemat – brak schematu, to okazuje się, że prezentowane modele Bem i Markus wyraźnie sugerują pojedyncze kontinuum, wyznaczone z jednej strony przez określoność płciową związaną z posiadaniem

schematu płci, a z drugiej strony przez nieokreśloność płciową związaną z brakiem schematu płci (Miluska, 1996). Nawet gdybyśmy przyjęli, że powyższy zarzut jest słuszny, to koncepcja dymensji ortogonalnych wyraźnie różni się od prezentowanego wcześniej tradycyjnego modelu jednoczynnikowego opinią na temat dobrego samopoczucia i efektywnego funkcjonowania osób typowych, czyli posiadających schemat kobiecości lub męskości (Strykowska, 1993).

3.3. Koncepcja wieloczynnikowa

Krytyka, jakiej na podstawie licznych badań empirycznych poddawane są przedstawione wcześniej koncepcje, skłoniła badaczy do poszukiwania bardziej doskonałych modeli wyjaśniających zjawisko ludzkiej płciowości. Jeden z nurtów poszukiwań ujmuje zjawisko płci jako wieloczynnikowe, podkreślając fakt luźnego powiązania między czynnikami lub całkowitego braku wzajemnej zależności. Przykładem takiego myślenia jest koncepcja Janet T. Spence (1984, za: Strykowska, 1992a), która do określenia omawianego zjawiska używa pojęcia tożsamości płciowej jako podstawowego, niewyartykułowanego poczucia męskości lub kobiecości jednostki, nabytego wcześniej w życiu i odpornego na zmiany. W swoich analizach bierze pod uwagę atrybuty psychologiczne kobiet i mężczyzn (np. cechy osobowości, postawy), a także obok zróżnicowania międzygrupowego podaje dowody na duże zróżnicowanie wewnątrzgrupowe. Źródeł różnorodności w przeżywaniu tożsamości płciowej należy upatrywać w wieloczynnikowych różnicach między kobietami i mężczyznami, których klasy cech, postaw, preferencji i zachowań nie muszą być ze sobą skorelowane w sposób stały. Wyniki badań uzyskanych przy użyciu *Bem SexRole Inventory (BSRI)* czy *Personal Attributes Questionnaire (PAQ)* nie dają wystarczających podstaw pozwalających przewidywać realne zachowania badanych osób, jeśli nie pozostają one pod bezpośrednim i wyłącznym wpływem cech instrumentalnych i ekspresyjnych (Spence, Helmreich, 1980, za: Miluska, 1996).

Wraz z rozwojem rozszerza się u człowieka poczucie tożsamości płciowej. Już na poziomie małego dziecka, głównie pod wpływem czynników biologicznych, staje się ono coraz bardziej wyraziste i świadome, inspirując dziecko do przyjmowania zachowań i przekonań związanych z konkretną płcią. Po utworzeniu się tożsamości płciowej inspiracja wewnętrzna (biologiczna) zostaje zastąpiona inspiracją zewnętrzną (społeczną), np. oczekiwaniami rodziców co do zachowań, przekonań, cech swojej córki lub syna. Wytwarza się sytuacja, w której funkcjonujące powszechnie w świadomości społecznej właściwości, charakterystyki danej płci (wyrażane w tym przypadku przez rodziców) chronią i potwierdzają ukształtowane poczucie tożsamości płciowej (Strykowska, 1992a; Harwas-Napierała, 1993).

Rozwijająca się ludzka płciowość stanowi ciągle jeszcze nie wyjaśnioną do końca, złożoną rzeczywistość przenikania się uwarunkowań biologicznych i wpływów społeczno-kulturowych. Do tej pory najlepiej udało się zbadać i opisać biologiczne podłoże płci, które w znacznym stopniu modyfikuje możliwości rozwojowe człowieka, a w niektórych przypadkach wręcz determinuje cały jego dalszy rozwój (por. Jaczewski, 1993; Mięśowicz, 1996).

Znacznie trudniejszym przedmiotem badań jest proces kształtowania się świadomości własnej płci, co na gruncie psychologii doprowadziło do powstania różnych koncepcji wyjaśniających to zjawisko, z których najważniejsze zostały zaprezentowane w tym rozdziale. Odwołują się one do podstawowej, nie podlegającej bezpośredniej obserwacji, właściwości struktury „ja” jednostki, która stanowi istotę pojęcia tego, czym jest kobiecość i męskość.

Żadna z przedstawionych koncepcji kształtowania się tożsamości płciowej nie jest wolna od uchybień i krytyki, w związku z czym wybrano tę, która wydaje się być najbliższa poruszanej rzeczywistości i ujmuje ją w sposób najpełniejszy. Koncepcja Sandry Bem (*Gender Schema Theory*) w największym stopniu spełnia te warunki, gdyż opiera się na sprawdzonych elementach wcześniej powstałych koncepcji kształtowania się świadomości własnej płci (koncepcji społecznego uczenia się i koncepcji rozwoju poznawczego), które ujmuje w kontekście dokładnie opracowanego schematu płci. Dodatkowym walorem teorii schematu płci jest bliski związek z koncepcją płciowości opartą o dwa niezależne wymiary: kobiecości i męskości. Koncepcja dymensji ortogonalnych, o której tu mowa, wraz z pojawieniem się skłoniła wielu badaczy do odrzucenia modelu jednoczynnikowego, umiejscawiającego jednostkę na bipolarnej dymensji kobiecość–męskość (Strykowska, 1993).

Bardzo interesujące są założenia wieloczynnikowej koncepcji kobiecości i męskości, które z powodu braku pełnej weryfikacji empirycznej, mogą obecnie stanowić jedynie ciekawe źródło inspiracji i poszukiwań dotyczących natury ludzkiej płciowości.

TEORIA SAMOAKTUALIZACJI

Koniec lat pięćdziesiątych naszego wieku przyniósł w psychologii wyraźne umocnienie się dwóch przeciwstawnych szkół psychologicznych: behawiorystycznej, z koncepcją człowieka rozumianego jako mechanizm podlegający oddziaływaniu środowiska (np. Skinner, 1978) i psychoanalitycznej, z koncepcją człowieka zdeterminowanego treściami nieświadomości (np. Freud, 1984; Chertok, De Saussure, 1988). Wizje człowieka proponowane przez obie szkoły dla wielu były niezadowolające i stały się inspiracją do dalszych poszukiwań (Paszkiwicz, 1984; Rosińska, Matusewicz, 1984; Bielecki, 1986; Malim i in., 1994; Szewczyk, 1998). Bardzo cenne w poszukiwaniach okazały się osiągnięcia z zakresu biologii L. von Bertalanffy'ego (1974, 1984), traktującego organizm jako całość, a wyrażone w ogólnej teorii systemów, którą później rozszerzono na systemowy obraz świata (Laszlo, 1978; Szymański, 1991; Stepulak, 1996). Na gruncie psychologii pierwsze przejawy myślenia systemowego pojawiły się w opracowaniach A. Angyala i K. Goldsteina (Uchnast, 1983, 1986).

Angyal tworzy podstawy teorii osobowości jako całości (*Gestalt*), która jest pierwotna w stosunku do swych części. W utworzonym przez siebie terminie *biosfera* oddaje charakter koncepcji holistycznej jedności obejmującej zarówno jednostkę, jak i środowisko. Nie są to składniki istniejące niezależnie, lecz stanowią inne aspekty jednej rzeczywistości, które można rozdzielić jedynie przez abstrahowanie (Angyal, 1941, za: Hall, Lindzey, 1990). Dynamika biosfery pochodzi z napięcia powstającego pomiędzy dwiema tendencjami: *autonomii*, czyli ekspansji organizmu, panowania nad zmiennymi warunkami życia i *homonomii* czyli przystosowania się do środowiska i uczestniczenia w czymś, co jest większe od indywidualnego „ja” (Hall, Lindzey, 1990).

Długie lata badań i obserwacji żołnierzy z uszkodzeniami mózgu skłoniły K. Goldsteina do przyjęcia tezy, że symptomów występujących u pacjenta nie można uważać jedynie za skutek określonego defektu organicznego, lecz należy je rozumieć jako przejaw zaburzonego funkcjonowania całego organizmu. Zwrócił uwagę również na to, że organizm ludzki posiada silną ten-

dencję do rozwoju nawet w bardzo niekorzystnych warunkach, za którą odpowiada jeden dynamizm nazwany przez niego „dążeniem do samoaktualizacji” (Janowska, 1994).

Narastające niezadowolenie z deterministycznych koncepcji człowieka, prezentowanych przez behawioryzm i psychoanalizę, potrzeba skutecznego wsparcia człowieka w jego osobistym rozwoju i pomoc w usprawnianiu kontaktów interpersonalnych oraz zarysowane powyżej nowe spojrzenie na człowieka i jego miejsce w świecie utworzyły dogodny grunt do powstania w latach sześćdziesiątych tzw. psychologii humanistycznej, gdzie człowiek pojmowany był jako osoba wolna i odpowiedzialna, dążąca do harmonijnego rozwoju własnych potencjalności (Uchnast, 1987, 1989; Koziński, 1995). Najkrócej i najtrafniej możemy scharakteryzować psychologię humanistyczną odwołując się do pięciu tez sformułowanych przez J. F. T. Bugentalą (1978, s. 325-328). Oto one:

- 1) Człowiek jako taki jest czymś więcej niż sumą swoich części, raczej osobą niż „organizmem”.
- 2) Człowiek istnieje w środowisku ludzkim i ciągle pozostaje w określonych relacjach interpersonalnych.
- 3) Człowiek jest świadomy, a jego świadomość ma charakter ciągły i wielopłaszczyznowy.
- 4) Człowiek dysponuje wyborem.
- 5) Człowiek działa intencjonalnie poprzez stawianie sobie celów.

W myśl przedstawionych założeń powstało wiele nowych koncepcji osobowości człowieka, kładących szczególny nacisk na realizację własnych potencjalności, które służyły przede wszystkim celom praktycznym i wykorzystywane były w psychoterapii oraz poradnictwie psychologicznym (Paszkiwicz, 1983; Giorgi, 1991).

1. Najważniejsze koncepcje osobowości uwzględniające zagadnienie samoaktualizacji na gruncie psychologii humanistycznej

Za najbardziej reprezentatywne i w twórczy sposób rozwijające przedstawione postulaty psychologii humanistycznej, a szczególnie zagadnienie samoaktualizacji, uważane są koncepcje osobowości A. H. Masłowa i C. R. Rogersa (Uchnast, 1993; Koziński, 1995).

1.1. Koncepcja osobowości w ujęciu A. H. Maslowa

Założenie autora dotyczące jednostki jako zintegrowanej, zorganizowanej całości, o ukierunkowanej wewnętrznie dynamice funkcjonowania, nie pozwoliło zgodzić się na wizję człowieka, którą kreślił behawioryzm i psychoanaliza. Ponadto uważał, że większość badań z zakresu psychologii dotyczyła ludzi ułomnych, niedojrzałych i niezdrowych, w związku z czym zbyt często przedstawiano człowieka jako istotę, która rozpaczliwie broni się przed cierpieniem lub jest bierna, niewiele mająca do powiedzenia na temat swojego losu. Zarzucał psychologii, że dobrowolnie ograniczyła się tylko do połowy życia i to tej, która jest ciemniejsza i mniej wartościowa (Maslow, 1990).

Wychodząc naprzeciw zauważonym brakom, zaproponował koncepcję psychicznie zdrowego człowieka, opartą na silnym przekonaniu o istnieniu w człowieku jemu tylko właściwej natury, zdolnej do spełnienia swej potencjalności w sprzyjających warunkach. Znajdujemy tutaj odwołanie się do myśli J. J. Rousseau (1955, 1978), nawiązującej do ukrytych w człowieku pokładów dobra i modyfikującego wpływu społeczeństwa na jego rozwój (Kot, 1994; Górniewicz, 1995), jak również Arystotelesa, który stwierdził, że „...każdy byt zdolny do rozumnego działania, gdy pragnie czegoś, musi czynić to, do czego ma zdolność i w okolicznościach, w jakich ma tę zdolność. A ma tę zdolność tylko wtedy, gdy istnieje przedmiot doznający działania i gdy znajduje się on w określonym stanie; w przeciwnym razie nie będzie zdolny do działania. Zbytecznie dodawać: »jeżeli nic z zewnątrz nie przeszkadza«; posiada bowiem potencję w granicach, w jakich jest zdolny do działania, ale nie w każdych okolicznościach, lecz pod pewnymi warunkami wykluczającymi przeszkody zewnętrzne, które zostały usunięte przez pewne pozytywne własności tej potencji” (1984, s. 226).

Każdy człowiek posiada potrzeby, uzdolnienia i tendencje charakterystyczne dla całego ludzkiego gatunku, a niektóre charakterystyczne tylko dla danej jednostki. Specyficzny układ owych potrzeb tworzy dualistyczną teorię motywacji, gdzie pierwszy rodzaj motywów to instynktowne impulsy skłaniające człowieka do redukcji napięcia i dyskomfortu (np. głód, pragnienie, bezpieczeństwo). Te deficytowe motywy pozwalają przetrwać organizmowi unikając choroby i wygasają po ich zaspokojeniu. Drugi rodzaj motywów związany jest z rozwojem i wzrostem (np. poszukiwanie czegoś z ciekawości, rozwój i wypełnianie własnych potencjalności, realizowanie wartości najwyższych, takich jak dobro, nauka czy religia). W przeciwieństwie do pierwszego rodzaju motywów nie wygasają po zaspokojeniu, lecz wzmagają się jeszcze bardziej w miarę ich zaspokajania. Motywy drugiego rodzaju niczego w osobowości nie poprawiają, raczej produkują pozytywne zdrowie, rozszerzają horyzonty, powiększają radość i zadowolenie z życia (Maslow, 1978; Płużek, 1991).

Wszystkie ludzkie potrzeby tworzą hierarchię poczynając od potrzeb fizjologicznych poprzez potrzebę bezpieczeństwa, przynależności i miłości, szacunku aż do potrzeby samoaktualizacji. Zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa, która jest pierwotną i podstawową potrzebą psychiczną, warunkuje normalne funkcjonowanie i rozwój człowieka. Ma to miejsce wówczas, gdy świat, w którym dziecko żyje jest dla niego względnie stabilny i godny zaufania, a osoby, z którymi się styka okazują mu życzliwą afirmację i zrozumienie. W przypadku niedostatecznego spełnienia tych warunków kształtuje się specyficzny syndrom zaburzonej potrzeby poczucia bezpieczeństwa, blokujący dalszy rozwój człowieka. Uporczywa chęć zapewnienia sobie poczucia bezpieczeństwa staje się wówczas najważniejszym celem życiowym wyrażającym się w ciągłym zabezpieczaniu *status quo* i kurczowym trzymaniu się przeszłości (Maslow, 1964). Towarzyszy temu lęk przed podjęciem jakiegokolwiek ryzyka, lęk przed niezależnością i wolnością, co ostatecznie prowadzi do ukształtowania się postawy obronnej i zachowawczej (Maslow, 1986).

Rozwój osobowości dokonuje się poprzez wzbudzenie motywacji do działania na drodze mechanicznej transcendencji potrzeb niższych na rzecz wyższych. Wystarczy względne, częściowe zaspokojenie potrzeby niższej, aby pojawiła się potrzeba wyższa. W. Colin mówi w tym przypadku o wystarczającym stopniu autonomii funkcjonalnej (1972, za: Uchnast, 1983). Większość ludzi posiada zdolność zrealizowania potrzeby najwyższej – samoaktualizacji, która nie jest tak silna jak potrzeby niższe, a nawet, gdy się to nie udaje, ona nie zanikając trwa uporczywie i dąży do realizacji (Maslow, 1986). W wywiadzie udzielonym W. Frickowi (1971, za: Jankowski, 1994) Maslow wyraża wątpliwość co do pełnej samoaktualizacji w każdym wypadku, kiedy zostaną zaspokojone potrzeby niższe. Próbą pełniejszego rozwiązania zauważonego problemu było częściowe odejście od wyjaśnień opartych na mechanicznej transcendencji potrzeb na rzecz świadomego wysiłku jednostki i jej woli dążenia do pełniejszego rozwoju swego człowieczeństwa. Wprowadzona modyfikacja w dużej mierze była wynikiem refleksji nad cechami badanych przez niego, samoaktualizujących się osób (Maslow, 1977, za: Uchnast, 1987).

Chcąc odkryć jaśniejszą, bardziej optymistyczną stronę ludzkiego życia, Maslow przeprowadził szeroko zakrojone badania około tysiąca ludzi samoaktualizujących się, czyli względnie zdrowych, tzn. bez zaburzeń psychicznych i psychosomatycznych, a wykorzystujących w życiu swoje talenty, zdolności, możliwości. Uzyskany w trakcie badań materiał pozwolił mu na sporządzenie charakterystyki tych osób, która odróżnia je od ludzi przeciętnych. Spostrzegają one adekwatnie rzeczywistość, pozostając z nią w bardziej zadowolających relacjach, tzn. żyją one bliżej rzeczywistości i natury, potrafią dokładnie oceniać innych i potrafią tolerować niejednoznaczność czy niepewność. Potrafią one akceptować siebie i swoje różne cechy z ma-

łym poczuciem winy czy lęku, a jednocześnie potrafią akceptować innych. Wykazują dużą spontaniczność w myśleniu i zachowaniu, lecz rzadko wykazują skrajną niekonwencjonalność. Są one skoncentrowane na problemach, nie na sobie, często poświęcają się rozwiązywaniu ogólnych problemów społecznych, traktując to jako swoją misję życiową. Posiadają potrzebę zachowania sfery prywatności, a niekiedy prawa do samotności i potrafią patrzeć na życie z „odległego”, obiektywnego punktu widzenia. Są one stosunkowo niezależne od swej kultury i środowiska, lecz to, że przekraczają konwencję nie jest spowodowane chęcią odróżnienia się od innych. Potrafią głęboko cenić podstawowe doznania życiowe, nawet w wypadku rzeczy, które robiły czy widziały wiele razy przedtem. Wiele z nich doznało mistycznych przeżyć (głęboka ekstaza, uczucie, że otwierają się przed nimi bezkresne horyzonty lub też poczucie, że są bardzo potężne, a jednocześnie bardzo bezradne), po których pozostawało przekonanie, że wydarzyło się coś ważnego. Mają one głębokie zainteresowania społeczne oraz zdolność utożsamiania się i współodczuwania z ludźmi w ogóle. Są one zdolne do bardzo głębokich, dających zadowolenie stosunków interpersonalnych, zwykle raczej z niewieloma osobami. Cechują się demokratycznymi postawami wobec innych, wykazując szacunek wobec każdego człowieka. Potrafią wyraźnie odróżnić cele od środków służących do ich osiągnięcia i częściej czerpią radość z działania zmierzającego do realizacji celu. Mają filozoficzne i niezłośliwe poczucie humoru. Są one wysoce twórcze, każda na swój własny indywidualny sposób. Cechują się odpornością na wpływy kulturowe. Chociaż są dostosowane do swej kultury, to jednak wykazują niezależność i nie podporządkowują się ślepo wszelkim jej wymaganiom (Jourard, 1978; Zimbardo, Ruch, 1988; Maslow, 1990).

Im więcej powyższych cech osoba posiada, tym bliższa jest pełnej samoaktualizacji. Podane przez Masłowa cechy mają charakter ogólnych twierdzeń opisowych, które powstały na podstawie rzetelnych badań (m.in. Test Plam Atramentowych Rorschacha, skala poczucia bezpieczeństwa, wywiad). Stanowią więc podstawę o wysokim stopniu empiryczności do stworzenia narzędzia określającego poziom samoaktualizacji badanych osób (Madsen, 1980).

1.2. Koncepcja osobowości w ujęciu C. R. Rogersa

Bogate doświadczenie terapeutyczne w pracy z osobami, które z różnych powodów potrzebowały osobistej pomocy w praktyce pokazały Rogersowi (1959, za: Hall, Lindzey, 1990) małą przydatność zarówno podejścia psychoanalitycznego, jak również behawiorystycznego. Wraz ze zdobywanym doświadczeniem terapeutycznym tworzył własną metodę terapii, którą początkowo nazwał „niedyrektywną”, a później „nastawioną na klienta”. Charakteryzuje ją jako „sposób bycia z drugą osobą, który sprzyja zdrowym zmianom i ułatwia rozwój. Opiera się ona na założeniu, że w człowieku tkwią

ogromne zdolności do rozumienia samego siebie i do konstruktywnych zmian w sposobie bycia i zachowania, oraz że najlepsze warunki do ujawnienia i urzeczywistnienia tych zdolności stwarza pewna specyficzna relacja z drugim człowiekiem. Jej specyfika polega na tym, że terapeuta (lub inna osoba udzielająca pomocy) doświadcza siebie takim, jakim rzeczywiście jest, że wykazuje głęboką wrażliwość i nieoceniające zrozumienie dla drugiej osoby, że troszczy się o nią i komunikuje jej wszystkie te uczucia. Jakość tej relacji jest decydującym elementem całego procesu terapeutycznego” (Rogers, 1991, s. 6).

W prawidłowym rozwoju ludzkiej osobowości szczególną rolę przypisuje Rogers dwóm wyuczonym potrzebom: uznania ze strony innych i szacunku dla samego siebie (1959, za: Hall, Lindzey, 1990). Zaspokojenie tych potrzeb przez najbliższe otoczenie (szczególnie rodziców) umożliwia człowiekowi samorealizację, która przejawia się w niechęci do zachowań fasadowych. Człowiek nie chce być tym, kim nie jest, nie kieruje się „oczekiwaniem innych”, lecz dąży do decydowania o swoim zachowaniu w sposób odpowiedzialny. Staje się otwarty na własne przeżycia, zarówno radosne jak i przykre. Dąży do samoakceptacji i akceptacji innych ludzi (Jourard, 1978). Do podobnych efektów ma prowadzić również terapia skoncentrowana na kliencie, która rozpoczyna się od pracy nad zmianą negatywnej samooceny, zaspokojeniem potrzeby akceptacji u klienta (Harvey i in., 1961).

Mówiąc o osobowości, podziela w dużej mierze pogląd Angyala dotyczący sposobu rozumienia organizmu jako jedności psycho-fizyczno-dynamicznej, posiadającej wewnętrzne ukierunkowanie (Uchnast, 1983). W znaczeniu psychologicznym organizm jest umiejscowieniem wszelkiego doświadczenia, które obejmuje wszystko to, co się w nim dzieje w każdym momencie i jest potencjalnie dostępne świadomości. Całość doświadczenia tworzy pole fenomenologiczne (*phenomenal field*), stanowiące indywidualny układ odniesienia, znany jedynie samej jednostce. Do pełnego zrozumienia czyjegoś zachowania niewystarczające jest poznanie obiektywnej sytuacji (warunków bodźcowych), lecz odkrycie jej prywatnego świata doznań, tego, jak to widzi dana osoba (pola fenomenologicznego). Warto podkreślić w tym miejscu, że pole fenomenologiczne nie jest tożsame z polem świadomości, które stanowi tylko jego usymbolizowaną część. Jednostka ma możliwość porównania i sprawdzenia swego usymbolizowanego doświadczenia z rzeczywistym światem zewnętrznym, przez co zdobywa wiedzę o świecie, na której może polegać w swych zachowaniach. Może się jednak zdarzyć, że niektóre doświadczenia nie zostaną sprawdzone lub zostaną sprawdzone źle i wówczas dojdzie do zachowań nierealistycznych, a nawet szkodliwych dla jednostki. Ostatecznie w polu fenomenologicznym znajdują się mogą doświadczenia świadome i nieświadome (bez formy symbolicznej), które organizm może różnicować i reagować na nie. Za R. A. McCleary i R. S. Lazarusem C. R. Rogers określa to zjawisko jako subcepcję (*subception*) (Hall, Lindzey,

1990). Organizm ludzki ujawnia podstawowe ukierunkowanie na potwierdzenie własnej autonomiczności i rozwój ewolucyjny poprzez osiąganie coraz większej złożoności i niezależności. Wynikiem tego jest uświadamianie własnych doświadczeń wewnętrznych, które określają właściwości jego funkcjonowania jako całości oraz uświadamianie tych doświadczeń, które ujmują jego relacje do środowiska i do życia w ogóle. Te uświadomione doświadczenia organizowane są w pewien system, określane jako „ja” lub „obraz własnego ja”, który z kolei organizuje całość pola doświadczeń organizmu (Rogers, Kinget, 1965, za: Uchnast, 1983). Jeżeli usymbolizowane doświadczenia składające się na „ja” są wiernym odbiciem doświadczenia organizmu, świadczy to o dojrzałości osoby, myśleniu w sposób realistyczny i jej pełnym funkcjonowaniu akceptującym doświadczenia organizmu bez poczucia zagrożenia i lęku. Pojawia się wówczas poczucie wolności, niezależności od oczekiwań i wymagań otoczenia, jak również wpływów wewnętrznych (nieświadomości). Człowiek jest w stanie, akceptując swoje zalety i wady, rozwijać tkwiące w nim potencjalności, stawać się niepowtarzalną, samorzeczywistniającą się indywidualnością (Rogers, 1978). W przypadku niezgodności między doświadczeniami „ja” i doświadczeniami organizmu pojawia się zagrożenie i niepokój, skłaniające osobę do zachowań obronnych. Oprócz „ja” realnego, takiego jakie ono jest (struktura ja), istnieje także „ja” idealne, które wyraża, jaka chciałaby być dana osoba. Mała rozbieżność między „ja” realnym a „ja” idealnym świadczy o pozytywnym rozwoju osoby, natomiast duża rozbieżność wskazuje na nieprzystosowanie i niezadowolenie z siebie (Rogers, 1959, za: Hall, Lindzey, 1990; Chłopkiewicz, 1987).

2. Istota i znaczenie samoaktualizacji w procesie rozwoju człowieka

Twórcy psychologii humanistycznej, odchodząc od neopozytywistycznego modelu nauki, zadawali pytania dotyczące zdrowia człowieka, jego możliwości rozwojowych i warunków, które umożliwiłyby ich realizację. Widzieli w człowieku zdolności do twórczego kierowania swoim rozwojem poprzez przekraczanie determinant biologicznych i społecznych. Nowym pojęciem, któremu poświęcono dużo uwagi była samoaktualizacja, generalnie rozumiana jako potencjalna tendencja człowieka do rozwoju (Szewczyk, 1987). Szczególny nacisk na to zagadnienie w swoich opracowaniach na temat osobowości człowieka położył C. R. Rogers i A. H. Maslow (Lazarus, 1969). Wspólnota myśli obu autorów w sposobie rozumienia samoaktualizacji jest bardzo duża. Należałoby jednak podkreślić również to, co ich różni. C. R. Rogers wyakcentowuje wrodzony charakter tendencji do samoaktualizacji, podczas gdy A. H. Maslow samoaktualizację uważa raczej za osiągnięcie życiowe, istotny wskaźnik pełni funkcjonowania.

Również inni teoretycy osobowości z kręgu psychologii humanistycznej poruszali to zagadnienie nazywając je samorealizacją, realizacją siebie, samourzeczywistnieniem, samookreśleniem, samowychowaniem, przekraczaniem siebie, dążnością do integracji i rozwoju (Sołowiej, 1988; Janowska, 1993; Górniewicz, Żuchowski, 1994). Chociaż przytoczone terminy na gruncie konkretnej teorii, z której się wywodzą mają właściwe sobie, specyficzne znaczenie, to ostatecznie opisują ten sam proces rozwoju ukierunkowanej aktywności człowieka, realizowany dzięki tkwiącym w nim samym dynamizmom.

Według W. Szewczyka i Z. Uchnasta (1978, s. 29-30) najważniejsze twierdzenia teorii samoaktualizacji można ująć w następujących punktach:

- 1) Każdy człowiek ma wrodzoną dążność do aktualizacji swych konstruktywnych potencjalności, do utrzymania swego istnienia, jego wzbogacania i rozwoju w kierunku osiągnięcia pełnej dojrzałości właściwej gatunkowi. Dążność ta nazwana jest „tendencją do aktualizacji” (*actualizing tendency*). Zablockowanie tej tendencji prowadzi do zaburzeń w funkcjonowaniu ludzkiej osobowości.
- 2) Istotną rolę w procesie samoaktualizacji jednostki ludzkiej odgrywa wytworzona lub przyjęta od innych, koncepcja własnego „ja”, „obraz siebie” (*self-concept*) zarówno realny – jaki jestem, jak i idealny – jaki chciałbym być. W związku z tym mówi się o występującej u jednostki ludzkiej tendencji do aktualizacji własnego „ja” (*self-actualizing tendency*). Z uwagi na szczególne znaczenie koncepcji siebie (*self-concept*) w procesie samoaktualizacji wyakcentowuje się znaczenie rozwoju zdolności jednostki do wytworzenia i utrzymania adekwatnego obrazu własnego „ja” do wewnętrznych doświadczeń, które ujawniają kim jednostka jest i kim może być. Rogers określa tę zdolność jako otwartość na doświadczenie (*openess to experience*).
- 3) Proces samoaktualizacji jest ciągłym „stawaniem się” (*becoming*), jest urzeczywistnieniem przez jednostkę swoich możliwych sposobów istnienia i działania. Proces ten śledzić można również w zakresie utrzymywania stałej wewnętrznej kontroli, w celu osiągnięcia zaspokojenia jak największej liczby potrzeb i organizacji zachowania racjonalnego, społecznego i skutecznego.
- 4) „Osoba w pełni funkcjonująca” jest rozumiana jako hipotetyczny model, który może być uważany, zdaniem Rogersa, za „wzorzec docelowy samoaktualizacji” albo „ideał”, do którego jednostka może się asymptotycznie zbliżać, ale którego praktycznie nigdy nie osiąga lub osiąga go tylko wyjątkowo.

Osób w pełni aktualizujących się jest niewiele. Mógł się o tym przekonać sam Maslow dobierając osoby do swoich badań (1990). F. Goble (1971, za: Uchnast, 1987), syntetyzując poglądy Masłowa podaje przyczyny, dla któ-

rych tylko niewiele osób osiąga pełną aktualizację siebie. Spośród sześciu racji cztery odnoszą się do niesprzyjających warunków środowiskowych, koniecznych do zaspokojenia podstawowych potrzeb, a dwie mają charakter wewnętrzny: nabyte niewłaściwe nawyki i lęk przed aktualizacją możliwości rozwojowych, tzw. kompleks Jonasza, czyli lęk przed dobrem w nas, własną wielkością i talentem (Płużek, 1991).

U większości osób samoaktualizacja pełni rolę tęsknoty, pragnienia osiągnięcia czegoś, co z kolei uaktywnia i dynamizuje jednostkę. Pełni więc funkcję rozwojową, nie pozwalając stać w miejscu. C. R. Rogers (1961, 1982, za: Górniewicz, 1995) dostrzega pierwiastki aktualizacji potencjalnych zdolności u człowieka w każdym wieku i niemal w każdej sytuacji, pod warunkiem podjęcia przez osobę jakiegokolwiek aktywności w rzeczywistości materialnej (Panek, 1990).

Jeżeli myślimy o człowieku, który ma się rozwijać i stawać się szczęśliwszym w relacjach z innymi, to zaproponowana przez Maslowa i Rogersa koncepcja ujęcia osobowości jako całości (świata wewnętrznego, jego potencjalności i doświadczenia) dążącej do samoaktualizacji daje nam możliwość podjęcia działań, które umożliwiłyby ten rozwój. Konkretną propozycją pomocy jest na przykład rogeriańska terapia nastawiona na klienta. Chociaż czasami krytykowany jest zbyt optywizm niektórych psychoterapeutów jako nie mający podstaw naukowych w akcentowaniu możliwości spontanicznego rozwoju człowieka (Chlewiński, 1991) i pojawiają się zarzuty co do słuszności całkowitej neutralności psychoterapeuty w kontakcie z klientem (Thorne, 1990), to jednak ta forma psychoterapii na trwałe zagościła w repertuarze stosowanych aktualnie technik psychoterapeutycznych (Strojnowski, 1985; Kratochvil, 1986).

Praktycznym wykorzystaniem teorii samoaktualizacji są bardzo popularne do dziś grupy spotkaniowe (*encounter groups*) (Rosenhan, Seligman, 1994), które stanowią odmianę psychoterapii grupowej powstałej jako antidotum na zatraconą przez człowieka naturalną wrażliwość na wartość natury i innych ludzi. Grupy spotkaniowe stymulują rozwój osobisty uczestników poprzez przeżywanie nowych doświadczeń w relacjach interpersonalnych, których, niestety, ludzie nie doświadczają na co dzień z powodu przeakcentowania w życiu społecznym konsumpcji, szybkiego awansu społecznego, siły ekonomicznej i militarnej (Rogers, 1991; Górniewicz, Rubacha, 1993a).

V. E. Frankl krytycznie odnosi się do terapeutycznego znaczenia ekspresyjnego wyrażania siebie na forum grupy, uważając ową formę za zbyt ubogą w stosunku do potrzeb i możliwości człowieka. Kwestionuje też samą ideę samorealizacji jako podstawową ludzką motywację, widząc w niej raczej skutek pierwotnego ukierunkowania człowieka na sens. Według Frankla samorealizacja, stając się celem samym w sobie, z łatwością może przekształcić się w siłę destrukcyjną przejawiającą się chociażby w neurotycznym

zabieganiu „o coś” (Popielski, 1994). Podobne zagrożenie dostrzega J. Reykowski i G. Kochańska (1980) przez fakt pominięcia w klasyfikacji potrzeb Maslowa takiej grupy potrzeb, których zaspokojenie wymaga troski o jakieś pozaosobiste dobro. Są to zarzuty, które wymagają głębszego przemyślenia i poszukiwania rzetelnej odpowiedzi. Nie umniejsza to jednak roli jaką teoria samoaktualizacji odegrała w nowym, pełnym inspiracji, spojrzeniu na człowieka i jego działanie, akcentując tendencję do rozwoju w opozycji do determinizmu zewnętrznego, głoszonego przez behawioryzm i destruktywne ujęcie instynktów, proponowanego przez psychoanalizę (Sołowiej, 1997).

Myślenie zakładające odwoływanie się do szeroko rozumianego procesu samoaktualizacji pojawiło się w opracowaniach dotyczących rozwoju człowieka (Obuchowski, 1965, 1985; Grzywak-Kaczyńska, 1978, 1988; Łukaszewski, 1984; Dudzikowa, 1985; Dąbrowski, 1986), pracach odnoszących się do kształcenia i nauczania (Sołowiej, 1988; Janowska, 1993; Braun-Gałkowska, 1994a; Bonstingl, 1995; Łaguna, 1996; Dembo, 1997), propozycjach usprawniających oddziaływania wychowawcze (Witkowski, 1972; Górski, 1986; Rylke, 1993; Łobocki, 1994; Braun-Gałkowska, 1994b; Górniewicz, 1997; Niebrzydowski, 1997), propozycjach działań resocjalizacyjnych (Czapów, 1978; Węgliński, 1994), programach psychoprofilaktycznych (Mellibruda, 1980, 1986; Johnson, 1992; Gaś, 1995), a także w programach szkolenia nowoczesnych menedżerów (Reddin, 1993; Adamiec, Kożusznik, 1994). Pewne elementy idei samoaktualizacji można znaleźć również w konkluzji Komisji Europejskiej, pracującej nad zagadnieniem nauczania i uczenia się w perspektywie jednoczącej się Europy, gdzie mówi się o tym, „że przyszłość Europy i jej miejsce w świecie zależą dzisiaj od zdolności zapewnienia rozwojowi osobowemu kobiet i mężczyzn, którzy składają się na Europę, miejsca co najmniej tak samo ważnego, jak to, które zajmują dzisiaj kwestie ekonomiczne i monetarne” (Komisja Europejska, 1997, s. 79).

3. Operacjonalizacja teorii samoaktualizacji

Rozbudzone przez psychologów humanistycznych zainteresowanie teorią samoaktualizacji, szczególnie w kontekście rozwoju człowieka, skłoniło wielu badaczy do poszukiwań możliwości praktycznego jej wykorzystania. Nowe spojrzenie na człowieka można ujmować w trzech aspektach. Po pierwsze, koncentrując się na dynamizmach inicjujących samoaktualizację, po drugie, analizując prawidłowości procesu samoaktualizacji i po trzecie, określając charakterystykę osoby samoaktualizującej się.

Jednym z pierwszych psychologów, który, wykorzystując twierdzenia teorii samoaktualizacji ubogacone własną praktyką psychoterapeutyczną, zaproponował operacyjne określenie poziomu samoaktualizacji, był E. L. Sho-

strom. Według niego „osoba aktualizująca się to ta jednostka, która pełniej funkcjonuje i ma bogatsze życie wewnętrzne niż jednostka przeciętna i która rozwija i wykorzystuje wszystkie z właściwych sobie zdolności czy potencjalności, i wolna jest od tłumień własnych przeżyć i od emocjonalnych zaburzeń” (Shostrom, 1972, za: Szewczyk, Uchnast, 1978, s. 30). Analizując życie osób aktualizujących się, a więc odwołując się do trzeciego z podanych wyżej aspektów podejścia do samoaktualizacji, Shostrom wymienia pięć cech, które ujawniają się u tych osób w stopniu znacznie wyższym niż u przeciętnych jednostek:

- 1) mają pozytywną koncepcję odnośnie do natury ludzkiej, tzn. przyjmują, że ludzie są w istocie swej raczej dobrzy niż zli;
- 2) odznaczają się twórczością, rozwijając własną osobowość w stopniu więcej niż przeciętnym;
- 3) decydują się raczej na kierowanie swoim życiem, niż na to, by być kierowanym przez innych lub przez wypadki losowe;
- 4) doświadczają poważnych frustracji i dążą do osiągnięcia nowego, osobowego sensu swego istnienia i działania przez rozwiązywanie przeżywanego kryzysów;
- 5) akceptują napotkane konflikty i kryzysy, ale nie dają się opanować przez nie (Shostrom, 1974, za: Szewczyk, Uchnast, 1978, s. 31).

Opracowany przez Shostroma kwestionariusz samoaktualizacji POI (*Personal Orientation Inventory*) zawiera skale odwołujące się w założeniach teoretycznych do koncepcji samoaktualizacji i koncepcji wewnętrznego ośrodka wartościowania A. H. Masłowa i C. R. Rogersa, koncepcji doświadczania siebie jako podmiotu i przedmiotu R. Maya, pojęcia egzystencjalnego przeżywania czasu i koncepcji dynamiki mechanizmu wybraniania się przed aktualizacją u jednostek neurotycznych F. Perlsa oraz odwołujące się do koncepcji osobowości sterowanej od wewnątrz i sterowanej z zewnątrz D. Riesmana (Szewczyk, Uchnast, 1978).

Zawartość utworzonych przez Shostroma skal ujmuje w sposób empiryczny najważniejsze elementy teorii samoaktualizacji. Umożliwia pomiar proporcji, bardzo istotnych w procesie samoaktualizacji, w przeżywaniu trzech wymiarów czasu: przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. Pozwala na umiejscowienie źródeł własnych działań będących realizacją wewnętrznych potrzeb i dążeń (wewnątrzsterowność) lub będących realizacją oczekiwań otoczenia (zewnętrzsterowność). Mierzy afirmację cech i wartości, które posiadają i którymi żyją ludzie aktualizujący się według badań przeprowadzonych przez Masłowa. Określa, na ile osoba badana posługuje się zdrowym rozsądkiem w stosowaniu wartości i zasad w odniesieniu do swojego życia. Umożliwia określenie poziomu wrażliwości w odczuwaniu własnych uczuć i potrzeb, a także określenie zdolności do spontanicznego reagowania emocjonalnego w kontakcie z drugim człowiekiem. Mierzy szacunek dla samego siebie i zdolność do akceptacji siebie takim, jakim się jest. Pozwala na okre-

ślenie koncepcji natury człowieka, jaką posługuje się osoba badana i jej zdolności do rozwiązywania istniejącej w naturze człowieka dychotomii między dobrem i złem. Mierzy stosunek badanego do faktu odczuwanego gniewu lub agresji oraz zdolność do utrzymania serdecznych, bliskich kontaktów emocjonalnych z drugim człowiekiem (Szewczyk, Uchnast, 1978).

Dobre uzasadnienie teoretyczne, jak również rzetelne opracowanie statystyczne kwestionariusza sprawiło, że jest on często wykorzystywany w badaniach empirycznych (Szewczyk, Uchnast, 1978; Kimlicka i in., 1987; Faulkender, 1991; Górniewicz, Rubacha, 1993b).

Polskiego tłumaczenia i opracowania kwestionariusza *Personal Orientation Inventory* E. L. Shostroma dokonali w 1973 roku Z. Płużek, W. Szewczyk i Z. Uchnast nazywając *Kwestionariuszem Samoaktualizacji*. Wersja polska cechuje się wysoką rzetelnością i chociaż do tej pory nie opracowano polskich norm, to ze względu na dużą atrakcyjność kwestionariusza, pozwalającego mierzyć pozytywną stronę funkcjonowania ludzkiej osobowości, wielokrotnie wykorzystywano go w badaniach uzyskując interesujące wyniki.

Zajmowano się związkiem między potencjalną twórczością a poziomem samoaktualizacji (Tucholska, 1980). Badano współzależność między preferowanym przez jednostkę sposobem doświadczania dwóch wymiarów „własnego ja”, a więc bycia podmiotem i bycia przedmiotem, a poziomem jej konstruktywnego funkcjonowania i rozwoju w kierunku pełnej dojrzałości (Uchnast, 1983). Określano rodzaj i charakter związku między samoaktualizacją a intensywnością zaangażowania religijnego (Golan, 1992).

Warto wspomnieć jeszcze o innych próbach operacjonalizacji pojęcia „samoaktualizacja” dokonanych w polskich warunkach. T. Witkowski (1978), uwzględniając kryteria samorealizacji podane przez Maslowa, opracował test *Aktualizacji Siebie (AS-3)*, który bada to zjawisko w oparciu o 15 skal interpretowanych każda oddzielnie. Niestety, test nie daje możliwości ustalenia poziomu samoaktualizacji, co w badaniach empirycznych, szczególnie przy porównywaniu dużych grup stanowi poważne utrudnienie.

J. Górniewicz, opracowując *Krótki Kwestionariusz Samorealizacji (KKS)*, dokonał operacjonalizacji tego pojęcia przy założeniu, że poszczególne symptomy samorealizacji można przetransformować na wskaźniki samorealizacji. Osoba badana odpowiada na szereg pytań, które pozwalają zebrać materiał umożliwiający oszacowanie poziomu samorealizacji przez porównanie wyniku surowego z właściwą kategorią tabeli norm opracowanych przez autora (Górniewicz, Rubacha, 1993b).

4. Płeć psychiczna jako jeden z czynników modyfikujących proces samoaktualizacji

Proces samoaktualizacji uwarunkowany jest wieloma czynnikami, które ogólnie można podzielić na społeczne i osobowościowe. Wśród tych pierwszych C. R. Rogers (1961) główną rolę przypisuje środowisku rodzinnemu, gdzie człowiek tworzy istotny z punktu widzenia teorii samoaktualizacji obraz własnej osoby (*self-concept*), który może przejawiać się w zachowaniach cechujących się brakiem poczucia zagrożenia i lęku lub zachowaniach prowadzących do przeżywania reakcji lękowych i poczucia zagrożenia. Szerwsze środowisko społeczne, szczególnie kultura nadkonsumpcji i szybkiego awansu społecznego, wpływa negatywnie na proces samoaktualizacji w wyniku utraty naturalnej wrażliwości na wartości natury i innych ludzi, co może być jednak naprawione poprzez udział w psychoterapii grupowej (Rogers, 1991).

Zebrane przez W. Łukaszewskiego (1984) wyniki badań empirycznych nad warunkami samoaktualizacji pozwalają ustalić następującą grupę czynników osobowościowych, wpływających pozytywnie (lub negatywnie, jeśli nie są spełnione) na proces samoaktualizacji. Podmiotowość i tożsamość – jeżeli człowiek potrafi wyodrębnić się z otoczenia i spostrzega siebie jako główny czynnik przyczyniający się do zmiany świata. Poczucie przynależności do świata ludzkiego – uczestniczenie w życiu zbiorowym pozwala podjąć współpracę i zaspokaja potrzeby afiliacyjne. Wrażliwość na różnice napływających do jednostki informacji – stanowi zasadniczy mechanizm motywacyjny. Człowiek stwierdzający rozbieżność między stanem idealnym a faktycznym dąży do likwidacji tej rozbieżności. Tolerancja na emocjonalne skutki rozbieżności – pozwala wykorzystać energię psychiczną na realizację celów dalekosiężnych. Akceptacja siebie i świata – chodzi o stan umiarkowanej samoakceptacji i taki poziom akceptacji świata, kiedy człowiek tworzy sobie pewną wizję otaczającej go rzeczywistości i sam włącza się w praktyce w jej realizację. Umiejscowienie kontroli – przekonanie o tym, że jest się sprawcą własnych myśli i działań z możliwością wywierania wpływu na samego siebie, na innych ludzi oraz świat materialny. Przekonanie człowieka o wpływie na zdarzenia – przeświadczenie, że to on właśnie jest sprawcą danego działania, że ma wpływ na to, co robi i jakie przynosi to skutki dla otoczenia, w którym funkcjonuje. Zdolność do odraczania gratyfikacji – niezadowolanie się sukcesami doraźnymi. Kryterialność – jednolity system oceniania ludzi, zjawisk i różnych stanów rzeczy. Poziom ogólności stosowanych przez jednostkę kategorii pojęciowych służących do analizy i opisu otaczającej ją rzeczywistości – wysoki poziom ogólności charakteryzuje ludzi o postawie innowacyjnej, wyzwalającej wyobraźnię.

Wiele prac podkreśla doniosłe znaczenie potrzeby sensu życia dla prawidłowego przebiegu procesu samoaktualizacji (Obuchowski, 1965; Frankl, 1984; Popielski, 1994). Aby człowiek mógł prawidłowo funkcjonować, muszą wystąpić pewne wartości ukierunkowujące jego działania. Sens życia wskazuje wartości, które stają się jakby drogowskazem dla jego życia. Człowiek transcenduje swoje wartości w świat obiektywny, przez co go ubogaca, jak również ubogaca siebie.

Spśród wielu czynników wpływających na poziom samoaktualizacji szczególną uwagę zwrócono w tej pracy na płęć psychiczną człowieka w ujęciu teorii schematów płciowych S. L. Bem (1984), rozumianą jako układ cech psychicznych związanych z płcią, który kształtuje się w człowieku od wczesnego dzieciństwa poprzez uczestnictwo w życiu społecznym. Wyniki badań S. L. Bem (1988) wskazują na gorsze funkcjonowanie, pod wieloma ważnymi względami, ludzi posiadających schemat płci (kobięce kobiety i mężczyźni) od funkcjonowania ludzi nie posiadających schematu płci (szczególnie osób androgynicznych).

Przytoczone wyniki badań skłaniają do postawienia pytania o związek między płcią psychiczną człowieka a jego samoaktualizacją. Szukając odpowiedzi na tak postawione pytanie warto znaleźć coś, co łączyłoby oba zjawiska i dawało możliwość udzielenia rzetelnej odpowiedzi. Jeżeli przyjrzymy się grupie cech zebranych przez Bem, składających się na skalę kobiecości, będących jednocześnie odzwierciedleniem funkcjonujących w świadomości społecznej stereotypów związanych z płcią, to stwierdzimy, że charakteryzują się one orientacją ekspresyjną, tzn. koncentracją emocjonalną na innych ludziach, połączoną z utrzymywaniem harmonii w grupie. Z kolei grupa cech składających się na skalę męskości charakteryzuje się orientacją instrumentalną, tzn. koncentracją na podejmowanych zadaniach zmierzających do realizacji postawionych celów (Strykowska, 1993; Miluska, 1995). W przypadku androgynii (osoby nieschematyczne), czyli najlepszego podłoża dobrego funkcjonowania według Bem, mamy do czynienia z jednoczesnym najwyższym wysyceniem cech uważanych za kobiece (ekspresyjne) i cech uważanych za męskie (instrumentalne). Gorsze funkcjonowanie warunkowane jest wysokim wysyceniem tylko cech kobiecych lub tylko cech męskich (osoby schematyczne). Przedstawiona prawidłowość znajduje swoje uzasadnienie również w poglądach A. H. Masłowa (1990), który podkreślał istotną dla zachowania dobrego zdrowia i procesu samorealizacji wszechstronność, czyli umiejętność w zależności od sytuacji podjęcia zachowań ekspresyjnych lub instrumentalnych (użytecznych). Ten aspekt został mocno zaakcentowany przez E. L. Shostroma, który osobie samoaktualizującej się przypisuje „szczególną zdolność do wyrażania słusznego gniewu, jak i delikatności i miłości; własnej kompetencji i mocy, jak i własnej słabości” (1974, za: Szewczyk, Uchnast, 1978, s. 31).

Przegląd badań empirycznych dotyczących zależności między płcią psychiczną a poziomem samoaktualizacji pozwolił zarejestrować jedynie dwa przypadki badań prowadzonych na terenie Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej. Pierwsze z badań dotyczyły weryfikacji hipotezy zakładającej związek pomiędzy psychologiczną androgynią a poziomem samoaktualizacji. Objęły one grupę 604 studentów (265 kobiet i 339 mężczyzn), którzy wypełnili *Bem Sex Role Inventory* i *Personal Orientation Inventory*. Uzyskane wyniki badań potwierdzają przedstawioną hipotezę tylko w odniesieniu do kobiet, w przypadku mężczyzn takiej zależności nie stwierdzono (Kimlicka i in., 1987).

Bardziej szczegółowe wnioski z przeprowadzonych badań dotyczących zależności między posiadaniem schematem płciowym a poziomem samoaktualizacji wyciąga P. J. Faulkender (1991). Podobnie jak w przypadku prezentowanych wyżej badań wykorzystano *Bem Sex Role Inventory* oraz *Personal Orientation Inventory* badając grupę 180 studentów (116 kobiet i 64 mężczyzn). Uzyskane wyniki ukazują istotne różnice pomiędzy posiadaniem schematem płciowym a poziomem samoaktualizacji szczególnie w skalach: oparcia, wartości ludzi samoaktualizujących się, wrażliwości na własne uczucia, akceptacji agresji i zdolności do utrzymania bliskiego kontaktu. Analiza wyników uzyskanych w powyższych skalach podkreśla pozytywny wpływ wymiaru męskości i negatywny wpływ wymiaru kobiecości na poziom samoaktualizacji, który ostatecznie jest wynikiem wysycenia poszczególnych skal. Biorąc pod uwagę ogólny poziom samoaktualizacji, autorka wyciąga wniosek następujący: wysoki wynik uzyskany przez osobę badaną w skali kobiecości determinuje niski poziom samoaktualizacji, natomiast wysoki wynik w skali męskości sprzyja uzyskaniu wyższego poziomu samoaktualizacji, mierzonego kwestionariuszem POI.

Brak badań z zakresu poruszanej problematyki w polskich warunkach, przy jednoczesnej niespójności wyników uzyskanych do tej pory w badaniach amerykańskich, zachęca do poszukiwania zależności między płcią psychiczną a poziomem samoaktualizacji w oparciu o nowe dane empiryczne.

PROBLEMATYKA I PROGRAM BADAŃ WŁASNYCH

Rozwój człowieka ujęty w świetle teorii samoaktualizacji uwarunkowany jest wieloma czynnikami, które ostatecznie wpływają na podwyższenie lub obniżenie poziomu samoaktualizacji. Szczególną uwagę w prezentowanym opracowaniu poświęcono wpływowi jednego czynnika – psychicznej płci człowieka, rozumianej zgodnie z teorią schematów płciowych jako układ cech psychicznych związanych z płcią, który poprzez uczestnictwo w życiu społecznym kształtuje się w człowieku od wczesnego dzieciństwa. Alicja Kuczyńska (1992b) tak zdefiniowany aspekt płci psychicznej określa mianem płci psychologicznej i za Sandrą Bem (1984) wyróżnia cztery typy płci psychologicznej dla kobiet: *kobieta androgyniczna* – **KA**, *kobieta kobieca* – **KK**, *kobieta męska* – **KM**, *kobieta nieodróżnicowana* – **KN** i cztery typy płci psychologicznej dla mężczyzn: *mężczyzna androgyniczny* – **MA**, *mężczyzna kobiecy* – **MK**, *mężczyzna męski* – **MM**, *mężczyzna nieodróżnicowany* – **MN**.

Badania empiryczne zostały zaplanowane i przeprowadzone w taki sposób, aby można było określić zależność pomiędzy posiadanym typem płci psychologicznej a osiągniętym poziomem samoaktualizacji.

1. Problem badawczy i hipotezy

Główny problem badawczy niniejszej pracy można ująć w formie pytania: Jaki poziom samoaktualizacji prezentują osoby charakteryzujące się określonym typem płci psychologicznej?

Rozwiązanie postawionego problemu badawczego będzie jednocześnie weryfikacją hipotez, które nasuwają się po zaprezentowanej we wcześniejszych rozdziałach analizie zagadnień związanych z płcią psychologiczną człowieka i jego samoaktualizacją:

H_0 – Istnieją różnice w poziomie samoaktualizacji u osób charakteryzujących się różnym typem płci psychologicznej.

H₁ – Osoby androgyniczne (kobiety androgyniczne KA i mężczyźni androgyniczni MA) charakteryzują się wysokim poziomem samoaktualizacji.

H₂ – Osoby określone płciowo (kobiety kobiece KK i mężczyźni męscy MM) charakteryzują się niskim poziomem samoaktualizacji.

W świetle dotychczasowej wiedzy opartej o liczne badania empiryczne pozostaje otwarte pytanie co do poziomu samoaktualizacji osób krzyżowo płciowo określonych (kobiet męskich KM i mężczyzn kobiecych MK) oraz osób niezróżnicowanych (kobiet niezróżnicowanych KN i mężczyzn niezróżnicowanych MN). Gdyby oprzeć się na fakcie posiadania lub nieposiadania schematu płci rozumianego według teorii S. L. Bem (1984), wymienione wyżej osoby (jako nie posiadające schematu płci) powinny charakteryzować się wyższym poziomem samoaktualizacji niż osoby posiadające schemat płci – osoby określone płciowo (kobiety kobiece KK i mężczyźni męscy MM). Taki sposób rozumowania wzmacniany jest przez sugestię S. L. Bem co do najlepszego rodzaju tożsamości, jeśli chodzi o role związane z płcią. Uważa ona, że najlepszym rodzajem tożsamości jest nieutożsamianie się z żadną z płci (Bem, 1988). Część przeprowadzonych w tej dziedzinie badań (Taylor, Hall, 1982, za: Bem, 1984) podkreśla lepsze funkcjonowanie i zdrowie psychiczne, co sugeruje również wyższy poziom samoaktualizacji u osób z wysokimi wynikami w skali męskości. Konsekwencją przyjęcia takiej prawidłowości jest przyznanie wyższego poziomu samoaktualizacji tylko kobietom męskim (KM), natomiast pozostałym typom płci psychologicznej – niższego poziomu samoaktualizacji. Przyjmując tę prawidłowość również należałoby zmienić hipotezę H₂, która bazując na teorii schematów płciowych S. L. Bem mężczyzn męskich (MM), czyli ludzi o wysokim wyniku w skali męskości zalicza do grupy o niskim poziomie samoaktualizacji.

Ponieważ nie ma zgodności co do sposobu interpretacji wpływu typu płci psychologicznej na funkcjonowanie i zdrowie psychiczne człowieka, przyjmuje się w niniejszej pracy hipotezy bazujące na teorii schematów płciowych S. L. Bem, co oprócz ich weryfikacji pozwoli na porównanie z wynikami badań amerykańskich.

2. Sposób przeprowadzenia badań oraz charakterystyka badanej populacji

Badania zostały przeprowadzone wiosną 1994 roku wśród studentów II, III i IV roku różnych kierunków studiów dziennych wyższych uczelni Białegostoku: Akademii Medycznej, Filii Uniwersytetu Warszawskiego, Politechniki Białostockiej i Państwowej Wyższej Szkoły Teatralnej.

W czasie pierwszego spotkania na podstawie testu wypełnianego w ciągu 15-20 minut określano typ płci psychologicznej osób badanych po to, aby wyselekcjonować po przynajmniej 30 osób z każdego z nich. Drugie spotkanie poświęcone badaniu poziomu samoaktualizacji najczęściej trwało około 1 godziny. Aby spełnić wymóg liczebności grup w pierwszym etapie zbadać 830 osób (587 kobiet i 243 mężczyzn), natomiast w drugim 291 osób (147 kobiet i 144 mężczyzn). Do ostatecznego opracowania wykorzystano 264 komplety poprawnie wypełnionych testów (131 kobiet i 133 mężczyzn). Dokładne dane na temat liczebności poszczególnych grup badanych zawiera tabela 1.

Tabela 1. Liczebność badanych grup

Typ płci psychologicznej kobiet	n	Typ płci psychologicznej mężczyzn	n
KA	32	MA	34
KK	33	MK	32
KM	32	MM	33
KN	34	MN	34
Razem	131	Razem	133

Objaśnienia:

KA – kobiety androgyniczne

KK – kobiety kobiece

KM – kobiety męskie

KN – kobiety niezróżnicowane

MA – mężczyźni androgyniczni

MK – mężczyźni kobiece

MM – mężczyźni męscy

MN – mężczyźni niezróżnicowani

Średnia wieku badanych kobiet wynosiła 21,7 lat. Bliższe dane dotyczące tej zmiennej umieszczono w tabeli 2.

Tabela 2. Charakterystyka badanych kobiet

Wiek w latach	Typ płci psychologicznej								Razem	
	KA		KK		KM		KN			
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
19	–	–	–	–	–	–	1	2,9	1	0,8
20	1	3,1	7	21,2	–	–	1	2,9	9	6,9
21	13	40,6	13	39,4	14	43,8	16	47,2	56	42,8
22	12	37,5	4	12,1	8	25,0	10	29,4	34	25,9
23	3	9,4	3	9,1	9	28,1	6	17,6	21	16,0
24	3	9,4	4	12,1	–	–	–	–	7	5,3
25	–	–	2	6,1	1	3,1	–	–	3	2,3
Razem	32	100	33	100	32	100	34	100	131	100

Średnia wieku badanych mężczyzn wynosiła 22,0 lata. Blizsze dane dotyczące tej zmiennej umieszczono w tabeli 3.

Tabela 3. Charakterystyka badanych mężczyzn

Wiek w latach	Typ płci psychologicznej								Razem	
	MA		MK		MM		MN			
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
19	–	–	–	–	1	3,0	–	–	1	0,8
20	2	5,9	1	3,1	2	6,1	1	2,9	6	4,5
21	5	14,7	10	31,3	7	21,2	15	44,1	37	27,8
22	13	38,2	13	40,6	8	24,2	7	20,7	41	30,8
23	9	26,5	3	9,4	12	36,4	5	14,7	29	21,8
24	4	11,8	4	12,5	1	3,0	1	2,9	10	7,5
25	1	2,9	–	–	–	–	3	8,8	4	3,0
26	–	–	–	–	2	6,1	2	5,9	4	3,0
27	–	–	1	3,1	–	–	–	–	1	0,8
Razem	34	100	32	100	33	100	34	100	133	100

3. Opis metod

W celu zróżnicowania grup badanych korzystano z Inwentarza do oceny Płci Psychologicznej (IPP) w opracowaniu A. Kuczyńskiej, który daje możliwość określenia jednego z czterech typów płci psychologicznej osoby badanej. Poziom samoaktualizacji określany był głównie przy użyciu Kwestionariusza Samoaktualizacji (POI) E. L. Shostroma z pewnym rozwinięciem spojrzenia na tę rzeczywistość, jakie dają wyniki Kwestionariusza Poczucia Bezpieczeństwa (KPB) Z. Uchnasta i Test Przymiotnikowy ACL H. G. Gougha i A. B. Heilbruna.

Jak to już wcześniej podkreślono (rozdział II), zaspokojona potrzeba bezpieczeństwa stanowiła dla Masłowa fundament dalszego rozwoju człowieka, co wręcz utożsamiał z poczuciem zdrowia psychicznego. Możliwość empirycznego określenia poziomu poczucia bezpieczeństwa, jaką daje opracowany przez Z. Uchnasta kwestionariusz, pozwala bliżej przyjrzeć się i dokładniej scharakteryzować badane osoby pod kątem tak istotnego dla procesu samoaktualizacji aspektu. Innym istotnym aspektem procesu samoaktualizacji jest silna tendencja do urzeczywistniania idealnego obrazu siebie – jaki chciałbym być. W prezentowanej pracy podjęto się próby określenia tej tendencji u badanych osób poprzez porównanie wyników dotyczących ich realnego – „jaki jestem” i idealnego – „jaki chciałbym być” obrazu siebie. Chociaż ACL nie powstał na gruncie teorii samoaktualizacji, tak jak dwie wcześniejsze metody, to jego bogactwo i specyfika w połączeniu z zaawansowanymi możliwościami opracowania statystycznego wyników, pozwala określić zmienne o wyższym stopniu ogólności, odchodząc od ścisłego związku z teorią, na bazie której metoda powstała (por. Oleś i in., 1993).

Wszystkie użyte w pracy metody powstały na terenie Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, zostały zaadaptowane do polskich warunków i opracowane na grupach ludzi zbliżonych do osób biorących udział w badaniach. Wielokrotnie wykorzystywano je w badaniach empirycznych różnego rodzaju, podkreślając ich przydatność.

3.1. A. Kuczyńskiej Inwentarz do oceny Płci Psychologicznej (IPP)

Teoria schematów płciowych S. L. Bem oraz skonstruowane na jej bazie narzędzie do pomiaru płci psychologicznej zostało zauważone i wykorzystane w badaniach na terenie naszego kraju. M. Strykowska (1992a) użyła w badaniach poświęconych psychologicznym mechanizmom zawodowego funkcjonowania kobiet przetłumaczonej na język polski oryginalnej wersji *Bem Sex Role Inventory*. Warto odnotować również fakt przeprowadzonych w Polsce badań zgodnie z założeniami S. L. Bem na 406 osobach w wieku 12-25 lat, obojga płci i różnej pozycji społecznej, których wyniki w dużej mierze pokrywały się z wynikami amerykańskimi (Konarzewski, 1991).

Opierając się na założeniach teoretycznych i metodologicznych *Bem Sex Role Inventory (BSRI)* S. L. Bem oraz *Personal Attributes Questionnaire (PAQ)*

J. T. Spence, R. Helmreicha i J. Stapp, opublikowanych w USA na początku lat siedemdziesiątych, A. Kuczyńska (1992a) opracowała polską wersję narzędzia do pomiaru płci psychologicznej pod nazwą *Inwentarz do oceny Płci Psychologicznej (IPP)*. Składa się on z 35 pozycji, z których 15 odzwierciedlających kulturowy stereotyp kobiecości (np. wrażliwy, dbający o swój wygląd, zdolny do poświęceń) tworzy skalę Kobiecości. Kolejnych 15, odzwierciedlających kulturowy stereotyp męskości (np. dominujący, nastawiony na sukces, samowystarczalny), tworzy skalę Męskości. Pozostałych 5 pełni rolę pozycji buforowych, składających się z cech neutralnych, w jednakowym stopniu przypisywanych kobietom i mężczyznom (np. odpowiedzialny, wiarygodny, tolerancyjny). Zadaniem osoby badanej, zgodnie z instrukcją podaną na arkuszu odpowiedzi, jest określenie przy użyciu 5-punktowej skali ocen stopnia, w jakim charakteryzuje ją każda z 35 cech zamieszczonych w Inwentarzu. Procedura określania typu płci psychologicznej, podobnie jak w przypadku twórców tej metody, opiera się na medianach skal Kobiecości i Męskości obliczonej w trakcie normalizacji (instrukcja i kilka wybranych pozycji Inwentarza do oceny Płci Psychologicznej znajduje się w aneksie pracy).

Uzyskany przez osobę badaną wynik pozwala określić jeden z czterech możliwych typów płci psychologicznej dla kobiet: **KA** – kobieta androgyniczna (52-75 punktów w skali Kobiecości i 49-75 punktów w skali Męskości), **KK** – kobieta kobieca (52-75 punktów w skali Kobiecości i 0-48 punktów w skali Męskości), **KM** – kobieta męska (0-51 punktów w skali Kobiecości i 49-75 punktów w skali Męskości), **KN** – kobieta niezróżnicowana (0-51 punktów w skali Kobiecości i 0-48 punktów w skali Męskości) oraz jeden z czterech możliwych typów płci psychologicznej dla mężczyzn: **MA** – mężczyzna androgyniczny (52-75 punktów w skali Kobiecości i 49-75 punktów w skali Męskości), **MK** – mężczyzna kobiecy (52-75 punktów w skali Kobiecości i 0-48 punktów w skali Męskości), **MM** – mężczyzna męski (0-51 punktów w skali Kobiecości i 49-75 punktów w skali Męskości), **MN** – mężczyzna niezróżnicowany (0-51 punktów w skali Kobiecości i 0-48 punktów w skali Męskości).

Analiza rzetelności Inwentarza pozwoliła uzyskać zadowalające współczynniki zarówno dla skali Kobiecości ($r_{tt}=0,7856$), jak również dla skali Męskości ($r_{tt}=0,7834$). W celu oceny trafności teoretycznej analizowano wyniki badań osób transseksualnych uzyskując zadowalający rezultat (Kuczyńska, 1992a).

Fakt konstruowania *Inwentarza do oceny Płci Psychologicznej* w polskich warunkach oraz wysokie walory psychometryczne uzasadniają użycie tego narzędzia w prezentowanych badaniach do celów selekcyjnych. IPP wykorzystywano również do diagnozy i terapii osób transseksualnych (Kuczyńska, Dulko, 1993), a także w badaniach dotyczących kształtowania pożądanych postaw wobec dopingu farmakologicznego w sporcie (Mikołajczyk, 1996).

3.2. E. L. Shostroma Kwestionariusz Samoaktualizacji (POI)

Kwestionariusz Samoaktualizacji jest polską wersją *Personal Orientation Inventory* E. L. Shostroma w tłumaczeniu Z. Płużek, W. Szewczyka i Z. Uchnasta (Szewczyk, Uchnast, 1978), dającą możliwość pomiaru poziomu samoaktualizacji w oparciu o założenia głównych przedstawicieli psychologii humanistycznej. Składa się ze 150 par stwierdzeń podanych opozycyjnie w formie pozytywnej i negatywnej (instrukcja i kilka wybranych par stwierdzeń Kwestionariusza Samoaktualizacji (POI) znajduje się w aneksie pracy). Wynik stanowi 12 skal, z których dwie pierwsze uważane są za podstawowe, pozostałe natomiast za uzupełniające.

SKALE PODSTAWOWE:

1. Skala czasu (*Time competence* – Tc) – mierzy adekwatność do zachowania właściwych proporcji w przeżywaniu trzech wymiarów czasu: przeszłości, teraźniejszości i przyszłości.
2. Skala oparcia (*Support ratio* – I) – mierzy podstawowe ukierunkowanie osoby bądź ku innym, bądź ku własnemu „ja”.

Skale uzupełniające ułożone są po dwie i stanowią pięć odmiennych kategorii.

SKALE UZUPEŁNIAJĄCE:

- I. Wartościowanie (*Valuing*) – mierzy stopień podobieństwa wartości przyjętych przez jednostkę do wartości preferowanych przez osoby aktualizujące się.
 3. Wartości ludzi aktualizujących się (*self-actualizing values* – Sav) – mierzy stopień afirmacji cech i wartości, które mają jednostki spełniające kryteria stosowane do oceny pełnej samoaktualizacji osobowościowej.
 4. Plastyczność osobowościowa (*Existentiality* – Ex) – mierzy stopień plastyczności psychicznej osoby w stosowaniu wartości i zasad postępowania do swojego życia.
- II. Wrażliwość uczuciowa (*Feeling*) – jest miarą funkcjonowania sfery emocjonalnej zarówno w odczuwaniu potrzeb i uczuć własnych, jak też zdolności do reagowania w sposób spontaniczny.
 5. Wrażliwość na własne uczucia (*Feeling reactivity* – Fr) – mierzy funkcjonowanie sfery emocjonalnej w odczuwaniu potrzeb i uczuć własnych.
 6. Spontaniczność (*Spontaneity* – S) – mierzy zdolność do spontanicznego reagowania emocjonalnego.
- III. Percepcja siebie (*Self perception*) – mierzy postawę wobec siebie, zdolność do lubienia siebie dla posiadanych zalet i wartości oraz zdolność do akceptacji siebie, mimo posiadanych braków.
 7. Szacunek dla siebie (*Self regard* – Sr) – mierzy zdolność do zachowania szacunku dla siebie i lubienia siebie z uwagi na wewnętrzną wartość, właściwą jednostce jako osobie.

8. Samoakceptacja (*Self acceptance* – Sa) – mierzy umiejętność akceptacji siebie takim, jakim się jest.
- IV. Synergistyczna świadomość (*Synergistic awareness*) – mierzy umiejętność rozwiązywania problemu dychotomii między dobrem a złem istniejącej w naturze człowieka.
9. Koncepcja natury człowieka (*Nature of man, constructive* – Nc) – mierzy stopień optymistycznego, pozytywnego poglądu na człowieka i jego naturę.
10. Synergia (*Synergy* – Sy) – mierzy zdolność do ujęcia wszystkich aspektów życia w sposób sensowny, raczej uzupełniający się niż wykluczający.
- V. Wrażliwość w kontaktach międzyosobowych (*Interpersonal sensitivity*) – stanowi pomiar uznania faktu odczuwanej agresywności oraz pomiar zdolności do nawiązania bliskiego kontaktu z innymi osobami.
11. Akceptacja agresji (*Acceptance of aggression* – A) – mierzy zdolność do uznania faktu istnienia odczuwanego gniewu lub agresji.
12. Zdolność do utrzymania bliskiego kontaktu (*Capacity for intimate contact* – C) – mierzy zdolność do utrzymania serdecznych, bliskich kontaktów emocjonalnych.

Liczne badania potwierdziły wysokie walory psychometryczne oryginalnej wersji POI, a duża liczba osób poddanych badaniom pozwoliła na opracowanie norm (Shostrom, Knap, 1966, za: Szewczyk, Uchnast, 1978). Rzetelność polskiej wersji prezentowanego kwestionariusza określona przy pomocy współczynnika stałości w badaniach powtórnych waha się w granicach od 0,33 (w skali wartości ludzi samoaktualizujących się – Sav) do 0,81 (w skali spontaniczności – S). Interpretacja wyników Kwestionariusza Samoaktualizacji opiera się na normach amerykańskich (Uchnast, 1983).

3.3. Z. Uchnasta Kwestionariusz Poczucia Bezpieczeństwa (KPB)

Został opracowany przez Z. Uchnastę (1991) w oparciu o Kwestionariusz S-I (*Security-Insecurity*) A. H. Masłowa, który powstał z potrzeby operacjonalizacji podstawowego motywacyjnego dylematu jednostki ludzkiej, dotyczącego poczucia bezpieczeństwa i rozwoju (instrukcja i kilka wybranych pytań Kwestionariusza Poczucia Bezpieczeństwa (KPB) znajduje się w aneksie pracy). Człowiek rozwija się tylko wtedy, kiedy radość wzrostu i niepokoje bezpieczeństwa są większe niż niepokoje wzrostu i radości bezpieczeństwa (Maslow, 1986, s. 53).

Korzystając z 75-pytaniowej wersji S-I własnego tłumaczenia oraz wersji skróconej do 30 pytań, po przebadaniu 404-osobowej grupy młodzieży i studentów, autor przeprowadził statystyczną analizę danych, dzięki czemu odrębnie trzy grupy pytań odnoszących się do wskazanych przez Masłowa trzech źródeł syndromu poczucia bezpieczeństwa i zaproponował ich określenie w następujących terminach:

I. **Poczucie bliskości** (Bl) (pyt. 1-10)

- + Poczucie bliskości z innymi, ze światem, poczucie zadowolenia
- Poczucie wyodrębniania się, wyobcowania, izolacji

II. **Poczucie stabilności** (St) (pyt. 11-20)

- + Poczucie stabilności, ładu i uporządkowania
- Poczucie chwiejności, przypadkowości, chaotyczności, niepokoju

III. **Poczucie zaufania do siebie** (Zs) (pyt. 21-30)

- + Poczucie zaufania do siebie, afirmacja siebie
- Poczucie niepewności, onieśmienia, niższości

Zastosowanie Kwestionariusza Poczucia Bezpieczeństwa (KPB) pozwala na uzyskanie czterech rodzajów wyników: wyniku ogólnego poczucia bezpieczeństwa (PB), który otrzymuje się poprzez sumowanie diagnostycznych odpowiedzi w całym teście oraz wyników w poszczególnych, wyżej wymienionych, czynnikach (Bl, St i Zs), którym przyporządkowane są odpowiednie grupy pytań.

W ramach wstępnej fazy normalizacji opracowano tabelę umożliwiającą przeliczanie wyników surowych na wyniki w skali T. Rzetelność i trafność narzędzia została sprawdzona i potwierdzona przy użyciu wielu technik statystycznych, co pozwala wnioskować o spełnieniu wymogu diagnostyczności wyników uzyskanych przy pomocy KPB w zakresie określania rodzaju psychologicznych uwarunkowań poczucia bezpieczeństwa (Uchnast, 1991).

3.4. H. G. Gougha i A. B. Heilbruna Test Przymiotnikowy ACL

Test Przymiotnikowy ACL H. G. Gougha i A. B. Heilbruna składa się z 300 przymiotników, które, odnosząc się do szerokiego zakresu ludzkich cech i zachowań, powszechnie służą do charakteryzowania siebie i innych. Osoba badana może określić obraz „własnego ja” realnego poprzez wybór tych przymiotników, które określają to „jaka jest” lub „własnego ja” idealnego, poprzez wybór przymiotników określających to „jaka chciałaby być”. Autoryzowanego tłumaczenia oryginalnych przymiotników na język polski dokonała Z. Płużek. Przykłady używanych w teście przymiotników zamieszczono w aneksie.

Przy porównywaniu badanych grup można brać pod uwagę najczęściej wybierane przymiotniki lub skorzystać z opracowanych dla kobiet i mężczyzn norm, podanych w skali 100-stopniowej, ze średnią 50 i odchyleniem standardowym 10. Bardzo przydatne w interpretacji ACL jest porównanie profili realnych i idealnych obrazów siebie badanych grup. Wykorzystując odpowiedni wzór można obliczyć stopień rozbieżności (D) pomiędzy tymi profilami, co ma również istotne znaczenie dla oceny stopnia samoakceptacji w badanej grupie (Łazowski, Płużek, 1985). Wskaźnik D umożliwia również określenie zgodności (rozbieżności) profili uzyskanych przez różne

grupy, stając się przez to szczególnie przydatnym w niniejszej pracy (por. Czapliński, 1978; Wolińska, Drwał, 1987).

Obliczanie poszczególnych wyników znacznie usprawnia specjalnie w tym celu opracowany przez Ośrodek Obliczeniowy KUL program komputerowy, z którego w tej pracy korzystano.

W 1965 roku po raz pierwszy opublikowano wersję testu ACL składającą się z 24 skal. Obecna wersja, w oparciu o te same przymiotniki, została rozszerzona do 37 skal. Pozostawiono 22 skale z pierwotnej wersji (usunięto dwie skale: Postawa obronna – Df, Labilność – Lab) i dodano 15 nowych. Dokładna struktura testu ACL została zamieszczona w aneksie.

Ponieważ wersja 24-skalowa powszechnie jest znana (np. Siek, 1983; Wolińska, Drwał, 1987), w tym miejscu zostanie przedstawiony uporządkowany podział wszystkich skal aktualnej wersji na 5 grup z omówieniem nowych skal. Pierwsza grupa, tzw. skale *modus operandi*, składa się z 4 skal pełniących funkcje kluczy kontrolnych, wśród których nową jest skala Typowości (Com). Została ona skonstruowana w celu identyfikowania protokołów wypełnianych nierzetelnie i oceny stopnia typowości wypowiedzi. Druga grupa zawiera 15 skal potrzeb zbudowanych na bazie koncepcji H. A. Murraya, badających osobowościowe korelaty określonych potrzeb psychicznych. Stanowiły one zasadniczą część pierwotnej wersji testu. Grupę trzecią stanowią skale tematyczne, wśród których nowe są: Skala idealnego obrazu siebie (Iss) – do określenia stopnia zgodności obrazu siebie z ideałem osobowości; Skala osobowości twórczej (Cps) – do badania twórczych właściwości osobowości; Skala uzdolnień przywódczych (Mls) – do diagnozowania cech przydatnych w służbie wojskowej, opracowana w badaniach oficerów marynarki wojennej i lotnictwa USA; Skala męskości (Mas) i kobiecości (Fem) – skonstruowane w celu badania cech specyficznych dla płci oraz wykrywania nietypowych preferencji seksualnych. W grupie czwartej umieszczono 5 skal analizy transakcyjnej opracowanych na podstawie teorii E. Berne'a do opisu zachowań interpersonalnych pochodzących z trzech podstawowych stanów ego: Rodzica krytycznego (CP) i Wychowawczego (NP), Dorosłego (A), Dziecka wolnego (FC) i Przystosowanego (AC). Ostatnia grupa to 4 skale ujmujące twórczość i inteligencję, zgodnie z teorią G. Welscha, jako niezależne wymiary struktury osobowości. Dlatego możliwe są cztery różne układy tych cech, z którymi łączą się określone sposoby funkcjonowania i predyspozycje do różnych zadań i zawodów: Wysoka oryginalność, niska inteligencja (A-1), Wysoka oryginalność, wysoka inteligencja (A-2), Niska oryginalność, niska inteligencja (A-3), Niska oryginalność, wysoka inteligencja (A-4) (Gough, Heilbrun, 1983, za: Oleś, 1989).

Trafność i rzetelność ACL sprawdzano wielokrotnie wykorzystując różne sposoby. Współczynniki rzetelności skal wyznaczone metodą wewnętrzną zgodności dla próbki amerykańskiej (588 kobiet i 591 mężczyzn) wynoszą

dla kobiet od 0,53 (Crs) do 0,94 (Fav), $Me=0,75$, a dla mężczyzn od 0,56 (Cha, Suc) do 0,95 (Fav), $Me=0,76$ (Gough, Heilbrun, 1983, za: Oleś, 1989). Współczynniki rzetelności obliczone na podstawie badań polskich studentów (155 kobiet i 127 mężczyzn) są bardzo zbliżone i wynoszą od 0,45 (Crs) do 0,93 (Fav), $Me=0,72$ dla kobiet oraz od 0,40 (Cha) do 0,94 (Fav), $Me=0,73$ dla mężczyzn (Juroś, Oleś, 1993).

Test ACL był często używany w polskich warunkach dostarczając materiału do interesujących interpretacji (Bartel i in., 1983; Uchnast, 1983; Łazowski, Płużek, 1985; Januszewski, 1988; Oleś, 1989; Łaguna, 1996). Na szczególną uwagę zasługuje zastosowanie przez A. Jurośa i P. Olesia (1993) w grupowaniu skal testu analizy czynnikowej, dzięki czemu powstała możliwość zredukowania liczby zmiennych i wykrycia sześciu bardziej podstawowych czynników osobowości, nazwanych przez autorów:

- I. **Sila** – Potrzeba osiągnięć (Ach), Potrzeba wytrwałości (End), Potrzeba porządku (Ord), Zdolności przywódcze (Mls), Dorosły (A) i Przystosowane dziecko (AC);
- II. **Pewność siebie** – Potrzeba dominacji (Dom), Potrzeba ujawniania się (Exh), Potrzeba agresji (Agg), Potrzeba upokarzania się (Aba), Potrzeba podporządkowania się (Def) i Wolne dziecko (FC);
- III. **Uspołecznienie** – Potrzeba opiekowania się (Nur), Potrzeba afiliacji (Aff), Krytyczny rodzic (CP), Wychowujący rodzic (NP) i Niska oryginalność, niska inteligencja (A-3);
- IV. **Panowanie nad sobą** – Całkowita liczba wybranych przymiotników (No. Ckd), Typowość (Com), Przystosowanie osobiste (P-Adj), Osobowość twórcza (Cps), Zdolności przywódcze (Mls) i Wysoka oryginalność, niska inteligencja (A-1);
- V. **Życzliwość** – Potrzeba opiekowania się (Nur), Potrzeba kontaktów heteroseksualnych (Het), Potrzeba wsparcia ze strony innych (Suc), Potrzeba upokarzania się (Aba) i Kobiecość (Fem);
- VI. **Indywidualność** – Typowość (Com), Potrzeba rozumienia siebie i innych (Int), Potrzeba zmiany (Cha), Osobowość twórcza (Cps) i Wysoka oryginalność, wysoka inteligencja (A-2).

Podana jednocześnie propozycja schematu myślenia diagnostycznego zwiększa atrakcyjność wprowadzonej modyfikacji.

4. Sposób statystycznego opracowania danych

Zebrane w trakcie badań przy użyciu różnych narzędzi dane zostały opracowane ilościowo w oparciu o takie podstawowe statystyki opisowe jak obliczenia wartości średnich i odchyleń standardowych dla Inwentarza do oceny Płci Psychologicznej (IPP), Kwestionariusza Samoaktualizacji (POI), Kwestionariusza Poczucia Bezpieczeństwa (KPB) i Testu Przymiotnikowego ACL oraz frekwencji i wartości procentowych wybranych przymiotników z niektórych skal ACL (Guilford, 1964).

Weryfikując postawione w pracy hipotezy posłużono się testem istotności różnic t-Studenta w przypadku porównywania wyników całych narzędzi lub testem χ^2 w przypadku porównywania wyników pochodzących z wybranych skal ACL (Góralski, 1976). Wykorzystano także wyniki analizy czynnikowej ACL, sprowadzającej 37 skal testu do sześciu bardziej podstawowych czynników (Juros, Oleś, 1993).

Obliczenia statystyczne wykonano przy użyciu komputerowego systemu statystycznego SPSS/PC (Niemiec, 1988; Norusis, 1990).

ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ

W tym rozdziale zostaną zaprezentowane i poddane analizie wyniki badań empirycznych. Wyniki Inwentarza do oceny Płci Psychologicznej (IPP) A. Kuczyńskiej stanowiły kryterium klasyfikujące osoby badane do odpowiedniej grupy, natomiast wyniki Kwestionariusza Samoaktualizacji (POI) E. L. Shostroma, Kwestionariusza Poczucia Bezpieczeństwa (KPB) Z. Uchnasta oraz Testu Przymiotnikowego ACL H. G. Gougha i A. B. Heilbruna umożliwiły określenie czynników wpływających na poziom samoaktualizacji. Ponieważ użyte metody ujmują różne aspekty samoaktualizacji, ich wyniki omówione zostaną oddzielnie.

1. Charakterystyka grup badanych wyodrębnionych na podstawie Inwentarza do oceny Płci Psychologicznej (IPP) A. Kuczyńskiej

Zgodnie z omówionymi wcześniej zasadami, kobiety badane IPP były klasyfikowane do odpowiednich grup: kobiet androgynicznych (KA), kobiet kobiecych (KK), kobiet męskich (KM) i kobiet niezróżnicowanych (KN), mężczyźni do grup: mężczyzn androgynicznych (MA), mężczyzn kobiecych (MK), mężczyzn męskich (MM) i mężczyzn niezróżnicowanych (MN). Dla usprawnienia opisu i analizy wyników badań w dalszej części pracy wymienione wyżej grupy badanych osób będą określane przy użyciu symboli literowych umieszczonych w nawiasach.

W celu uzyskania bliższej charakterystyki każdej z grup ułożono listę cech kobiecych i męskich przypisywanych sobie w największym stopniu, czyli powyżej średniej arytmetycznej, która w przyjętej skali wynosi 3,0. Zapisane w nawiasach obok cech symbole oznaczają: k – cechę kobiecą, m – cechę męską.

1.1. Charakterystyka grup badanych kobiet

Tabela 4. Cechy kobiet androgynicznych (KA)

Lp.	Cechy płciowe	M
1	Uczuciowy (k)	4,8
2	Czuły (k)	4,7
3	Mający poczucie estetyki (k)	4,7
4	Troskliwy (k)	4,6
5	Wrażliwy (k)	4,6
6	Dbający o swój wygląd (k)	4,5
7	Z poczuciem humoru (m)	4,4
8	Delikatny (k)	4,3
9	Gospodarny (k)	4,3
10	Otwarty na świat zdarzeń zewnętrznych (m)	4,3
11	Mający zdolność przekonywania (m)	4,2
12	Wrażliwy na potrzeby innych (k)	4,2
13	Niezależny (m)	3,9
14	Łagodny (k)	3,8
15	Mający siłę przebiccia (m)	3,8
16	Pewny siebie (m)	3,8
17	Zdolny do poświęceń (k)	3,8
18	Mający dobrą kondycję fizyczną (m)	3,7
19	Nastawiony na sukces (m)	3,7
20	Sprytny (m)	3,7
21	Angażujący się w sprawy innych (k)	3,6
22	Kokieteryjny (k)	3,6
23	Łatwo podejmujący decyzje (m)	3,6
24	Eksperymentujący w życiu seksualnym (m)	3,5
25	Rywalizujący (m)	3,5
26	Dominujący (m)	3,4
27	Samowystarczalny (m)	3,4

Kobiety androgyniczne (KA) charakteryzują siebie wieloma przymiotnikami (27 cech, z czego 13 kobiecych i 14 męskich). Taki rozkład ukazuje wyraźną równowagę, harmonię pomiędzy cechami powszechnie uważanymi za kobiece i męskie. KA widzą siebie jako osoby bogate w różne cechy i przymioty i to zarówno te, które powszechnie przypisuje się kobietom (np. uczuciowość, wrażliwość, delikatność, gospodarność) jak i te, które są na ogół przypisywane mężczyznom (np. poczucie humoru, otwartość na świat zdarzeń zewnętrznych, zdolność przekonywania, niezależność).

Tabela 5. Cechy kobiet kobiecych (KK)

Lp.	Cechy płciowe	M
1	Uczuciowy (k)	4,7
2	Wrażliwy (k)	4,6
3	Czuły (k)	4,5
4	Dbający o swój wygląd (k)	4,4
5	Troskliwy (k)	4,4
6	Delikatny (k)	4,3
7	Mający poczucie estetyki (k)	4,3
8	Wrażliwy na potrzeby innych (k)	4,1
9	Gospodarny (k)	3,9
10	Łagodny (k)	3,9
11	Otwarty na świat zdarzeń zewnętrznych (m)	3,8
12	Zdolny do poświęceń (k)	3,8
13	Z poczuciem humoru (m)	3,8
14	Mający zdolność przekonywania (m)	3,5
15	Angażujący się w sprawy innych (k)	3,4
16	Mający dobrą kondycję fizyczną (m)	3,1

W porównaniu do KA kobiety kobiece (KK) charakteryzują siebie zdecydowanie mniejszą liczbą przymiotników (16 cech, z czego 12 kobiecych i 4 męskie). Widać tutaj wyraźną dysproporcję pomiędzy cechami powszechnie uważanymi za kobiece i cechami powszechnie uważanymi za męskie. Znacznie uboższy opis siebie KK niż KA opiera się głównie na cechach powszechnie uważanych za kobiece (np. uczuciowa, wrażliwa, dbająca o swój wygląd, troskliwa).

Tabela 6. Cechy kobiet męskich (KM)

Lp.	Cechy płciowe	M
1	Niezależny (m)	4,2
2	Mający zdolność przekonywania (m)	4,1
3	Z poczuciem humoru (m)	4,1
4	Dbający o swój wygląd (k)	3,9
5	Dominujący (m)	3,9
6	Mający poczucie estetyki (k)	3,9
7	Otwarty na świat zdarzeń zewnętrznych (m)	3,9
8	Łatwo podejmujący decyzje (m)	3,7
9	Nastawiony na sukces (m)	3,7
10	Wrażliwy (k)	3,7
11	Mający siłę przebicia (m)	3,6
12	Pewny siebie (m)	3,6
13	Rywalizujący (m)	3,6
14	Uczuciowy (k)	3,5
15	Czuły (k)	3,4
16	Sprytny (m)	3,4
17	Delikatny (k)	3,3
18	Eksperymentujący w życiu seksualnym (m)	3,3
19	Wrażliwy na potrzeby innych (k)	3,3
20	Gospodarny (k)	3,2
21	Mający dobrą kondycję fizyczną (m)	3,2
22	Samowystarczalny (m)	3,2
23	Troskliwy (k)	3,2
24	Angażujący się w sprawy innych (k)	3,1

Podobnie jak KA, kobiety męskie (KM) charakteryzują siebie wieloma przymiotnikami (24 cechy, z czego 14 męskich i 10 kobiecych). W przypadku KM występuje lekka przewaga w przypisywaniu sobie cech powszechnie uważanych za męskie (np. niezależność, zdolność przekonywania, poczucie humoru, dominacja) nad cechami powszechnie uważanymi za kobiece (np. dbanie o swój wygląd, poczucie estetyki, wrażliwość, uczuciowość).

Tabela 7. Cechy kobiet niezróżnicowanych (KN)

Lp.	Cechy płciowe	M
1	Wrażliwy (k)	3,9
2	Z poczuciem humoru (m)	3,7
3	Dbający o swój wygląd (k)	3,6
4	Mający poczucie estetyki (k)	3,6
5	Uczuciowy (k)	3,5
6	Czuły (k)	3,4
7	Delikatny (k)	3,3
8	Łagodny (k)	3,3
9	Otwarty na świat zdarzeń zewnętrznych (m)	3,3
10	Niezależny (m)	3,2
11	Troskliwy (k)	3,2
12	Wrażliwy na potrzeby innych (k)	3,2
13	Mający dobrą kondycję fizyczną (m)	3,1
14	Mający zdolność przekonywania (m)	3,1

Najmniej przymiotników do opisu siebie (14 cech, z czego 9 kobiecych i 5 męskich) spośród badanych grup kobiet wybierają kobiety niezróżnicowane (KN). Warto podkreślić również to, że żadna z cech wybieranych przez KN do opisu siebie nie przekroczyła średniej 4,0. Oznacza to mniejsze nasilenie przypisywanych sobie cech kobiecych (np. wrażliwość, dbałość o swój wygląd, poczucie estetyki, delikatność) i męskich (np. poczucie humoru, niezależność, dobra kondycja fizyczna, zdolność przekonywania) w grupie KN niż we wszystkich pozostałych grupach badanych kobiet.

1.2. Charakterystyka grup badanych mężczyzn

Spśród wszystkich grup badanych mężczyzn mężczyźni androgyniczni (MA) przypisują sobie najwięcej przymiotników (26 cech, z czego 14 męskich i 12 kobiecych). Występuje u nich równowaga pomiędzy posiadanymi cechami powszechnie uważanymi za męskie (np. poczucie humoru, otwartość na świat zdarzeń zewnętrznych, zdolność przekonywania, niezależność) a cechami powszechnie uważanymi za kobiece (np. czułość, troskliwość, poczucie estetyki, zdolność do poświęceń).

Tabela 8. Cechy mężczyzn androgynicznych (MA)

Lp.	Cechy płciowe	M
1	Z poczuciem humoru (m)	4,6
2	Czuły (k)	4,5
3	Otwarty na świat zdarzeń zewnętrznych (m)	4,5
4	Troskliwy (k)	4,5
5	Uczuciowy (k)	4,5
6	Mający poczucie estetyki (k)	4,3
7	Mający zdolność przekonywania (m)	4,3
8	Wrażliwy (k)	4,3
9	Dbający o swój wygląd (k)	4,2
10	Delikatny (k)	4,2
11	Nastawiony na sukces (m)	4,2
12	Niezależny (m)	4,2
13	Mający dobrą kondycję fizyczną (m)	4,1
14	Pewny siebie (m)	4,1
15	Wrażliwy na potrzeby innych (k)	4,1
16	Zdolny do poświęceń (k)	4,1
17	Mający siłę przebicia (m)	3,9
18	Eksperymentujący w życiu seksualnym (m)	3,8
19	Gospodarny (k)	3,7
20	Łagodny (k)	3,7
21	Rywalizujący (m)	3,7
22	Sprytny (m)	3,7
23	Łatwo podejmujący decyzje (m)	3,6
24	Angażujący się w sprawy innych (k)	3,5
25	Samowystarczalny (m)	3,4
26	Dominujący (m)	3,2

W przeciwieństwie do grupy MA, mężczyźni kobiecy (MK) określają siebie znacznie mniejszą liczbą przymiotników (19 cech, z czego 12 kobiecych i 7 męskich). Wyraźna jest w grupie MK dysproporcja pomiędzy liczbą po-

siadanych cech powszechnie uważanych za kobiece (np. uczuciowość, troskliwość, delikatność, łagodność) a liczbą posiadanych cech powszechnie uważanych za męskie (np. poczucie humoru, dobra kondycja fizyczna, zdolność przekonywania, niezależność).

Tabela 9. Cechy mężczyzn kobiecych (MK)

Lp.	Cechy płciowe	M
1	Uczuciowy (k)	4,7
2	Czuły (k)	4,5
3	Troskliwy (k)	4,4
4	Wrażliwy (k)	4,4
5	Delikatny (k)	4,2
6	Wrażliwy na potrzeby innych (k)	4,2
7	Zdolny do poświęceń (k)	4,2
8	Łagodny (k)	4,1
9	Mający poczucie estetyki (k)	4,1
10	Z poczuciem humoru (m)	3,9
11	Dbający o swój wygląd (k)	3,7
12	Gospodarny (k)	3,7
13	Otwarty na świat zdarzeń zewnętrznych (m)	3,5
14	Mający dobrą kondycję fizyczną (m)	3,4
15	Mający zdolność przekonywania (m)	3,2
16	Niezależny (m)	3,2
17	Angażujący się w sprawy innych (k)	3,1
18	Nastawiony na sukces (m)	3,1
19	Samowystarczalny (m)	3,1

Podobnie jak MA, mężczyźni męscy (MM) wybierają do opisu siebie wiele przymiotników (24 cechy, z czego 14 męskich i 10 kobiecych). W przypadku MM występuje lekka przewaga w przypisywaniu sobie cech powszechnie uważanych za męskie (np. nastawienie na sukces, poczucie humoru, zdolność przekonywania, pewność siebie) nad cechami powszechnie uważanymi za kobiece (np. poczucie estetyki, troskliwość, zdolność do poświęceń, delikatność).

Tabela 10. Cechy mężczyzn męskich (MM)

Lp.	Cechy płciowe	M
1	Nastawiony na sukces (m)	4,3
2	Z poczuciem humoru (m)	4,2
3	Mający zdolność przekonywania (m)	4,1
4	Otwarty na świat zdarzeń zewnętrznych (m)	4,1
5	Pewny siebie (m)	4,1
6	Mający dobrą kondycję fizyczną (m)	3,9
7	Mający poczucie estetyki (k)	3,9
8	Niezależny (m)	3,9
9	Rywalizujący (m)	3,9
10	Sprytny (m)	3,9
11	Eksperymentujący w życiu seksualnym (m)	3,8
12	Mający siłę przebicia (m)	3,8
13	Dominujący (m)	3,7
14	Samowystarczalny (m)	3,7
15	Łatwo podejmujący decyzje (m)	3,6
16	Dbający o swój wygląd (k)	3,5
17	Troskliwy (k)	3,5
18	Czuły (k)	3,3
19	Zdolny do poświęceń (k)	3,3
20	Uzuciowy (k)	3,2
21	Wrażliwy (k)	3,2
22	Delikatny (k)	3,1
23	Gospodarny (k)	3,1
24	Wrażliwy na potrzeby innych (k)	3,1

Najmniejszą liczbą przymiotników (14 cech, z czego 10 kobiecych i 4 męskie) spośród wszystkich badanych grup mężczyzn określają siebie mężczyźni niezróżnicowani (MN). Więcej wybierają do samoopisu cech powszechnie uważanych za kobiece (np. poczucie estetyki, wrażliwość, troskliwość, łagodność), niż cech powszechnie uważanych za męskie (np. otwartość na świat zdarzeń zewnętrznych, poczucie humoru, dobra kondycja fizyczna, niezależność). Średnia żadnej z cech wybranych do opisu siebie

Tabela 11. Cechy mężczyzn niezróżnicowanych (MN)

Lp.	Cechy płciowe	M
1	Otwarty na świat zdarzeń zewnętrznych (m)	3,6
2	Mający poczucie estetyki (k)	3,5
3	Wrażliwy (k)	3,5
4	Z poczuciem humoru (m)	3,5
5	Troskliwy (k)	3,3
6	Uczuciowy (k)	3,3
7	Łagodny (k)	3,2
8	Mający dobrą kondycję fizyczną (m)	3,2
9	Niezależny (m)	3,2
10	Czuły (k)	3,1
11	Dbający o swój wygląd (k)	3,1
12	Gospodarny (k)	3,1
13	Wrażliwy na potrzeby innych (k)	3,1
14	Zdolny do poświęceń (k)	3,1

przez MN nie przekroczyła 4,0, co oznacza ich mniejsze nasilenie u MN niż we wszystkich pozostałych grupach badanych mężczyzn.

2. Poziom samoaktualizacji badanych grup

Wykorzystując metody badające czynniki istotne dla rozwoju samoaktualizacji zebrano materiał empiryczny pozwalający na porównanie wyników między wyodrębnionymi grupami. W celu zachowania przejrzystości analizy uzyskane w trakcie badań wyniki zostaną zaprezentowane oddzielnie dla kobiet i oddzielnie dla mężczyzn.

2.1. Wyniki Kwestionariusza Samoaktualizacji (POI) E. L. Shostroma

2.1.1. Porównanie wyników uzyskanych przez grupy kobiet

Badane grupy kobiet uzyskały wyniki w poszczególnych dwunastu skalach Kwestionariusza Samoaktualizacji (POI) (tabela 12), których średnie umieszczono na wykresie opartym o amerykańską normalizację (wykres 1), gdzie dla każdej skali średnia ocena standardowa wynosi 50, a odchylenie standardowe 10. Skorzystano w pracy z norm amerykańskich, ponieważ częściowe opracowanie statystyczne w polskich warunkach, na podobnej kategorii osób (studentach), dało wyniki zbliżone do oryginalnych (Szewczyk, Uchnast, 1978).

Pomiędzy czterema grupami badanych kobiet istotnych statystycznie różnic ($p < 0,01$) nie zarejestrowano w sześciu skalach Kwestionariusza Samoaktualizacji: czasu (Tc), plastyczności osobowościowej (Ex), spontaniczności (S), samoakceptacji (Sa), synergii (Sy) i zdolności do utrzymania bliskiego kontaktu (C).

W pozostałych sześciu wystąpiły różnice istotne statystycznie, które umożliwiają z czterech grup badanych kobiet utworzenie dwóch o bardzo zbliżonych do siebie wynikach w poszczególnych skalach. Do pierwszej grupy należą KA i KM, między którymi nie ma różnic istotnych statystycznie, z wyjątkiem skali koncepcji natury człowieka (Nc), gdzie KA uzyskały wynik wyższy od KM ($p = 0,008$, tabela 13 – aneks). Do drugiej grupy należą KK i KN. KA i KM uzyskały wyższe wyniki ($p < 0,01$) niż KK i KN w skalach: oparcia (I), wartości ludzi samoaktualizujących się (Sav), wrażliwości na własne uczucia (Fr) i akceptacji agresji (A). Między KK i KN nie ma różnic istotnych statystycznie w żadnej z wymienionych wyżej skal.

Prawie we wszystkich skalach KA uzyskały najwyższe wyniki, z wyjątkiem skal: czasu (Tc), plastyczności osobowościowej (Ex), spontaniczności (S) i zdolności do utrzymania bliskiego kontaktu (C), w których nieco wyższe wyniki uzyskały KM. Dokładniejsze dane na temat istotności różnic między badanymi grupami kobiet w poszczególnych skalach Kwestionariusza Samoaktualizacji (POI) umieszczono w tabeli 13 znajdującej się w aneksie pracy.

Tabela 12. Porównanie średnich wyników grup kobiet w poszczególnych skalach Kwestionariusza Samoaktualizacji (POI) E. L. Shostroma

Zmienne zależne	Grupy badanych kobiet										Istotność różnic
	KA (n=32)		KK (n=33)		KM (n=32)		KN (n=34)				
	M	s	M	s	M	s	M	s	M	s	
Tc – Skala czasu	15,6	2,8	15,7	2,3	16,4	3,0	15,7	2,8			–
I – Skala oparcia	77,9	7,1	71,3	10,4	79,2	9,2	72,3	8,2			a c d f
Sav – Wartości ludzi aktualizujących się	18,5	2,3	15,7	3,2	18,5	3,1	15,1	3,4			a c d f
Ex – Plastyczność osobowościowa	17,1	3,4	17,0	3,0	19,5	4,4	18,1	3,2			–
Fr – Wrażliwość na własne uczucia	12,6	1,9	10,4	2,8	12,1	2,1	10,6	2,9			a c d f
S – Spontaniczność	15,1	2,8	14,1	2,9	15,2	2,8	14,5	2,6			–
Sr – Szacunek dla siebie	15,6	2,0	13,7	3,0	15,0	2,1	12,9	3,2			a c f
Sa – Samoakceptacja	10,7	2,3	9,6	2,3	11,0	2,5	9,4	2,7			–
Nc – Koncepcja natury człowieka	11,4	1,6	10,2	2,0	10,2	1,9	10,3	1,7			a b
Sy – Synergia	6,6	1,2	6,1	1,5	6,6	1,7	6,0	1,2			–
A – Akceptacja agresji	16,1	2,0	13,6	3,1	16,2	2,2	13,7	2,3			a c d f
C – Zdolność do utrzymania bliskiego kontaktu	14,8	2,3	14,6	3,2	15,6	2,7	15,0	2,4			–

Objaśnienia do tabeli 12:

M – wartość średniej; s – wartość odchylenia standardowego.

Istotność różnic sprawdzono przy użyciu testu t-Studenta.

a – istotna różnica między grupami KA i KK

b – istotna różnica między grupami KA i KM

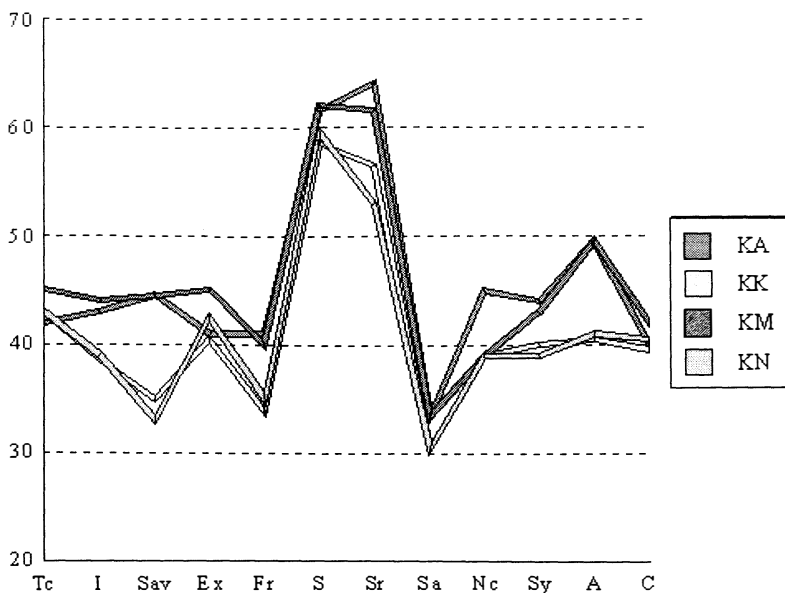
c – istotna różnica między grupami KA i KN

d – istotna różnica między grupami KK i KM

e – istotna różnica między grupami KK i KN

f – istotna różnica między grupami KM i KN

Wykres 1. Graficzne porównanie wyników uzyskanych przez badane kobiety w Kwestionariuszu Samoaktualizacji (POI) E. L. Shostroma

2.1.2. Porównanie wyników uzyskanych przez grupy mężczyzn

Wyniki w poszczególnych dwunastu skalach Kwestionariusza Samoaktualizacji (POI) uzyskane przez badane grupy mężczyzn umieszczono w tabeli 14, a ich graficzną prezentację w formie wykresu 2.

Istotnych statystycznie różnic ($p < 0,01$) pomiędzy wynikami badanych grup mężczyzn nie zarejestrowano w trzech skalach: plastyczności osobowościowej (Ex), spontaniczności (S) i synergii (Sy).

W pozostałych dziewięciu skalach występują różnice pomiędzy poszczególnymi grupami badanych mężczyzn. Analiza istotności różnic statystycznych pozwala, podobnie jak w przypadku badanych kobiet, ustalić dwie grupy o zbliżonych wynikach. Jedną grupą to MA i MM, a drugą MK i MN. MA i MM uzyskali wyższe wyniki niż MK i MN ($p < 0,01$) w skalach wartości ludzi aktualizujących się (Sav) i wrażliwości na własne uczucia (Fr).

Warto podkreślić fakt, że pomiędzy MA i MM oraz pomiędzy MK i MN nie wystąpiła różnica istotna statystycznie w żadnej z dwunastu skal Kwestionariusza Samoaktualizacji. Biorąc pod uwagę wyniki poszczególnych skal widać wyraźnie, że są one wyższe u MA i MM, a niższe u MK i MN. Najwyższe wyniki we wszystkich skalach uzyskali MA, z wyjątkiem skali plastyczności osobowościowej (Ex) i skali spontaniczności (S), gdzie minimalnie wyższy wynik uzyskali MM. Dokładniejsze dane na temat istotności różnic

Tabela 14. Porównanie średnich wyników grup mężczyzn w poszczególnych skalach Kwestionariusza Samoaktualizacji (POI) E. L. Shostroma

Zmienne zależne	Grupy badanych mężczyzn												Istotność różnic
	MA(n=34)		MK(n=32)		MM(n=33)		MN(n=34)						
	M	s	M	s	M	s	M	s	M	s	M	s	
Tc – Skala czasu	15,8	2,9	13,2	3,4	14,9	2,5	14,7	3,3					a
I – Skala oparcia	79,1	8,0	68,9	10,2	78,0	8,9	72,6	9,7					a c d
Sav – Wartości ludzi aktualizujących się	18,8	2,0	14,6	3,0	18,1	3,3	14,8	3,3					a c d f
Ex – Plastyczność osobowościowa	18,0	3,3	17,2	3,8	18,1	3,4	18,7	3,6					–
Fr – Wrażliwość na własne uczucia	12,8	2,3	8,8	2,8	12,4	1,6	10,1	2,5					a c d f
S – Spontaniczność	14,5	3,4	12,8	3,2	14,7	2,9	14,0	2,6					–
Sr – Szacunek dla siebie	15,3	2,6	12,9	2,7	14,8	2,5	13,6	2,4					a c d
Sa – Samoakceptacja	11,3	2,4	9,6	2,3	10,8	2,5	8,9	2,6					a c f
Nc – Koncepcja natury człowieka	11,2	1,0	10,0	2,4	10,7	2,1	10,3	2,1					a
Sy – Synergia	6,6	1,4	6,0	1,2	6,5	1,7	6,3	1,5					–
A – Akceptacja agresji	15,9	2,4	13,7	3,1	15,5	2,4	14,2	2,7					a c d
C – Zdolność do utrzymania bliskiego kontaktu	15,8	2,2	14,0	2,8	15,1	3,1	15,4	3,1					a

Objaśnienia do tabeli 14:

M – wartość średniej; s – wartość odchylenia standardowego.

Istotność różnic sprawdzono przy użyciu testu t-Studenta.

a – istotna różnica między grupami MA i MK

b – istotna różnica między grupami MA i MM

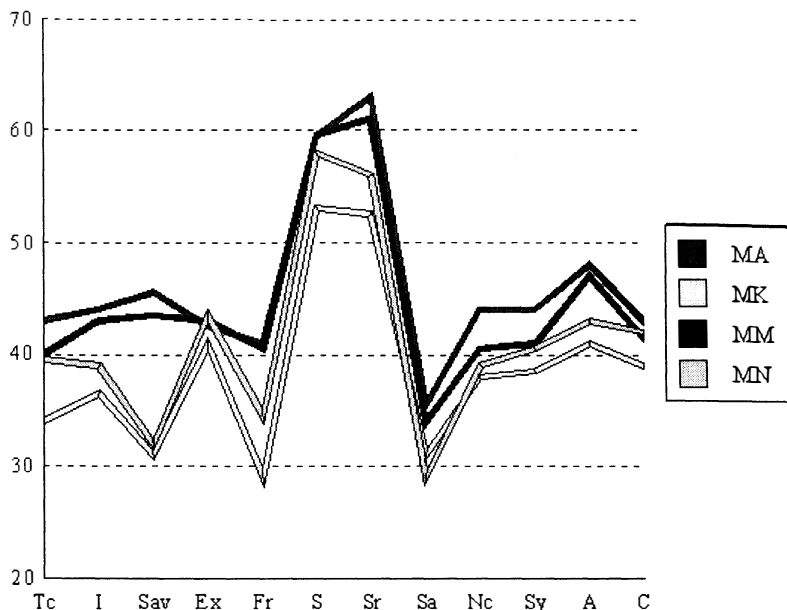
c – istotna różnica między grupami MA i MN

d – istotna różnica między grupami MK i MM

e – istotna różnica między grupami MK i MN

f – istotna różnica między grupami MM i MN

Wykres 2. Graficzne porównanie wyników uzyskanych przez badanych mężczyzn w Kwestionariuszu Samoaktualizacji (POI) E. L. Shostroma

między badanymi grupami mężczyzn w poszczególnych skalach Kwestionariusza Samoaktualizacji (POI) umieszczono w tabeli 15 znajdującej się w aneksie pracy.

2.2. Wyniki Kwestionariusza Poczucia Bezpieczeństwa (KPB) Z. Uchnasta

2.2.1. Porównanie wyników uzyskanych przez grupy kobiet

Analiza wyników określających według Masłowa trzy źródła syndromu poczucia bezpieczeństwa: poczucie bliskości (Bl), poczucie stabilności (St) i poczucie zaufania do siebie (Zs), uzyskanych przez badane grupy kobiet, wykazuje istotne statystycznie różnice między poszczególnymi grupami. W tabeli 16 (wykres 3) znajdują się wyniki uzyskane przez badane osoby przeliczone na skalę T, którą utworzono na podstawie badań stosunkowo dużej grupy młodzieży, co może stanowić wstępną normalizację kwestionariusza w polskich warunkach (Uchnast, 1991).

Spośród czynników określających poczucie bezpieczeństwa jedynie poczucie stabilności (St) nie różnicuje badanych grup, natomiast pozostałe

Tabela 16. Porównanie średnich wyników grup kobiet w poszczególnych skalach Kwestionariusza Poczucia Bezpieczeństwa (KPB) Z. Uchnasta

Zmienne zależne	Grupy badanych kobiet								Istotność różnic
	KA (n = 32)		KK (n = 33)		KM (n = 32)		KN (n = 34)		
	M	s	M	s	M	s	M	s	
BI – Poczucie bliskości	54,4	7,4	50,2	9,0	53,8	6,8	49,1	7,7	c
St – Poczucie stabilności	51,4	9,7	49,7	8,7	52,2	9,1	50,0	7,7	-
Zs – Poczucie zaufania do siebie	60,0	7,0	48,2	11,2	58,0	9,5	48,2	9,8	a c d f
PB – Ogólne poczucie bezpieczeństwa	56,9	7,7	49,3	10,1	56,1	9,1	49,0	7,9	a c d f

Objaśnienia do tabeli 16:

M – wartość średniej; s – wartość odchylenia standardowego.

Istotność różnic sprawdzono przy użyciu testu t-Studenta.

a – istotna różnica między grupami KA i KK

b – istotna różnica między grupami KA i KM

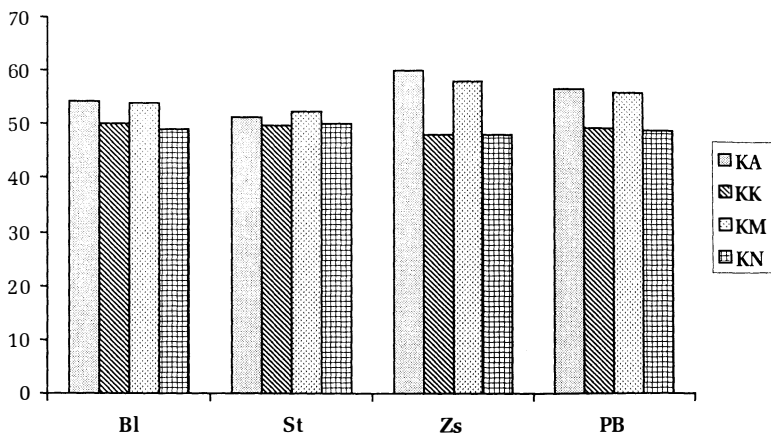
c – istotna różnica między grupami KA i KN

d – istotna różnica między grupami KK i KM

e – istotna różnica między grupami KK i KN

f – istotna różnica między grupami KM i KN

Wykres 3. Graficzne porównanie wyników uzyskanych przez badane kobiety w Kwestionariuszu Poczucia Bezpieczeństwa (KPB) Z. Uchnasta

czynnik różnicują badane grupy kobiet. Czynnik poczucie bliskości (Bl) różnicuje na poziomie istotnym statystycznie KA i KN. U KA poczucie bliskości z innymi, ze światem, poczucie zadomowienia znajduje się na znacznie wyższym poziomie ($p=0,006$, tabela 17 – aneks) niż u KN. Poczucie zaufania do siebie (Zs) oraz ogólny wynik poczucia bezpieczeństwa (PB) jest bardzo zbliżony w grupie KA i KM oraz grupie KK i KN. Analiza dwóch wymienionych czynników wskazuje na wyższe poczucie zaufania do siebie (Zs) i wyższy poziom poczucia bezpieczeństwa (PB) u KA i KM niż u KK i KN ($p<0,01$).

Wśród badanych grup kobiet we wszystkich czynnikach Kwestionariusza Poczucia Bezpieczeństwa (KPB) wystąpiła ta sama tendencja. KA i KM uzyskały wyższe wyniki na zbliżonym do siebie poziomie, natomiast KK i KN uzyskały niższe, prawie pokrywające się ze sobą, wyniki.

2.2.2. Porównanie wyników uzyskanych przez grupy mężczyzn

Wyniki, jakie uzyskali badani mężczyźni, wyraźnie wskazują na istotne statystycznie różnice we wszystkich czynnikach jakie określa użyta metoda badawcza.

Przedstawiony wykres 4 i analiza tabeli 18 wyraźnie ukazuje regularnie powtarzające się różnice pomiędzy badanymi grupami mężczyzn we wszystkich czynnikach określających poczucie bezpieczeństwa, co w istotny sposób wpływa na poziom samoaktualizacji. Nie występują różnice istotne statystycznie między MA i MM oraz między MK i MN, natomiast występują między wymienionymi grupami. Poczucie bliskości z innymi, ze światem, poczucie zadomowienia (Bl), poczucie stabilności, ładu i uporządkowania (St), poczucie zaufania do siebie, afirmacja siebie (Zs) oraz ogólny poziom

Tabela 18. Porównanie średnich wyników grup mężczyzn w poszczególnych skalach Kwestionariusza Poczucia Bezpieczeństwa (KPB) Z. Uchnasta

Zmienne zależne	Grupy badanych mężczyzn										Istotność różnic
	MA (n = 34)		MK (n = 32)		MM (n = 33)		MN (n = 34)		M	s	
	M	s	M	s	M	s	M	s			
BI – Poczucie bliskości	55,3	6,9	48,5	8,8	55,1	6,6	47,2	9,0			a c d f
St – Poczucie stabilności	54,8	10,3	47,6	9,3	51,2	8,8	50,7	10,4			a
Zs – Poczucie zaufania do siebie	61,4	6,4	45,1	9,4	59,9	6,1	48,8	9,0			a c d f
PB – Ogólne poczucie bezpieczeństwa	59,1	8,2	46,5	9,6	56,9	6,6	48,7	9,6			a c d f

Objaśnienia do tabeli 18:

M – wartość średniej; s – wartość odchylenia standardowego.

Istotność różnic sprawdzono przy użyciu testu t-Studenta.

a – istotna różnica między grupami MA i MK

b – istotna różnica między grupami MA i MM

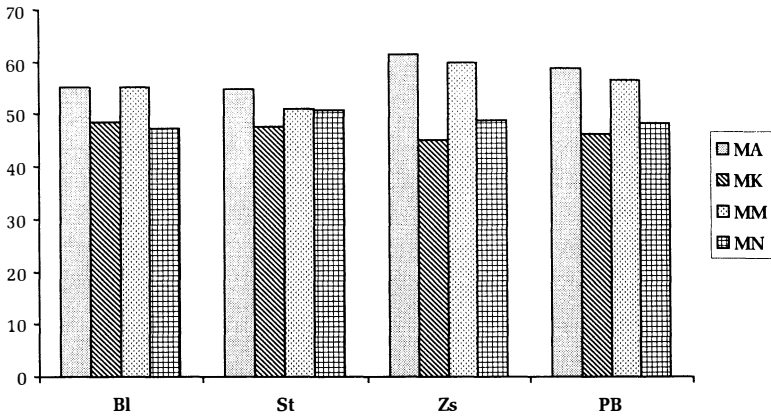
c – istotna różnica między grupami MA i MN

d – istotna różnica między grupami MK i MM

e – istotna różnica między grupami MK i MN

f – istotna różnica między grupami MM i MN

Wykres 4. Graficzne porównanie wyników uzyskanych przez badanych mężczyzn w Kwestionariuszu Poczucia Bezpieczeństwa (KPB) Z. Uchnasta

poczucia bezpieczeństwa (PB) jest wyższy u MA i MM, a niższy u MK i MN. Poziom istotności różnic statystycznych zawiera się w granicach 0,004 do 0,000 (tabela 19 – aneks).

Jedynie w czynniku określającym poczucie stabilności (St) nie zarejestrowano różnicy istotnej statystycznie pomiędzy MA i MN, MM i MK oraz MM i MN, chociaż tendencje różnic są takie same jak w pozostałych czynnikach.

2.3. Wyniki Testu Przymiotnikowego ACL H. G. Gougha i A. B. Heilbruna

Bogaty materiał empiryczny uzyskany przy użyciu tego narzędzia, zostanie zaprezentowany oddzielnie dla kobiet i oddzielnie dla mężczyzn w formie porównań międzygrupowych pod kątem realnego obrazu siebie, idealnego obrazu siebie oraz czynników ogólnych, które wyodrębniono po przeprowadzeniu zaawansowanej analizy statystycznej. Zostanie przedstawione również porównanie realnych i idealnych obrazów siebie w każdej z badanych grup.

2.3.1. Porównanie realnych obrazów siebie między grupami badanych kobiet

Wyniki uzyskane w skalach testu ACL dotyczących realnego obrazu siebie wyraźnie różnicują cztery grupy badanych kobiet (tabela 20, wykres 5). Na 37 skal tylko w czterech nie zarejestrowano różnic istotnych statystycznie między badanymi grupami kobiet. Dotyczy to następujących skal: po-

Tab. 20. Porównanie średnich wyników w skalach testu ACL (realny obraz siebie) dla grup kobiet androgynicznych (KA), kobiet kobiecych (KK), kobiet męskich (KM) i kobiet niezróżnicowanych (KN)

Zmienne zależne	Grupy badanych kobiet								Istotność różnic
	KA (n=32)		KK (n=33)		KM (n=32)		KN (n=34)		
	M	s	M	s	M	s	M	s	p<0,01
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
No Ckd	56,8	7,1	49,4	6,3	55,4	7,9	47,6	7,8	a c d f
Fav	52,2	6,5	44,9	9,2	43,7	9,5	41,9	8,6	a b c
Unfav	46,8	5,7	50,4	8,0	54,1	8,7	54,5	11,1	b c
Com	41,5	6,0	36,9	7,6	36,2	8,0	35,4	8,6	a b c
Ach	51,0	7,2	42,4	8,3	52,2	8,2	41,3	9,2	a c d f
Dom	53,7	6,8	42,7	7,5	54,2	6,7	43,4	10,6	a c d f
End	52,5	8,2	48,5	9,7	50,6	9,7	45,0	12,3	c
Ord	52,8	6,7	49,7	10,0	50,3	10,5	46,6	11,5	c
Int	50,2	6,5	47,2	8,6	41,8	9,6	43,3	9,7	b c
Nur	50,0	6,4	49,8	8,0	38,0	9,7	45,5	10,1	b d f
Aff	50,7	6,1	45,8	9,0	46,2	9,8	45,1	10,4	-
Het	53,2	7,2	47,3	9,3	46,7	10,5	41,0	8,9	a b c e
Exh	53,6	7,0	49,0	8,3	57,0	8,3	48,8	9,5	d f
Aut	48,9	6,1	43,6	7,0	57,7	7,8	47,3	9,9	a b d f
Agg	50,5	7,8	45,6	6,5	58,7	9,7	47,3	10,3	a b d f
Cha	46,5	8,6	42,1	9,4	46,6	8,1	44,0	10,6	-
Suc	47,6	6,7	59,1	7,3	46,0	7,5	56,9	9,1	a c d f
Aba	46,5	6,9	58,0	8,6	39,0	8,3	54,4	11,1	a b c d f
Def	50,9	6,0	55,4	7,7	40,7	7,6	51,5	9,9	b d f
Crs	45,0	7,5	43,0	8,4	53,2	10,6	46,8	9,8	b d
S-Cn	52,7	8,4	55,3	9,9	47,9	7,2	52,6	9,8	d
S-Cfd	54,6	9,3	44,4	10,3	54,2	8,8	43,9	10,3	a c d f
P-Adj	49,2	7,4	45,7	7,4	42,4	8,3	44,5	8,0	b
Iss	57,4	8,5	50,3	8,9	53,5	10,0	46,6	9,0	a c f
Cps	52,1	7,2	47,2	8,6	53,4	9,3	44,9	10,0	c d f
Mls	48,2	7,0	43,6	8,0	44,4	9,5	42,2	9,6	c

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Mas	50,7	7,5	43,5	6,9	54,4	8,2	47,4	9,3	a d f
Fem	47,6	9,2	49,7	8,4	41,1	8,1	44,5	8,9	b d
CP	49,6	8,6	47,2	6,6	59,9	8,7	50,6	8,6	b d f
NP	52,7	6,9	47,4	8,7	46,2	8,9	44,5	9,0	a b c
A	49,5	8,2	44,4	7,1	47,8	8,5	42,7	8,6	a c
FC	51,2	6,4	44,8	9,0	51,7	7,8	43,7	11,1	a c d f
AC	48,0	8,1	55,9	7,9	49,8	7,8	56,3	10,0	a c d f
A-1	47,8	7,9	46,6	8,2	45,5	6,7	47,1	7,7	-
A-2	45,8	7,0	49,7	7,5	51,7	6,6	51,6	9,9	b c
A-3	53,2	6,5	53,1	8,9	47,3	11,4	47,7	9,6	c
A-4	51,9	7,6	47,6	7,7	51,5	8,4	49,6	9,9	-

Objaśnienia do tabeli 20:

Pełne nazwy skrótów testu ACL znajdują się w aneksie.

M – wartość średniej; s – wartość odchylenia standardowego.

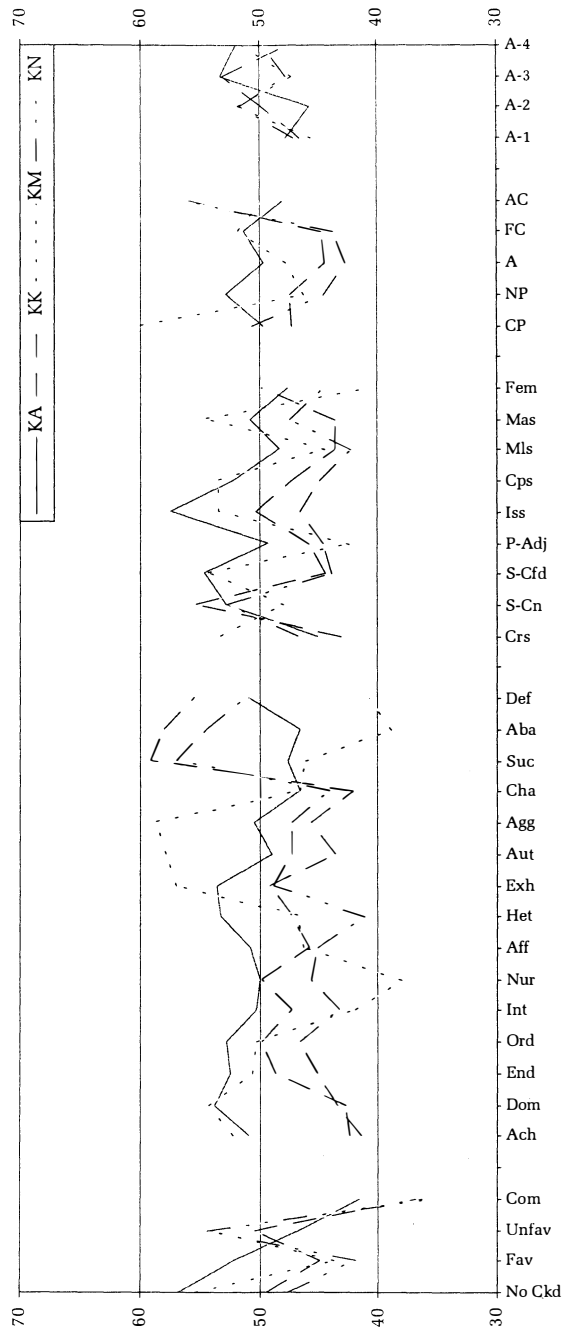
Istotność różnic sprawdzono przy użyciu testu t-Studenta.

- a – istotna różnica między grupami KA i KK
- b – istotna różnica między grupami KA i KM
- c – istotna różnica między grupami KA i KN
- d – istotna różnica między grupami KK i KM
- e – istotna różnica między grupami KK i KN
- f – istotna różnica między grupami KM i KN

trzeba Afiliacji (Aff), potrzeba Zmiany (Cha), Wysoka oryginalność, niska inteligencja (A-1) oraz Niska oryginalność, wysoka inteligencja (A-4). Dokładne dane dotyczące istotności różnic statystycznych między badanymi grupami kobiet znajdują się w tabeli 21 umieszczonej w aneksie pracy.

Najwięcej różnic istotnych statystycznie (22) wystąpiło między kobietami androgynicznymi (KA) a kobietami niezróżnicowanymi (KN). KA, oceniając siebie, uzyskały wyższe wyniki w 15 skalach: Całkowita liczba przymiotników (No Ckd), Przymiotniki pozytywne (Fav), Typowości (Com), potrzeby Osiągnięć (Ach), Dominacji (Dom), potrzeby Wytrwałości (End), Porządku (Ord), potrzeby Rozumienia siebie i innych (Int), potrzeby Kontaktów heteroseksualnych (Het), Zaufanie do siebie (S-Cfd), Idealnego obrazu siebie (Iss), Osobowości twórczej (Cps), Zdolności przywódczych (Mls), Wychowujący rodzic (NP), Dorosły (A), Wolne dziecko (FC) i Niska oryginalność, niska inteligencja (A-3). KN uzyskały wyższe wyniki w 5 skalach: Przymiotniki negatywne (Unfav), potrzeba Wsparcia ze strony innych (Suc),

Wykres 5. Średnie realne obrazy siebie wg testu ACL dla grupy KA, KK, KM i KN

potrzeba Upokorzenia się (Aba), Przystosowane dziecko (AC) i Wysoka oryginalność, wysoka inteligencja (A-2).

Wyniki KA różnią się istotnie statystycznie od wyników KM w 16 skalach. KA uzyskały wyższe wyniki w 10 skalach: Przymiotniki pozytywne (Fav), Typowości (Com), potrzeba Rozumienia siebie i innych (Int), potrzeba Opiekowania się (Nur), potrzeba Kontaktów heteroseksualnych (Het), potrzeba Upokorzenia się (Aba), potrzeba Podporządkowania się (Def), Przystosowanie osobiste (P-Adj), Kobiecości (Fem) i Wychowujący rodzic (NP). KM uzyskały wyższe wyniki w 6 skalach: Przymiotniki negatywne (Unfav), potrzeba Autonomii (Aut), potrzeba Agresji (Agg), Gotowość na poddanie się poradnictwu psychologicznemu (Crs), Krytyczny rodzic (CP) oraz Wysoka oryginalność, wysoka inteligencja (A-2).

W 17 skalach testu ACL wyniki KA różnią się od wyników uzyskanych przez KK. KA uzyskały wyższe wyniki w 14 skalach: Całkowita liczba przymiotników (No Ckd), Przymiotniki pozytywne (Fav), Typowości (Com), potrzeba Osiągnięć (Ach), potrzeba Dominacji (Dom), potrzeba Kontaktów heteroseksualnych (Het), potrzeba autonomii (Aut), potrzeba Agresji (Agg), Zaufanie do siebie (S-Cfd), Idealnego obrazu siebie (Iss), Męskości (Mas), Wychowujący rodzic (NP), Dorosły (A) i Wolne dziecko (FC). KK uzyskały wyższe wyniki w 3 skalach: potrzeba Wsparcia ze strony innych (Suc), potrzeba Upokorzenia się (Aba) i Przystosowane dziecko (AC).

Wyniki uzyskane przez KM w 19 skalach testu ACL różnią je istotnie statystycznie od wyników uzyskanych przez KK. Wyższe wyniki KM uzyskały w 12 skalach: Całkowita liczba przymiotników (No Ckd), potrzeba Osiągnięć (Ach), potrzeba Dominacji (Dom), potrzeba Ujawniania się (Exh); potrzeba Autonomii (Aut), potrzeba Agresji (Agg), Gotowość na poddanie się poradnictwu psychologicznemu (Crs), Zaufanie do siebie (S-Cfd), Osobowość twórcza (Cps), Męskości (Mas), Krytyczny rodzic (CP) i Wolne dziecko (FC). KK uzyskały wyższe wyniki w 7 skalach: potrzeba Opiekowania się (Nur), potrzeba Wsparcia ze strony innych (Suc), potrzeba Upokorzenia się (Aba), potrzeba Podporządkowania się (Def), Kobiecości (Fem) i Przystosowane dziecko (AC).

W 17 skalach testu ACL wyniki KM różnią się istotnie statystycznie od wyników uzyskanych przez KN. KM w 12 skalach uzyskały wyniki wyższe: Całkowita liczba przymiotników (No Ckd), potrzeba Osiągnięć (Ach), potrzeba Dominacji (Dom), potrzeba Ujawniania się (Exh), potrzeba Autonomii (Aut), potrzeba Agresji (Agg), Zaufanie do siebie (S-Cfd), Idealnego obrazu siebie (Iss), Osobowości twórczej (Cps), Męskości (Mas), Krytyczny rodzic (CP) i Wolne dziecko (FC). KN uzyskały wyższe wyniki w 5 skalach: potrzeba Opiekowania się (Nur), potrzeba Wsparcia ze strony innych (Suc), potrzeba Upokorzenia się (Aba), potrzeba Podporządkowania się (Def) i Przystosowane dziecko (AC). Między grupą KK i KN wystąpiła tylko jedna różnica istotna

statystycznie w skali potrzeby Kontaktów heteroseksualnych (Het) wskazująca na wyższy poziom tej potrzeby u KK.

Powyższa analiza, przy wykorzystaniu wskaźnika podobieństwa (rozbieżności) profili D (tabela 22), pozwala nam stwierdzić, że najbardziej zbliżone realne obrazy siebie posiadają KK i KN ($D=3,01$), natomiast najbardziej różnią się między sobą realne obrazy siebie KK i KM ($D=8,21$).

Tabela 22. Porównanie stopni zgodności profili realnego obrazu siebie pomiędzy grupami badanych kobiet

Porównywane grupy	Wskaźnik D
KA – KK	5,89
KA – KM	5,74
KA – KN	6,77
KK – KM	8,21
KK – KN	3,01
KM – KN	6,99

Bardziej syntetyczne spojrzenie na wyniki uzyskane w skalach ACL przez badane kobiety umożliwi wykorzystanie sześciu podstawowych czynników osobowości (tabela 23, wykres 6), uzyskanych na drodze analizy czynnikowej (Juros, Oleś, 1993).

Wykres 6. Graficzne porównanie podstawowych czynników osobowości (realny obraz siebie) dla grup kobiet androgynicznych (KA), kobiet kobiecych (KK), kobiet męskich (KM) i kobiet niezróżnicowanych (KN)

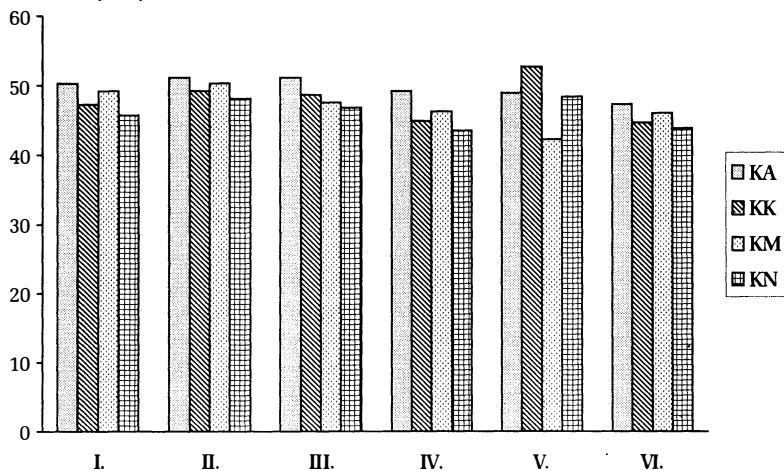

Tabela 23. Porównanie podstawowych czynników osobowości (realny obraz siebie) dla grup kobiet androgynicznych (KA), kobiet kobiecych (KK), kobiet męskich (KM) i kobiet niezróżnicowanych (KN)

Czynniki	Grupy badanych kobiet										Istotność różnic
	KA (n=32)		KK (n=33)		KM (n=32)		KN (n=34)				
	M	s	M	s	M	s	M	s	M	s	
I. Siła	50,3	4,7	47,4	5,3	49,2	5,8	45,7	6,3			c
II. Pewność siebie	51,1	2,5	49,3	2,9	50,2	3,2	48,2	3,5			a c
III. Uspolecznienie	51,2	3,6	48,7	5,4	47,5	6,2	46,7	6,2			b c
IV. Panowanie nad sobą	49,3	2,9	44,9	3,9	46,2	4,9	43,6	3,8			a b c
V. Życzliwość	49,0	3,9	52,8	4,1	42,2	5,7	48,5	4,9			a b d e f
VI. Indywidualność	47,2	3,5	44,6	4,5	45,9	4,7	43,8	5,3			c

Objaśnienia do tabeli 23:

M – wartość średniej; s – wartość odchylenia standardowego.
Istotność różnic sprawdzono przy użyciu testu t-Studenta.

- a – istotna różnica między grupami KA i KK
- b – istotna różnica między grupami KA i KM
- c – istotna różnica między grupami KA i KN
- d – istotna różnica między grupami KK i KM
- e – istotna różnica między grupami KK i KN
- f – istotna różnica między grupami KM i KN

Wyniki w poszczególnych czynnikach wykazują różnice istotne statystycznie ($p < 0,01$) pomiędzy wyodrębnionymi grupami kobiet. W pięciu czynnikach: I. Siła, II. Pewność siebie, III. Uspołecznienie, IV. Panowanie nad sobą i VI. Indywidualność KA uzyskują wyższe wyniki niż KN ($p < 0,001$, tabela 24 – aneks). KA uzyskały wyższe wyniki niż KK ($p < 0,01$) w dwóch czynnikach: II. Pewność siebie i IV. Panowanie nad sobą, a także wyższe wyniki niż KM ($p < 0,01$) w czynnikach: III. Uspołecznienie, IV. Panowanie nad sobą i V. Życzliwość.

W czterech czynnikach: I. Siła, II. Pewność siebie, IV. Panowanie nad sobą i VI. Indywidualność występuje ta sama tendencja. KA i KM uzyskują nieco wyższe wyniki, natomiast KK i KN nieco niższe. Czynniki III – Uspołecznienie charakteryzuje się innym rozkładem, gdzie najwyższy wynik uzyskały KA, a w dalszej kolejności KK, KM i KN. Zupełnie inny rozkład wyników uzyskano w czynniku V. Życzliwość. Biorąc pod uwagę poziom istotności różnic wyniku KK w stosunku do pozostałych badanych grup ($p = 0,000$, tabela 24 – aneks) można przypuszczać, że KK są bardziej ciepłe w kontaktach interpersonalnych, skłaniają innych do pozytywnych reakcji wobec siebie, budzą sympatię, wykazują gotowość pomagania innym, doceniają pozytywne cechy u innych, cenią wzajemność i intymność w kontaktach przy jednoczesnej większej niepewności w radzeniu sobie ze stresami i kryzysami, unikaniem konfliktów i konfrontacji, przy skłonnościach do ucieczki w fantazje oraz niepewności w spostrzeganiu świata (por. Juros, Oleś, 1993).

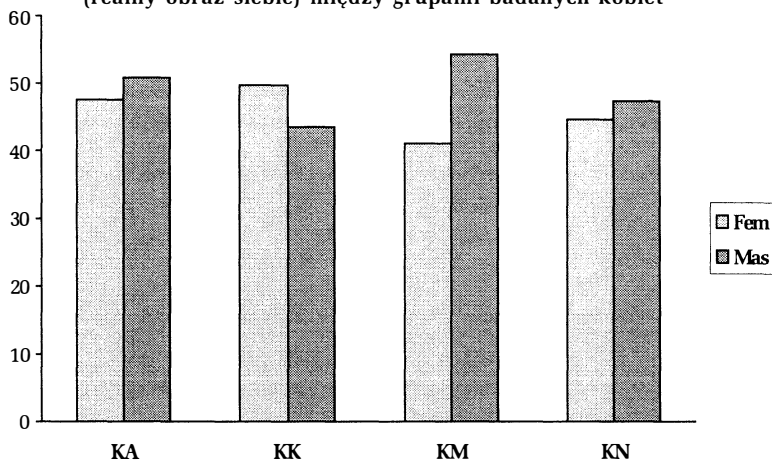
2.3.1.1. Szczegółowa analiza wyników skal Kobiecości (Fem) i Męskości (Mas) badanych kobiet

Wyniki dwóch niezależnych od siebie skal ACL Kobiecość (Fem) i Męskość (Mas) otrzymane w grupach badanych kobiet dają możliwość ich porównania i stwierdzenia jakie zachodzą między nimi zależności. Najpierw

Tabela 25. Porównanie średnich wyników skal Fem i Mas (realny obraz siebie) między grupami badanych kobiet

Wybrane skale ACL	Grupy badanych kobiet							
	KA (n=32)		KK (n=33)		KM (n=32)		KN (n=34)	
	M	s	M	s	M	s	M	s
Kobiecość (Fem)	47,6	9,2	49,7	8,4	41,1	8,1	44,5	8,9
Męskość (Mas)	50,7	7,5	43,5	6,9	54,4	8,2	47,4	9,3

Wykres 7. Graficzne porównanie wyników skal Fem i Mas (realny obraz siebie) między grupami badanych kobiet

przyjrzyjmy się wynikom skal uzyskanych przy badaniu realnego obrazu siebie (tabela 25).

Mimo tego, że przymiotniki wchodzące w skład skal płciowych ACL różnią się od przymiotników określających kobiecość i męskość w Inwentarzu do oceny Płci Psychologicznej (IPP) A. Kuczyńskiej, to porównując wyniki do dwóch skal w jednej grupie odkrywamy taką samą prawidłowość. KA uzyskały najwyższe wyniki w dwóch skalach jednocześnie, KK wyższy wynik w skali Fem niż Mas, KM wyższy wynik w skali Mas niż Fem, natomiast KN uzyskały najniższe wyniki w dwóch skalach jednocześnie.

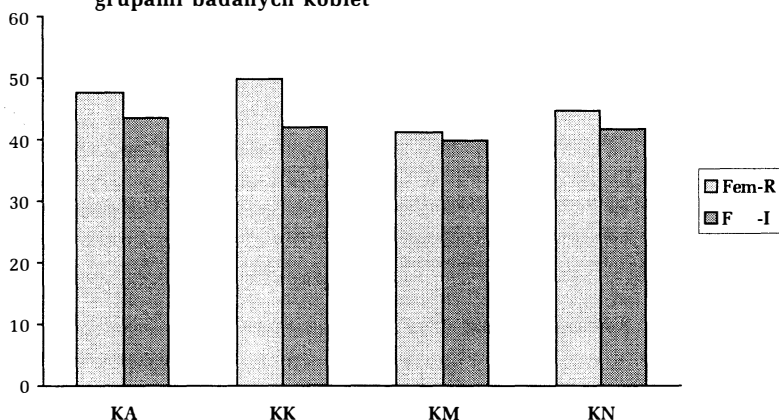
Analizując przymiotniki skal płciowych wybieranych przez badane grupy kobiet przy ocenie realnego obrazu siebie najwięcej różnic ($p < 0,01$) w skali Fem zarejestrowano przy trzech: atrakcyjny, flirciarz i zamartwiający się (tabela 26 – aneks). Przymiotnik „atrakcyjny” KA i KM wybierały częściej niż KN. Przymiotnik „flirciarz” KM wybierały częściej niż KK i KN, a przymiotnik „zamartwiający się” KM wybierały zdecydowanie rzadziej niż KA i KK. W skali Mas przy ocenie realnego obrazu siebie najwięcej różnic ($p < 0,01$) wystąpiło przy przymiotnikach: przedsiębiorczy, śmiały i wierzy we własne siły (tabela 27 – aneks). Przymiotnik „przedsiębiorczy” KA wybierały częściej niż KK i KN, a KM częściej niż KK. Przymiotniki „śmiały” i „wierzy we własne siły” KA i KM wybierały do opisu siebie zdecydowanie częściej niż KK i KN.

Zobaczmy teraz jak się mają wyniki badanych grup kobiet w skalach płciowych uzyskane przy badaniu realnego obrazu siebie do wyników w tych samych skalach przy badaniu idealnego obrazu siebie.

Tabela 28. Porównanie średnich wyników skal Fem-(R)realny i Fem-(I)idealny obraz siebie między grupami badanych kobiet

Obraz siebie w skali Fem	Grupy badanych kobiet							
	KA (n=32)		KK (n=33)		KM (n=32)		KN (n=34)	
	M	s	M	s	M	s	M	s
Realny (R)	47,6	9,2	49,7	8,4	41,1	8,1	44,5	8,9
Idealny (I)	43,4	7,2	42	8,3	39,8	9,4	41,6	9,1

Wykres 8. Graficzne porównanie wyników skal Fem-R i Fem-I między grupami badanych kobiet

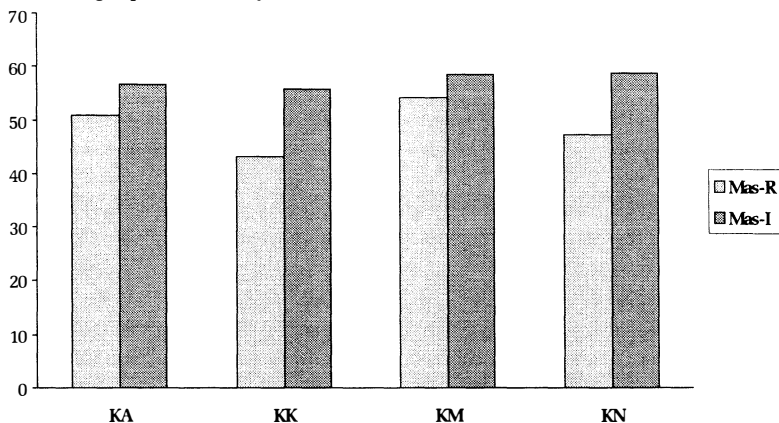

We wszystkich grupach badanych kobiet występuje ta sama tendencja. Przy opisie realnego obrazu siebie w skali Fem wybieranych jest więcej przymiotników niż przy opisie idealnego obrazu siebie.

Tabela 29. Porównanie średnich wyników skal Mas-(R)realny i Mas-(I)idealny obraz siebie między grupami badanych kobiet

Obraz siebie w skali Mas	Grupy badanych kobiet							
	KA (n=32)		KK (n=33)		KM (n=32)		KN (n=34)	
	M	s	M	s	M	s	M	s
Realny (R)	50,7	7,5	43,5	6,9	54,4	8,2	47,4	9,3
Idealny (I)	56,7	5,8	56,0	6,3	58,8	7,0	59,1	7,6

Wykres 9. Graficzne porównanie wyników skal Mas-R i Mas-I między grupami badanych kobiet

W przypadku skali Mas u badanych kobiet wystąpiła tendencja odwrotna niż przy skali Fem. Wszystkie grupy badanych kobiet, opisując realny obraz siebie używają mniej przymiotników składających się na skalę Mas, natomiast przy opisie idealnego obrazu siebie używają ich więcej.

2.3.2. Porównanie idealnych obrazów siebie między grupami badanych kobiet

Średnie wyniki idealnych obrazów siebie badanych kobiet wykazują bardzo duże podobieństwo (tabela 30, wykres 10). Nie stwierdzono różnic istotnych statystycznie w żadnej ze skal ACL między grupą KK i KN. Różnice istotne statystycznie ($p < 0,01$) między pozostałymi grupami wystąpiły tylko sporadycznie w niektórych skalach. Najwięcej (6) różnic wystąpiło między KM i KK. KM miały większą liczbę wybranych przymiotników (No Ckd), wyższy wynik w skali Krytycznego rodzica (CP), Dorosłego (A) oraz skali Niska oryginalność, wysoka inteligencja (A-4). Natomiast KK uzyskały wyższe wyniki od KM w skali potrzeby Upokorzenia się (Aba) i Przystosowanego dziecka (AC).

W czterech skalach potrzeb zarejestrowano różnice między grupą KA i KM. KM mają wyższą potrzebę Autonomii (Aut), natomiast KA wyższą potrzebę Wsparcia ze strony innych (Suc), potrzebę Upokorzenia się (Aba) i potrzebę Podporządkowania się (Def). KA różnią się również w trzech skalach od KK i w dwóch od KN. Mają wyższą liczbę wybranych przymiotników (No Ckd), wyższy wynik w skali Zdolności przywódczych (MIs) i wyższy wynik w skali Dorosłego (A) niż KK, a także wyższą liczbę wybranych przymiotników (No Ckd) niż KN i niższy od nich wynik w skali Wysokiej oryginalności, wysokiej inteligencji (A-2).

Tabela 30. Porównanie średnich wyników w skalach testu ACL (idealny obraz siebie) dla grup kobiet androgynicznych (KA), kobiet kobiecych (KK), kobiet męskich (KM) i kobiet niezróżnicowanych (KN)

Zmienne zależne	Grupy badanych kobiet								Istotność różnic
	KA (n=32)		KK (n=33)		KM (n=32)		KN (n=34)		
	M	s	M	s	M	s	M	s	p<0,01
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
No Ckd	54,7	8,5	48,7	8,0	56,7	8,0	48,9	8,3	a c d f
Fav	59,2	6,4	57,5	8,2	57,8	6,9	57,2	5,8	-
Unfav	38,9	2,0	39,5	1,5	40,0	3,6	40,3	2,5	-
Com	36,5	7,2	34,7	7,5	37,2	5,8	36,4	8,8	-
Ach	57,2	3,7	56,1	4,4	57,7	5,6	56,7	5,1	-
Dom	57,8	3,5	56,6	3,7	58,3	4,1	57,9	4,6	-
End	61,9	3,7	60,7	5,2	62,7	5,1	61,8	5,2	-
Ord	61,7	3,5	59,3	5,8	61,8	3,6	61,6	6,4	-
Int	54,8	6,2	52,7	7,6	55,0	6,8	52,9	7,9	-
Nur	54,3	6,9	51,3	7,7	50,2	8,3	50,4	7,4	-
Aff	54,8	6,0	53,4	7,6	53,2	7,9	53,4	7,3	-
Het	57,1	5,5	57,7	7,5	55,4	7,3	53,9	7,0	-
Exh	53,4	3,8	54,8	4,0	55,3	4,2	55,8	4,3	-
Aut	48,2	4,4	49,6	5,4	51,6	5,2	50,4	5,4	b
Agg	47,2	3,5	46,8	5,1	48,7	4,9	47,7	5,0	-
Cha	43,5	5,6	44,2	5,8	45,0	5,1	43,7	6,7	-
Suc	41,6	4,0	42,0	6,3	38,5	4,3	39,9	5,8	b
Aba	43,5	3,9	44,8	5,2	39,7	4,9	42,6	5,4	b d
Def	49,4	4,6	49,1	6,6	45,2	5,6	47,6	6,0	b
Crs	44,4	6,3	44,9	6,3	48,3	7,5	47,6	7,9	-
S-Cn	55,8	4,2	54,3	5,3	53,6	5,5	52,8	5,8	-
S-Cfd	62,5	4,6	62,4	4,8	62,2	4,4	63,7	5,9	-
P-Adj	55,3	5,1	52,1	6,1	53,8	8,0	52,6	6,7	-
Iss	70,5	4,0	72,3	5,6	71,9	3,9	72,3	4,5	-
Cps	59,3	6,7	61,9	6,3	61,0	4,6	62,4	5,9	-
Mls	54,9	5,2	51,5	5,1	54,7	5,8	51,0	6,8	a

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Mas	56,7	5,8	56,0	6,3	58,8	7,0	59,1	7,6	–
Fem	43,4	7,2	42,0	8,3	39,8	9,4	41,6	9,1	–
CP	47,1	4,8	45,1	5,4	50,3	6,1	48,1	6,4	d
NP	60,1	4,6	57,3	6,5	59,8	6,4	57,8	5,1	–
A	60,1	4,1	56,7	4,8	61,0	4,9	58,8	5,1	a d
FC	55,1	4,6	56,3	4,4	56,2	4,7	56,1	4,6	–
AC	40,3	4,2	42,4	4,0	38,6	4,3	40,9	5,1	d
A-1	48,1	7,7	48,1	6,4	49,1	8,8	49,7	6,8	–
A-2	44,8	5,9	46,6	8,1	47,9	7,2	49,1	6,8	c
A-3	55,2	7,0	55,9	8,5	52,5	8,4	54,1	8,8	–
A-4	56,1	4,4	53,9	4,4	57,6	5,1	56,3	6,6	d

Objaśnienia do tabeli 30:

Pełne nazwy skal testu ACL znajdują się w aneksie.

M – wartość średniej; s – wartość odchylenia standardowego.

Istotność różnic sprawdzono przy użyciu testu t-Studenta.

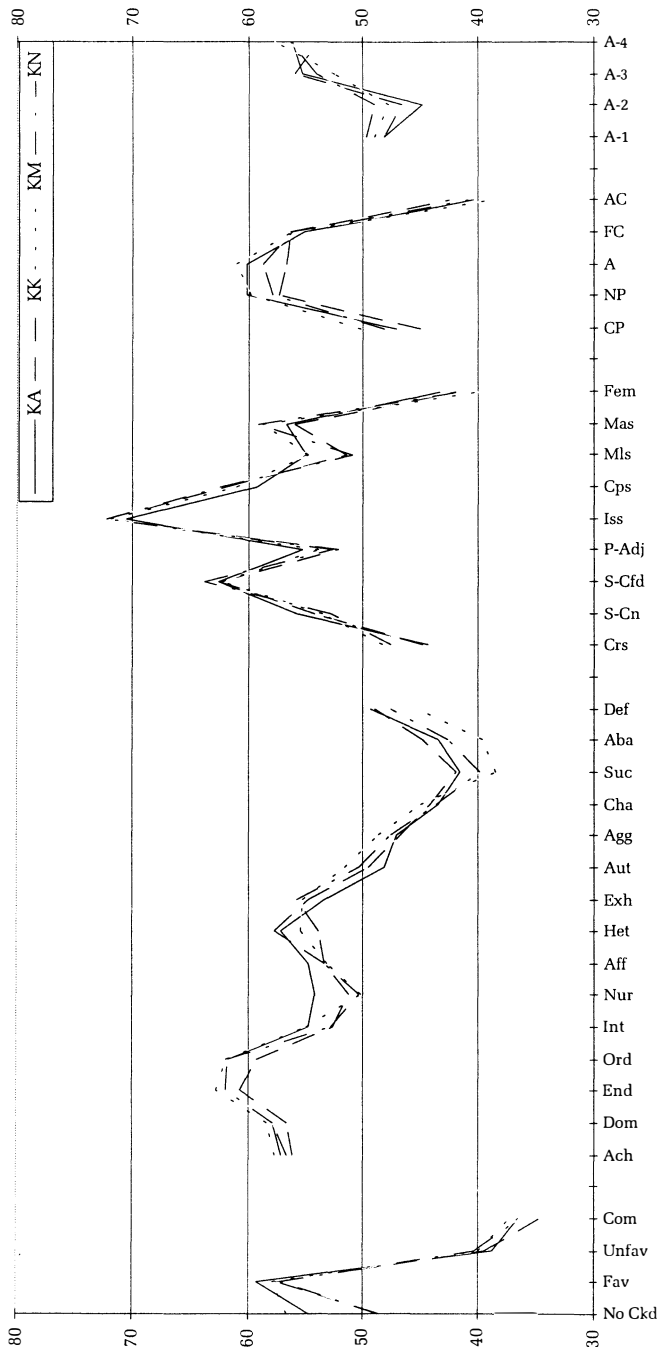
- a – istotna różnica między grupami KA i KK
- b – istotna różnica między grupami KA i KM
- c – istotna różnica między grupami KA i KN
- d – istotna różnica między grupami KK i KM
- e – istotna różnica między grupami KK i KN
- f – istotna różnica między grupami KM i KN

Między grupą KM i KN wystąpiła tylko jedna różnica istotna statystycznie, odnosząca się do całkowitej liczby wybranych przymiotników (No Ckd). KM wybierają znacznie więcej przymiotników określając siebie niż KN. Dokładne dane na temat istotności różnic między badanymi grupami kobiet znajdują się w tabeli 31 zamieszczonej w aneksie pracy.

Tabela 32. Porównanie stopni zgodności profili idealnego obrazu siebie pomiędzy grupami badanych kobiet

Porównywane grupy	Wskaźnik D
KA – KK	2,01
KA – KM	2,15
KA – KN	2,24
KK – KM	2,81
KK – KN	1,62
KM – KN	1,95

Wykres 10. Średnie idealne obrazy siebie wg testu ACL dla grupy KA, KK, KM i KN

Porównując średnie wyniki badanych kobiet w poszczególnych skalach ACL odnoszące się do idealnego obrazu siebie można stwierdzić, że w dużej mierze są one do siebie bardzo podobne i w zdecydowanej większości skal (26 na wszystkie 37) nie zarejestrowano różnic istotnych statystycznie. Potwierdzają to również niskie wartości wskaźników D (od 1,62 do 2,24) świadczące o dużej zgodności porównywanych profili (tabela 32).

2.3.3. Porównanie realnych i idealnych obrazów siebie w grupach badanych kobiet

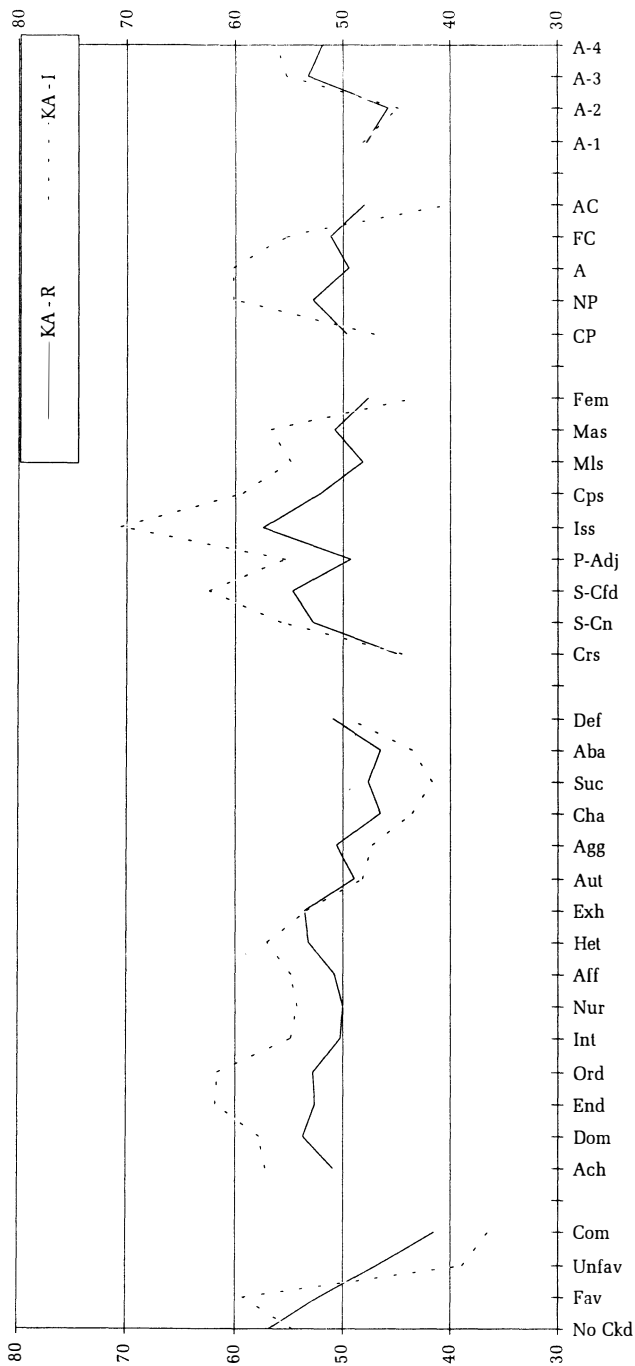
Jak stwierdzono we wcześniejszych paragrafach, realne obrazy siebie badanych grup kobiet przy użyciu ACL bardzo mocno je różnicowały, natomiast idealne obrazy siebie były ze sobą zbliżone. Warto porównać w tym miejscu średnie wyniki realnego i idealnego obrazu siebie wewnątrz badanych grup, aby zauważyć istniejące prawidłowości.

Bardzo przydatny w porównywaniu realnych i idealnych profili obrazów siebie badanych grup jest wskaźnik rozbieżności (samoakceptacji) D. Niestety, w literaturze nie ma zgodności co do sposobu interpretowania konkretnych wyników. J. Łazowski i Z. Płużek (1985) w pewnym poziomie rozbieżności obrazów siebie widzą konieczny warunek prawidłowego funkcjonowania osobowości. Idealny obraz siebie, mniej lub bardziej uświadamiany, pełni rolę osobistego wzorca rozwoju osobowości. Brak rozbieżności określają jako wyraz braku wglądu lub depresyjnego widzenia siebie i rezygnacji, natomiast wielką rozbieżność między profilami interpretują jako tendencję do nierealnych oczekiwań, aspiracji przekraczających realne możliwości. Opierając się o własne badania Testem Przymiotnikowym ACL podają średnie wyniki dla dorosłych zdrowych osób (D=10,31) i pacjentów z nerwicą (D=12,90). J. M. Wolińska i R. Ł. Drwal (1987, s. 154) podają, że „im niższy wskaźnik D, tym wyższa samoakceptacja osoby badanej”. Ponieważ nie ma pełnych opracowań pozwalających na jednoznaczną interpretację konkretnego wyniku wskaźnika D, przyjmijmy w tej pracy spostrzeżenia pierwszych autorów, mówiące o znaczeniu rozbieżności obrazów siebie dla prawidłowego funkcjonowania osobowości oraz zasadę Wolińskiej i Drwala, wskazującą na wyższą samoakceptację przy niższym wskaźniku D. To pozwoli nam utworzyć płaszczyznę, na której zaistnieje możliwość porównania badanych grup.

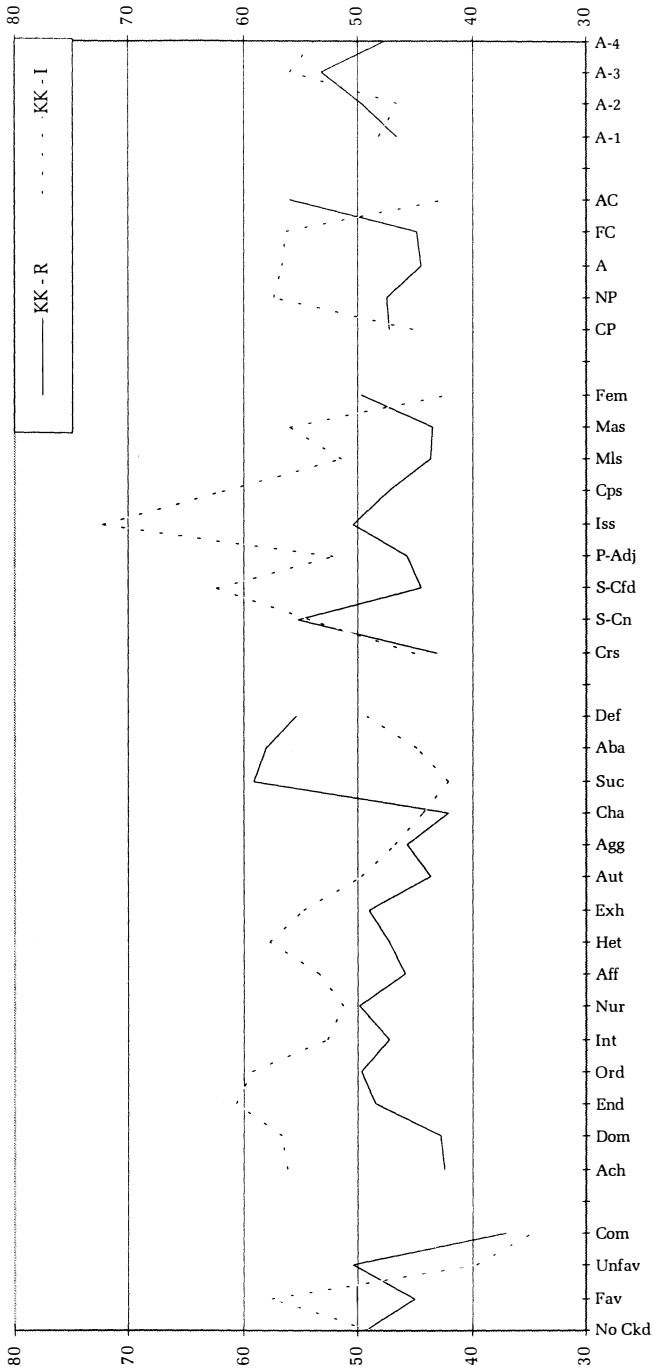
Układ badanych grup kobiet według wysokości wskaźnika D:

KN	D = 11,42
KK	D = 9,95
KM	D = 8,79
KA	D = 5,71

Wykres 11. Średni realny (KA-R) i idealny (KA-I) obraz siebie dla grupy kobiet androgynicznych (KA)

Wykres 12. Średni realny (KK-R) i idealny (KK-I) obraz siebie kobiet kobiecych (KK)

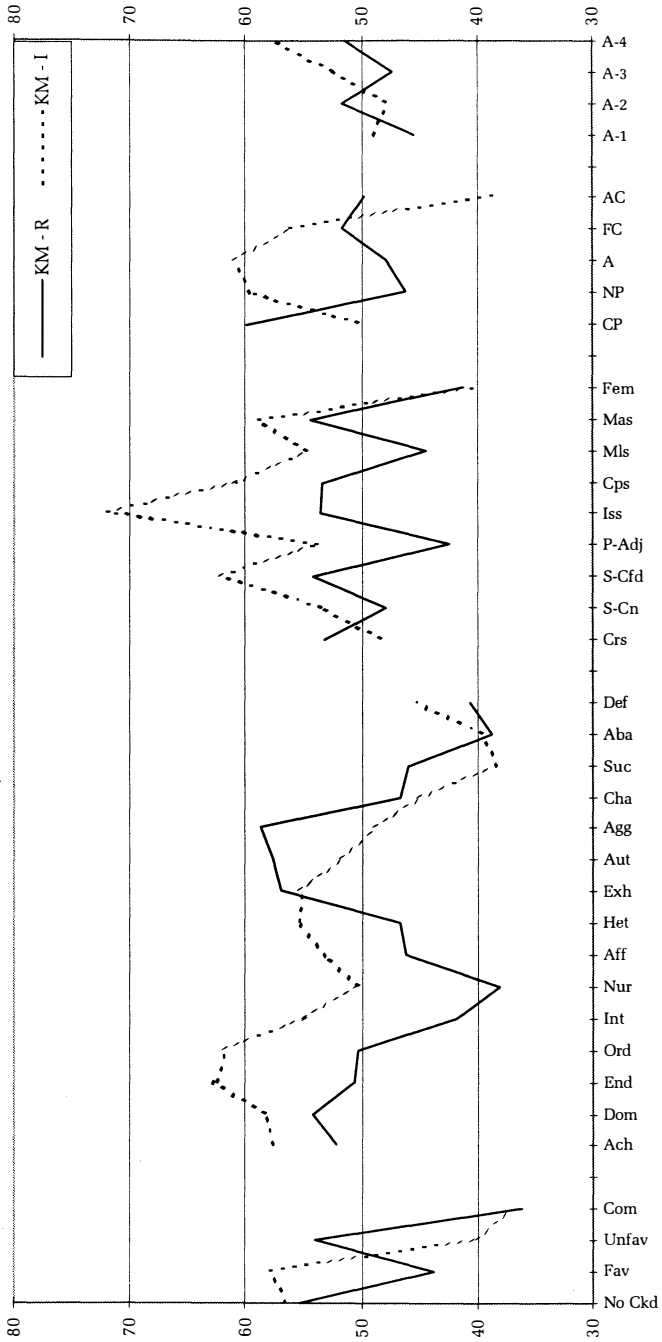

Wskaźnik rozbieżności pomiędzy realnym a idealnym obrazem siebie w grupie KA wynosi $D=5,71$. Jest to najniższy wynik spośród badanych grup kobiet, co, zgodnie z przyjętą zasadą, należy interpretować jako największą akceptację siebie w grupie KA. Przeglądając się rozbieżnościom w poszczególnych skalach (wykres 11) zauważamy, że KA oczekują przede wszystkim na realizację potrzeby Wytrwałości (End) i Porządku (Ord) przy jednoczesnym zmniejszeniu potrzeby Wsparcia ze strony innych (Suc). Pragną zwiększenia poziomu Zaufania do siebie (S-Cfd). W skalach analizy transakcyjnej pojawia się rozbieżność dotycząca Wychowującego rodzica (NP) i Dorosłego (A). W obrazie realnym te skale mają niższe wyniki niż w idealnym. Odwrotna tendencja wystąpiła w skali Przystosowanego dziecka (AC), co wskazuje na dążenie u KA do większego zdyscyplinowania wewnętrznego, samokontroli i skuteczniejszego podejmowania działań, w pewnym stopniu kosztem spontaniczności.

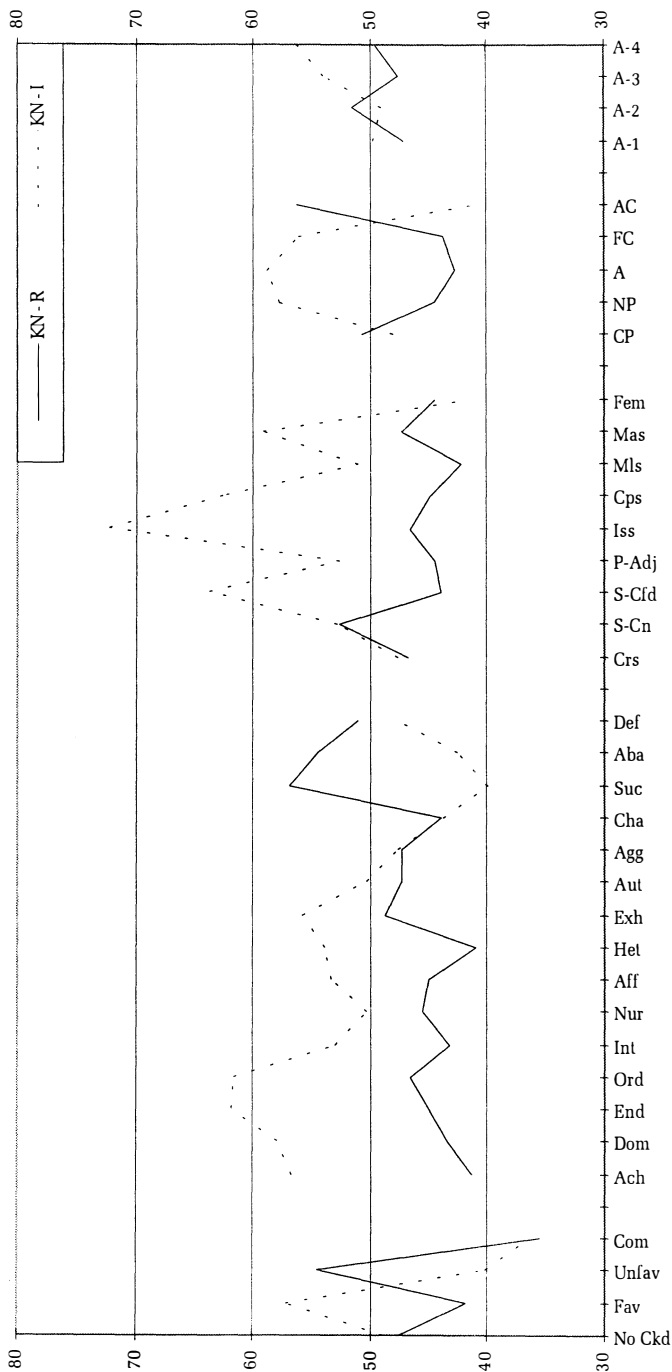
KK uzyskały wskaźnik $D=9,95$. Wskazuje to na niższą akceptację siebie u KK niż u KA i KM, ale wyższą niż u KN. Pojawia się dość silna tendencja (wykres 12) do zaspokojenia potrzeb: Osiągnięć (Ach), Dominacji (Dom), Wytrwałości (End) i Porządku (Ord), przy jednoczesnych wyższych wynikach idealnego obrazu siebie w skali Zaufania do siebie (S-Cfd) i skali Osobowości twórczej (Cps). Wyraźnie niższa w porównaniu z profilem realnego obrazu siebie jest potrzeba Wsparcia ze strony innych (Suc) oraz potrzeba Upokorzenia się (Aba). W czterech spośród pięciu skal analizy transakcyjnej u KK wystąpiły różnice między realnym a idealnym obrazem siebie w granicach około 10 punktów. Wyższe wyniki idealnego obrazu siebie pojawiły się w skali Wychowującego rodzica (NP), Dorosłego (A) i Wolnego dziecka (FC), niższe natomiast w skali Przystosowanego dziecka (AC). Można taki układ skal interpretować jako skłonność KK do wywiązywania się w sposób sumienny i lojalny z powierzonych im obowiązków, czasami kosztem własnych wyrzeczeń i tłumienia osobistych uczuć.

Rozbieżność pomiędzy realnym i idealnym obrazem siebie w grupie KM wynosi $D=8,79$. Wynik ten wskazuje na niższą samoakceptację w grupie KM niż w grupie KA i wyższą niż w grupach KK i KN. Wśród skal potrzeb (wykres 13) największe rozbieżności pojawiły się przy potrzebach: Wytrwałości (End), Porządku (Ord), Rozumienia siebie i innych (Int) oraz Opiekowania się (Nur), co przy wyższych wynikach w idealnym obrazie siebie wyraża chęć zaspokojenia tych potrzeb. Odwrotna tendencja wystąpiła przy skali potrzeby Agresji (Agg). KM oczekują lepszego Przystosowania osobistego (P-Adj) i wyższych Zdolności przywódczych (MIs) niż to jest w rzeczywistości. Zdecydowanie wyższe wyniki idealnego obrazu siebie niż realnego w skalach analizy transakcyjnej: Wychowujący rodzic (NP), Dorosły (A) i niższe idealnego obrazu siebie niż realnego w skali Przystosowane dziecko (AC) pozwalają przypuszczać, że wymienione wyżej potrzeby są zaspokajane przy jednoczesnym liczeniu się z innymi i dbałością o dobre relacje.

Wykres 13. Średni realny (KM-R) i idealny (KM-I) obraz siebie dla grupy kobiet męskich

Wykres 14. Średni realny (KN-R) i idealny (KN-I) obraz siebie dla grupy kobiet niezróżnicowanych

Najwyższy wskaźnik rozbieżności profili realnego i idealnego obrazu siebie uzyskały KN ($D=11,42$). Oznacza to, że wśród wszystkich badanych grup kobiet KN charakteryzują się najniższym poziomem samoakceptacji. Wysokie rozbieżności pomiędzy wynikami (wykres 14) w skalach potrzeb („jaka jestem”, „jaka chciałabym być”) sięgające powyżej 10 punktów niosą ryzyko niemożliwości zaspokojenia takich potrzeb jak: Osiągnięć (Ach), Dominacji (Dom), Wytrwałości (End), Porządku (Ord) i Kontaktów heteroseksualnych (Het). Ten stan wzmacniany jest realną, wyższą niż oczekiwana, potrzebą Wsparcia (Suc) i Upokorzenia się (Aba). Potwierdzenia tego typu przypuszczeń można również dopatrzeć się w skalach analizy transakcyjnej, gdzie wystąpiła duża rozbieżność idealnego i realnego obrazu siebie w skalach: Wychowujący rodzic (NP), Dorosły (A), Wolne dziecko (FC) i Przystosowane dziecko (AC).

2.3.4. Porównanie realnych obrazów siebie między grupami badanych mężczyzn

Średnie realne obrazy siebie badanych grup mężczyzn istotnie różnią się między sobą w zdecydowanej większości skal (tabela 33, wykres 15). Tylko w siedmiu skalach: Typowości (Com), potrzebie Wytrwałości (End), potrzebie Porządku (Ord), Zdolności przywódczych (Mls), Wysokiej oryginalności, niskiej inteligencji (A-1), Wysokiej oryginalności, wysokiej inteligencji (A-2) i Niskiej oryginalności, wysokiej inteligencji (A-4) nie stwierdzono różnic pomiędzy grupami na poziomie istotnym statystycznie. Najbardziej różnią się w poszczególnych skalach MA i MM od MN i MK.

Tabela 33. Porównanie średnich wyników w skalach testu ACL (realny obraz siebie) dla grup mężczyzn androgynicznych (MA), mężczyzn kobiecych (MK), mężczyzn męskich (MM) i mężczyzn niezróżnicowanych (MN)

Zmienne zależne	Grupy badanych mężczyzn								Istotność różnic
	MA(n=34)		MK(n=32)		MM(n=33)		MN(n=34)		
	M	s	M	s	M	s	M	s	p<0,01
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
No Ckd	59,0	8,9	54,6	7,9	57,4	10,1	52,4	8,8	c
Fav	50,0	8,0	41,4	7,6	45,8	7,8	40,2	9,7	a c
Unfav	47,8	7,3	53,7	9,7	53,6	7,3	58,3	12,2	a b c
Com	39,4	8,4	39,5	8,0	39,5	8,6	37,7	10,2	-
Ach	46,8	9,6	36,9	7,6	48,4	8,0	38,7	10,2	a c d f
Dom	49,6	7,4	36,3	9,2	51,8	6,9	38,9	10,6	a c d f
End	49,8	13,8	42,6	8,8	46,9	10,3	44,1	14,4	-
Ord	48,9	12,2	44,9	8,3	47,6	10,9	45,7	14,0	-

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Int	50,2	8,0	46,7	7,0	45,5	8,3	44,0	10,7	c
Nur	52,1	6,1	50,5	6,9	41,8	7,7	42,6	9,8	b c d e
Aff	53,6	7,1	43,7	9,3	49,1	7,2	41,3	8,2	a c d f
Het	56,1	9,0	45,6	9,5	49,1	10,2	40,5	10,2	a b c f
Exh	52,7	7,2	41,6	7,1	55,5	8,2	46,6	10,6	a c d f
Aut	48,5	6,2	42,6	6,6	54,5	8,7	47,7	7,6	a b d e f
Agg	48,2	6,9	44,2	7,6	54,3	7,5	48,6	8,9	b d f
Cha	46,8	10,9	41,2	10,5	49,1	10,5	43,3	12,8	d
Suc	50,4	9,8	62,0	10,9	46,7	6,3	56,8	10,2	a d f
Aba	49,0	7,0	62,9	9,7	43,7	7,9	58,2	10,4	a b c d f
Def	49,1	5,9	56,7	6,9	43,4	7,0	49,6	7,6	a b d e f
Crs	44,3	8,4	60,7	10,3	45,1	9,9	60,0	9,4	a c d f
S-Cn	51,7	7,0	55,9	7,1	49,1	9,3	53,4	8,3	d
S-Cfd	52,4	8,2	37,5	9,9	52,2	8,4	38,0	10,1	a c d f
P-Adj	51,4	8,0	44,8	7,4	48,4	9,1	44,5	8,9	a c
Iss	53,6	9,0	42,2	8,1	51,1	7,5	42,6	9,9	a c d f
Cps	51,6	8,7	40,6	7,5	53,3	9,8	44,4	7,4	a c d f
Mls	45,6	8,4	42,1	7,5	45,0	8,8	42,7	10,8	-
Mas	49,6	8,5	39,4	8,4	51,8	6,9	44,3	8,1	a d f
Fem	51,9	9,4	49,3	9,2	45,4	9,5	47,0	9,3	b
CP	46,7	6,3	45,9	7,6	52,6	7,9	51,8	7,9	b c d e
NP	52,2	7,9	45,2	7,6	45,8	6,3	43,8	9,9	a b c
A	46,5	11,6	39,2	6,2	44,2	8,4	40,8	11,3	a d
FC	52,9	7,6	39,6	9,3	54,0	9,7	40,0	8,6	a c d f
AC	50,1	10,9	59,8	8,9	48,7	7,2	57,6	10,1	a c d f
A-1	51,1	8,4	48,1	8,3	50,6	8,7	49,4	8,2	-
A-2	51,1	6,0	50,5	8,1	53,8	9,6	55,8	8,6	-
A-3	56,5	6,6	47,9	9,9	50,6	9,2	46,1	9,9	a b c
A-4	47,2	9,2	46,7	7,6	48,7	7,8	47,8	8,8	-

Objaśnienia do tabeli 33:

Pełne nazwy skal testu ACL znajdują się w aneksie.
M – wartość średniej; s – wartość odchylenia standardowego.

Istotność różnic sprawdzono przy użyciu testu t-Studenta.

a – istotna różnica między grupami MA i MK
b – istotna różnica między grupami MA i MM

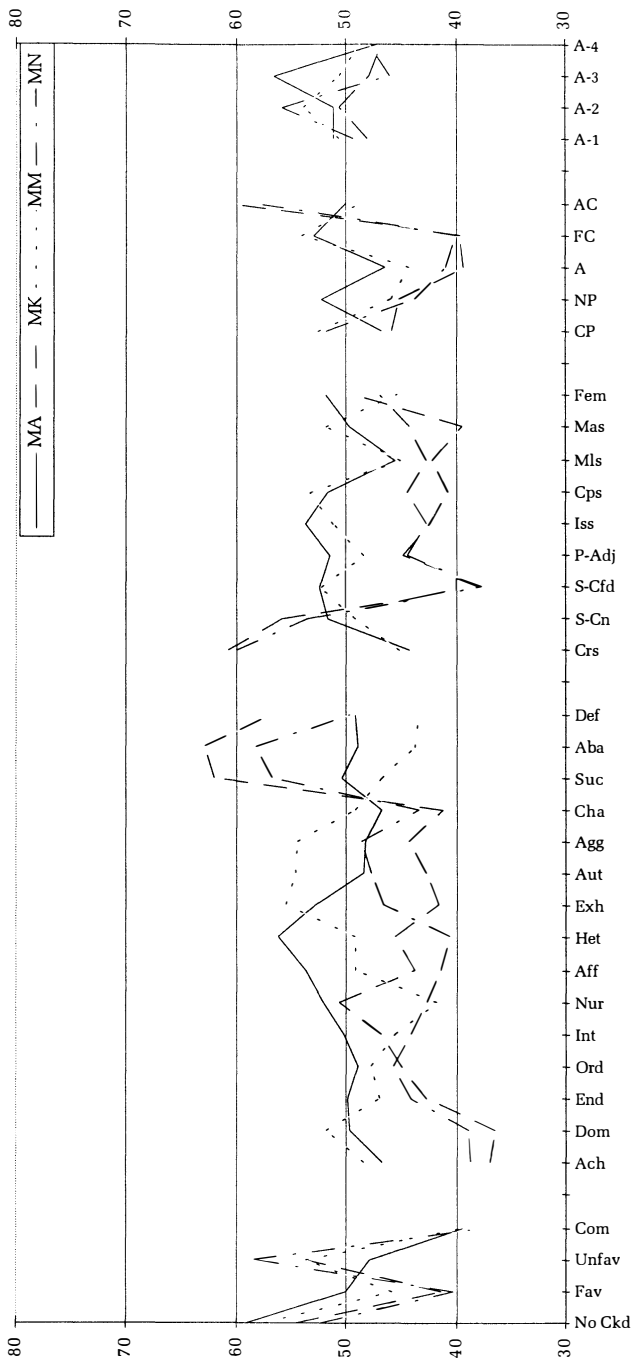
c – istotna różnica między grupami MA i MN

d – istotna różnica między grupami MK i MM

e – istotna różnica między grupami MK i MN

f – istotna różnica między grupami MM i MN

Wykres 15. Średnie realne obrazy siebie wg testu ACL dla grupy MA, MK, MM i MN

Realny obraz siebie MA różni się istotnie statystycznie ($p < 0,01$) od realnego obrazu siebie MN w 20 skalach. MA wybierają większą liczbę przymiotników opisując siebie (No Ckd), wśród których więcej jest pozytywnych (Fav) niż negatywnych (Unfav). Wyższe wyniki od MN MA osiągnęły w następujących skalach: potrzeba Osiągnięć (Ach), potrzeba Dominacji (Dom), potrzeba Rozumienia siebie i innych (Int), potrzeba Opiekowania się (Nur), potrzeba Afiliacji (Aff), potrzeba Kontaktów heteroseksualnych (Het), potrzeba Ujawniania się (Exh), Zaufanie do siebie (S-Cfd), Przystosowanie osobiste (P-Adj), skala Idealnego obrazu siebie (Iss), skala Osobowości twórczej (Cps), Wychowujący rodzic (NP), Wolne dziecko (FC) i Niska oryginalność, niska inteligencja (A-3). MN w porównaniu z MA wyższe wyniki uzyskali w następujących skalach: potrzeba Upokorzenia się (Aba), Gotowość na poddanie się poradnictwu psychologicznemu (Crs), Krytyczny rodzic (CP) i Przystosowane dziecko (AC).

Różnice w realnych obrazach siebie pomiędzy MA i MK dotyczą 22 skal. MA wybierają więcej przymiotników pozytywnych (Fav), mają wyższe niż MK potrzeby: Osiągnięć (Ach), Dominacji (Dom), Afiliacji (Aff), Kontaktów heteroseksualnych (Het), Ujawniania się (Exh) i Autonomii (Aut). MA mają większe Zaufanie do siebie (S-Cfd), lepsze Przystosowanie osobiste (P-Adj), wyższy wynik w skali Idealnego obrazu siebie (Iss), skali Osobowości twórczej (Cps), skali Męskości (Mas) i skali Niska oryginalność, niska inteligencja (A-3). Wśród skal analizy transakcyjnej uzyskują wyższe wyniki w Wychowującym rodzicu (NP), Dorosłym (A) i Wolnym dziecku (FC), natomiast niższe niż MK w skali Przystosowane dziecko (AC). MK w porównaniu z MA wybierali więcej przymiotników negatywnych (Unfav), a także uzyskali wyższe wyniki w skalach potrzeb: Wsparcia ze strony innych (Suc), Upokorzenia się (Aba), Podporządkowania się (Def) i Gotowości na poddanie się poradnictwu psychologicznemu (Crs).

W wielu skalach ACL różni się realny obraz siebie MM od realnego obrazu MK i MN (tabela 33). MM od MK różnią się istotnie statystycznie ($p < 0,01$) w 21 skalach. Biorąc pod uwagę skale potrzeb MM mają wyższe wyniki w potrzebie Osiągnięć (Ach), Dominacji (Dom), Afiliacji (Aff), Ujawniania się (Exh), Autonomii (Aut), Agresji (Agg) i Zmiany (Cha). MM w stosunku do MK mają wyższe Zaufanie do siebie (S-Cfd), wyższą zgodność własnego obrazu siebie z ideałem osobowości (Iss), wyższy wynik w skali Osobowości twórczej (Cps) i skali Męskości (Mas). Trzy skale analizy transakcyjnej: Krytyczny rodzic (CP), Dorosły (A) i Wolne dziecko (FC) są wyższe u MM, natomiast skala Przystosowane dziecko (AC) w grupie MK jest wyższa. MK uzyskali wyższe niż MM wyniki w skalach: potrzeby Opiekowania się (Nur), Wsparcia ze strony innych (Suc), potrzeby Upokorzenia się (Aba) i Podporządkowania się (Def). U MK występuje większa Gotowość na poddanie się poradnictwu psychologicznemu (Crs) i wyższa Samokontrola (S-Cn).

17 skal ACL dotyczy różnicy między realnymi obrazami siebie MM i MN. Ci pierwsi mają wyższe wyniki w następujących skalach potrzeb: Osiągnięć (Ach), Dominacji (Dom), Afiliacji (Aff), Kontaktów heteroseksualnych (Het), Ujawniania się (Exh), Autonomii (Aut) i Agresji (Agg). Uzyskali też wyższe wyniki w skali Zaufania do siebie (S-Cfd), Idealnego obrazu siebie (Iss), skali Osobowości twórczej (Cps) i Męskości (Mas). MN w porównaniu z MM uzyskali wyższe wyniki w skali potrzeby Wsparcia ze strony innych (Suc), Upokorzenia się (Aba), Podporządkowania się (Def) i Gotowości na poddanie się poradnictwu psychologicznemu (Crs). Dwie skale analizy transakcyjnej różnią istotnie porównywane grupy. MM uzyskali wyższy wynik w skali Wolnego dziecka (FC), natomiast MN uzyskali wyższy wynik w skali Przystosowanego dziecka (AC).

Najmniej różnic istotnych statystycznie wystąpiło pomiędzy MA i MM (11) oraz MK i MN (4). MA w porównaniu z MM uzyskali wyższe wyniki w skalach potrzeb: Opiekowania się (Nur), Kontaktów heteroseksualnych (Het), Upokorzenia się (Aba), Podporządkowania się (Def) oraz skali Kobiecości (Fem), Wychowujący rodzic (NP) i skali Niska oryginalność, niska inteligencja (A-3). MM z kolei wyższe wyniki uzyskali w skalach: przymiotniki negatywne (Unfav), potrzeba Autonomii (Aut), potrzeba Agresji (Agg) i Krytyczny rodzic (CP).

MK uzyskali wyższe wyniki niż MN w dwóch skalach potrzeb: Opiekowania się (Nur) i Podporządkowania się (Def) i niższe w skali potrzeby Autonomii (Aut) oraz skali Krytyczny rodzic (CP). Dokładne dane na temat istotności różnic między grupami badanych mężczyzn znajdują się w tabeli 34 zamieszczonej w aneksie pracy.

Wykorzystując sześć podstawowych czynników osobowości, podobnie jak w przypadku badanych kobiet, uzyskujemy jeszcze jedną płaszczyznę umożliwiającą porównanie badanych grup mężczyzn (tabela 35, wykres 16).

Wyniki uzyskane w czynniku I. Siła nie różnicują badanych grup mężczyzn na poziomie istotności statystycznej mniejszej niż 0,01. W pozostałych pięciu czynnikach najwięcej różnic istotnych statystycznie ($p < 0,01$) występuje między MA i MK (4), MA i MN (3) oraz MM i MK (4), MM i MN (3). Analiza uzyskanych wyników pozwala stwierdzić następującą prawidłowość: MA i MM uzyskują zbliżone do siebie wyniki, oprócz czynnika III. Uspołecznienie i V. Życzliwość, gdzie MA mają wyższe wyniki niż MM ($p = 0,000$, tabela 36 – aneks). Podobnie zbliżone do siebie wyniki uzyskują MK i MN, którzy tylko w czynniku V. Życzliwość osiągnęli istotność różnic statystycznych na poziomie $p = 0,000$ (tabela 36 – aneks). Wyższy wynik w tym czynniku uzyskali MK. Generalnie we wszystkich czynnikach MA i MM uzyskują wyniki wyższe niż MK i MN. Na przykład w czynniku III. Uspołecznienie MA uzyskali znacznie wyższe wyniki niż MK i MN ($p = 0,000$, tabela 36 – aneks). Świadczy to o lepszym u MA samopoczuciu w sytuacjach spo-

Tabela 35. Porównanie podstawowych czynników osobowości (realny obraz siebie) dla grup mężczyzn androgynicznych (MA), mężczyzn kobiecych (MK), mężczyzn męskich (MM) i mężczyzn niezróżnicowanych (MN)

Czynniki	Grupy badanych mężczyzn								Istotność różnic
	MA (n=34)		MK (n=32)		MM (n=33)		MN (n=34)		
	M	s	M	s	M	s	M	s	
I. Siła	48,0	7,2	44,3	4,5	46,8	5,7	44,9	8,2	-
II. Pewność siebie	50,3	3,1	46,9	3,0	50,5	2,9	47,0	3,3	a c d f
III. Uspołecznienie	52,2	4,2	46,6	5,2	48,0	5,0	45,1	6,1	a b c
IV. Panowanie nad sobą	49,7	4,1	45,0	3,4	49,0	3,9	45,2	4,6	a c d f
V. Życzliwość	51,9	5,6	54,0	4,8	45,3	4,3	49,0	5,8	b d e f
VI. Indywidualność	47,8	4,5	43,7	4,8	48,2	5,7	45,0	5,0	a d

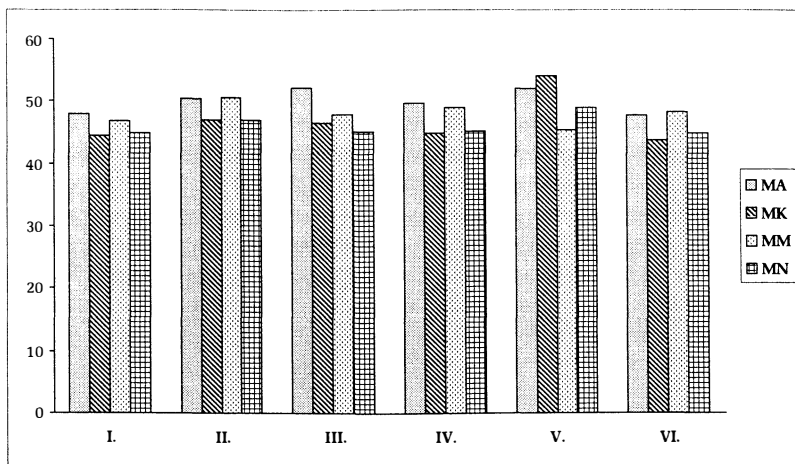
Objaśnienia do tabeli 35:

M – wartość średniej; s – wartość odchylenia standardowego.

Istotność różnic sprawdzono przy użyciu testu t-Studenta.

- a – istotna różnica między grupami MA i MK
- b – istotna różnica między grupami MA i MM
- c – istotna różnica między grupami MA i MN
- d – istotna różnica między grupami MK i MM
- e – istotna różnica między grupami MK i MN
- f – istotna różnica między grupami MM i MN

Wykres 16. Graficzne porównanie podstawowych czynników osobowości (realny obraz siebie) dla grup mężczyzn androgynicznych (MA), mężczyzn kobiecych (MK), mężczyzn męskich (MM) i mężczyzn niezróżnicowanych (MN)

łecznych i większej łatwości przystosowania się do zmian zachodzących w grupie niż u MK i MN. Jedynym wyjątkiem jest układ wyników w czynniku V. Życzliwość, gdzie MK uzyskali wynik najwyższy, oznaczający to, że są oni cieplejsi w kontaktach interpersonalnych, bardziej gotowi do pomagania innym i dostrzegania w nich cech pozytywnych, niż to ma miejsce w przypadku pozostałych grup badanych mężczyzn, szczególnie MM. Biorąc pod uwagę powyższą analizę można przyjąć, że występuje duża zgodność pomiędzy realnymi obrazami MA i MM oraz MK i MN. Potwierdza ten fakt również stopień zgodności profilów mierzony za pomocą wskaźnika D. Im mniejszy liczbowo jest wskaźnik, tym większa występuje zgodność pomiędzy porównywanymi profilami (tabela 37).

Tabela 37. Porównanie stopni zgodności profilów realnego obrazu siebie pomiędzy grupami badanych mężczyzn

Porównywane grupy	Wskaźnik D
MA – MK	8,49
MA – MM	4,13
MA – MN	8,05
MK – MM	9,28
MK – MN	3,48
MM – MN	7,41

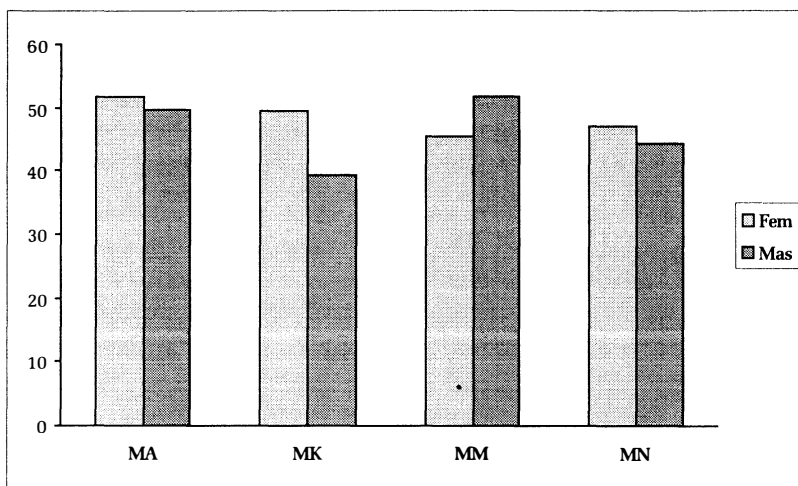
2.3.4.1. Szczegółowa analiza wyników skal Kobiecości (Fem) i Męskości (Mas) badanych mężczyzn

Wyniki uzyskane przez badane grupy mężczyzn w skali Kobiecości (Fem) i Męskości (Mas) przy ocenie realnego obrazu siebie zostały zaprezentowane w tabeli 38 i na wykresie 17.

Tabela 38. Porównanie średnich wyników skal Fem i Mas (realny obraz siebie) między grupami badanych mężczyzn

Wybrane skale ACL	Grupy badanych mężczyzn							
	MA (n=34)		MK (n=32)		MM (n=33)		MN (n=34)	
	M	s	M	s	M	s	M	s
Kobiecość (Fem)	51,9	9,4	49,3	9,2	45,4	9,5	47,0	9,3
Męskość (Mas)	49,6	8,5	39,4	8,4	51,8	6,9	44,3	8,1

Wykres 17. Graficzne porównanie wyników skal Fem i Mas (realny obraz siebie) między grupami badanych mężczyzn

Proporcje między porównywanymi płciowymi skalami ACL w poszczególnych grupach badanych mężczyzn reprezentują tendencje potwierdzające wykorzystane w badaniach narzędzie selekcyjne – Inwentarz do oceny Płci Psychologicznej (IPP) A. Kuczyńskiej. MA uzyskali zbliżone do siebie, najwyższe wyniki w obu skalach jednocześnie. MK wyższe wyniki uzyskali w skali Fem niż Mas, natomiast MM odwrotnie. Najniższe wyniki w obu skalach jednocześnie uzyskali MN.

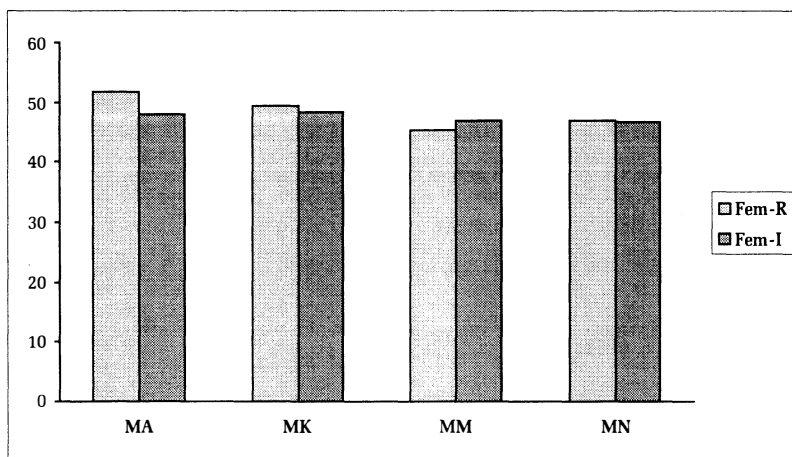
Analizując przymiotniki skal płciowych wybieranych przez badane grupy mężczyzn przy ocenie realnego obrazu siebie najczęściej różnic ($p < 0,01$) w skali Fem zarejestrowano przy jednym – radosny (tabela 39 – aneks). Był on najczęściej wybierany przez MA i MM, a najrzadziej przez MK i MN. W skali Mas przy ocenie realnego obrazu siebie najczęściej różnic ($p < 0,01$) wystąpiło przy przymiotnikach: przedsiębiorczy, silny, śmiały i wierzy we własne siły (tabela 40 – aneks). Wszystkie wymienione przymiotniki MA i MM wybierali częściej niż MK i MN.

Porównajmy teraz wyniki uzyskane przez grupy mężczyzn w skalach płciowych przy badaniu realnego i idealnego obrazu siebie.

Tabela 41. Porównanie średnich wyników skal Fem-(R)realny i Fem-(I)idealny obraz siebie między grupami badanych mężczyzn

Obraz siebie w skali Fem	Grupy badanych mężczyzn							
	MA (n=34)		MK (n=32)		MM (n=33)		MN (n=34)	
	M	s	M	s	M	s	M	s
Realny (R)	51,9	9,4	49,3	9,2	45,4	9,5	47,0	9,3
Idealny (I)	48,1	8,3	48,2	7,1	46,9	10,0	46,6	8,9

Wykres 18. Graficzne porównanie wyników skal Fem-R i Fem-I między grupami badanych mężczyzn

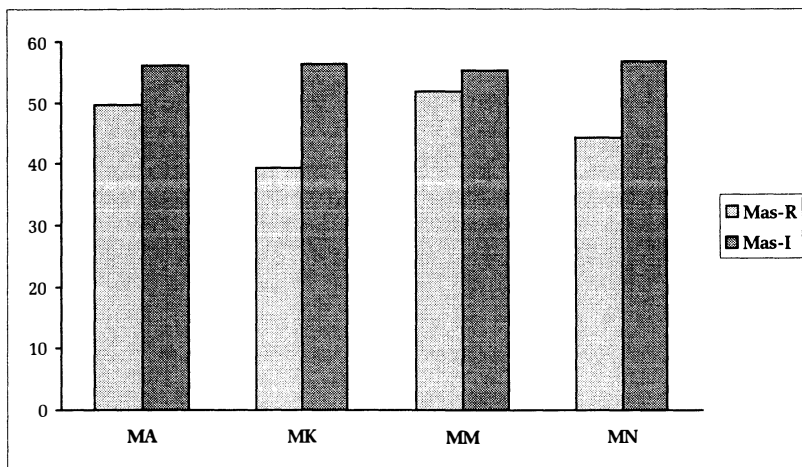
W trzech grupach badanych mężczyzn (MA, MK i MN) występuje ta sama tendencja. Oceniając realne „ja” skala Fem jest nieco wyższa niż przy określaniu idealnego „ja”. MM odwrotnie, przy określaniu „ja” idealnego mają wyższą skalę Fem niż wtedy, kiedy określają swoje „ja” realne.

Badane grupy mężczyzn, oceniając realny obraz siebie, uzyskały w skali Mas różniące się między sobą wyniki bliskie lub dużo poniżej średniej. Skale Mas wszystkich grup badanych mężczyzn przy określaniu idealnego obrazu siebie są wyższe (szczególnie MK i MN) i osiągnęły wyniki powyżej średniej.

Tabela 42. Porównanie średnich wyników skal Mas-(R)realny i Mas-(I)idealny obraz siebie między grupami badanych mężczyzn

Obraz siebie w skali Mas	Grupy badanych mężczyzn							
	MA (n=34)		MK (n=32)		MM (n=33)		MN (n=34)	
	M	s	M	s	M	s	M	s
Realny (R)	49,6	8,5	39,4	8,4	51,8	6,9	44,3	8,1
Idealny (I)	56,0	5,6	56,3	5,1	55,2	6,6	56,8	6,1

Wykres 19. Graficzne porównanie wyników skal Mas-R i Mas-I między grupami badanych mężczyzn

2.3.5. Porównanie idealnych obrazów siebie między grupami badanych mężczyzn

Pomiędzy średnimi wynikami skal dotyczących idealnego obrazu siebie badanych mężczyzn wystąpiła bardzo duża zgodność (tabela 43, wykres 20). Jedyne w dwóch skalach potrzeb: Opiekowania się (Nur) i Kontaktów heteroseksualnych (Het) pojawiły się różnice na poziomie istotności statystycznej mniejszej niż 0,01. W pierwszej skali dotyczącej potrzeby Opiekowania się (Nur) MK uzyskali wynik wyższy niż MM ($p=0,005$, tabela 44 – aneks) i MN ($p=0,003$, tabela 44 – aneks). Natomiast w drugiej skali dotyczącej potrzeby Kontaktów heteroseksualnych (Het) MA uzyskali wynik wyższy niż MN ($p=0,005$, tabela 44 – aneks).

Tabela 43. Porównanie średnich wyników w skalach testu ACL (idealny obraz siebie) dla grup mężczyzn androgynicznych (MA), mężczyzn kobiecych (MK), mężczyzn męskich (MM) i mężczyzn niezróżnicowanych (MN)

Zmienne zależne	Grupy badanych mężczyzn								Istotność różnic
	MA(n=34)		MK(n=32)		MM(n=33)		MN(n=34)		
	M	s	M	s	M	s	M	s	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
No Ckd	56,5	10,5	57,7	6,9	57,4	9,3	54,6	8,4	–
Fav	58,2	7,1	59,9	4,0	57,8	5,2	57,7	5,2	–
Unfav	40,0	3,7	39,2	2,2	41,0	4,5	40,7	3,8	–
Com	40,7	5,4	39,6	6,7	40,8	6,8	40,3	8,0	–
Ach	57,4	4,7	56,2	5,0	57,7	4,9	57,0	4,5	–
Dom	56,6	3,3	56,3	4,9	56,4	3,1	56,2	4,6	–
End	62,5	5,5	63,3	4,0	61,8	4,5	62,8	4,7	–
Ord	60,8	5,9	61,5	3,9	60,5	4,1	60,7	4,1	–
Int	56,7	8,2	58,3	6,7	55,2	7,7	57,5	6,7	–
Nur	55,4	7,4	57,1	3,8	52,4	8,3	53,0	6,8	d e
Aff	57,0	7,1	57,7	4,1	55,3	5,0	55,5	7,3	–
Het	60,5	7,6	59,3	6,0	59,5	6,7	55,1	7,4	c
Exh	52,9	4,5	52,8	5,2	53,1	5,8	51,9	4,8	–
Aut	47,0	5,7	45,9	4,3	47,5	6,2	47,2	6,7	–
Agg	47,8	5,8	45,2	3,5	48,2	5,5	46,4	4,6	–

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Cha	43,3	6,7	41,0	5,9	43,9	8,0	41,6	6,0	–
Suc	42,5	6,6	41,8	4,6	41,0	5,7	41,5	5,9	–
Aba	44,8	4,3	45,4	4,3	42,7	4,3	44,0	5,5	–
Def	48,7	5,7	51,5	5,6	47,6	6,9	48,3	5,6	–
Crs	38,3	5,4	38,5	4,8	40,3	5,2	41,4	4,8	–
S-Cn	54,6	5,4	56,7	5,3	55,4	6,3	55,8	4,9	–
S-Cfd	60,9	5,2	61,9	4,8	60,8	4,4	59,2	4,9	–
P-Adj	58,5	7,8	59,1	5,0	58,8	5,6	55,6	6,8	–
Iss	68,4	5,5	68,8	3,5	68,7	3,9	69,2	4,3	–
Cps	58,7	4,6	56,8	4,6	58,6	5,1	57,4	6,1	–
Mls	54,9	5,4	54,1	5,6	54,2	5,6	54,4	5,6	–
Mas	56,0	5,6	56,3	5,1	55,2	6,6	56,8	6,1	–
Fem	48,1	8,3	48,2	7,1	46,9	10,0	46,6	8,9	–
CP	46,9	7,0	45,4	5,0	48,4	5,7	49,1	7,7	–
NP	59,5	6,1	61,1	2,7	59,1	5,9	58,7	5,3	–
A	59,1	7,7	60,5	4,7	58,7	6,0	59,5	5,4	–
FC	58,1	4,8	56,5	5,2	57,0	5,5	55,2	5,3	–
AC	40,0	4,9	38,8	4,0	39,8	4,6	38,9	5,0	–
A-1	50,8	6,9	49,6	8,2	52,9	8,9	48,0	9,4	–
A-2	48,5	6,3	47,4	6,3	48,3	6,8	49,8	7,4	–
A-3	58,5	6,2	57,1	5,5	54,8	5,7	53,9	9,0	–
A-4	54,2	5,9	56,3	4,9	56,3	6,0	56,4	5,8	–

Objaśnienia do tabeli 43:

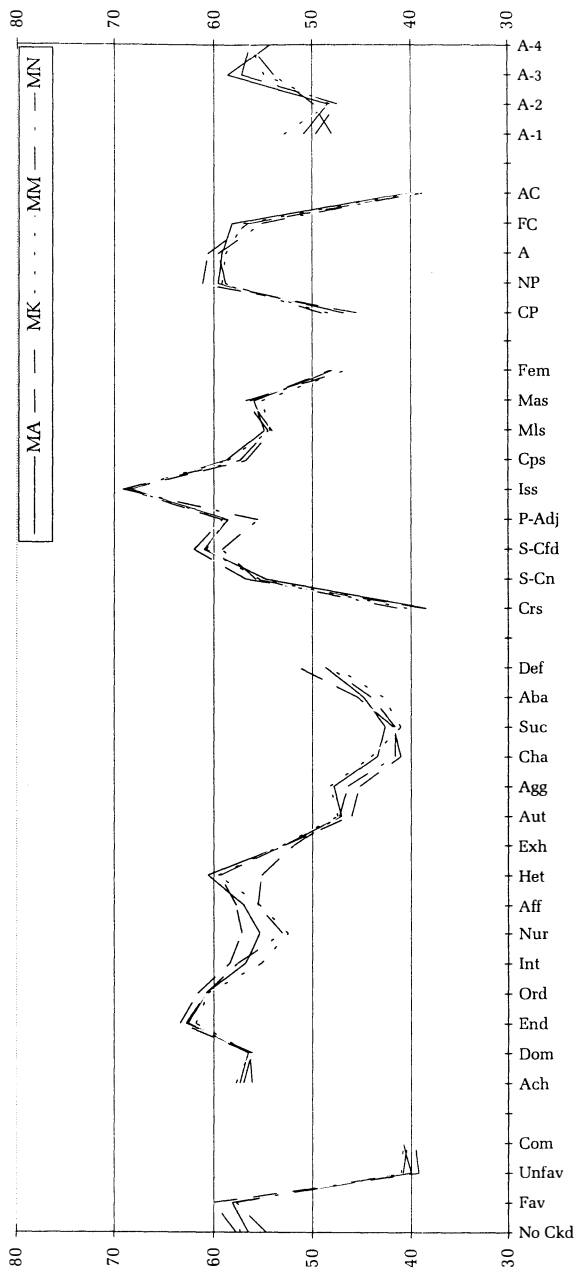
Pełne nazwy skal testu ACL znajdują się w aneksie.

M – wartość średniej; s – wartość odchylenia standardowego.

Istotność różnic sprawdzono przy użyciu testu t-Studenta.

- a – istotna różnica między grupami MA i MK
- b – istotna różnica między grupami MA i MM
- c – istotna różnica między grupami MA i MN
- d – istotna różnica między grupami MK i MM
- e – istotna różnica między grupami MK i MN
- f – istotna różnica między grupami MM i MN

Wykres 20. Średnie idealne obrazy wg testu ACL dla grupy MA, MK, MM i MN

Bardzo dużą zgodność idealnych obrazów siebie badanych mężczyzn potwierdzają też wskaźniki zgodności profilów D nie przekraczające w żadnej z porównywanych grup 2,01 punkta (tabela 45).

Tabela 45. Porównanie stopni zgodności profilów idealnego obrazu siebie pomiędzy grupami badanych mężczyzn

Porównywane grupy	Wskaźnik D
MA – MK	1,36
MA – MM	1,28
MA – MN	1,87
MK – MM	1,96
MK – MN	2,01
MM – MN	1,63

2.3.6. Porównanie realnych i idealnych obrazów siebie w grupach badanych mężczyzn

Podobnie jak w przypadku badanych kobiet realne obrazy siebie w grupach badanych mężczyzn bardzo różniły się między sobą, natomiast idealne obrazy siebie były wręcz identyczne. Spróbujmy przyjrzeć się jak to wygląda w poszczególnych grupach badanych mężczyzn.

Układ badanych grup mężczyzn według wysokości wskaźnika D:

MK D=14,51

MN D=13,19

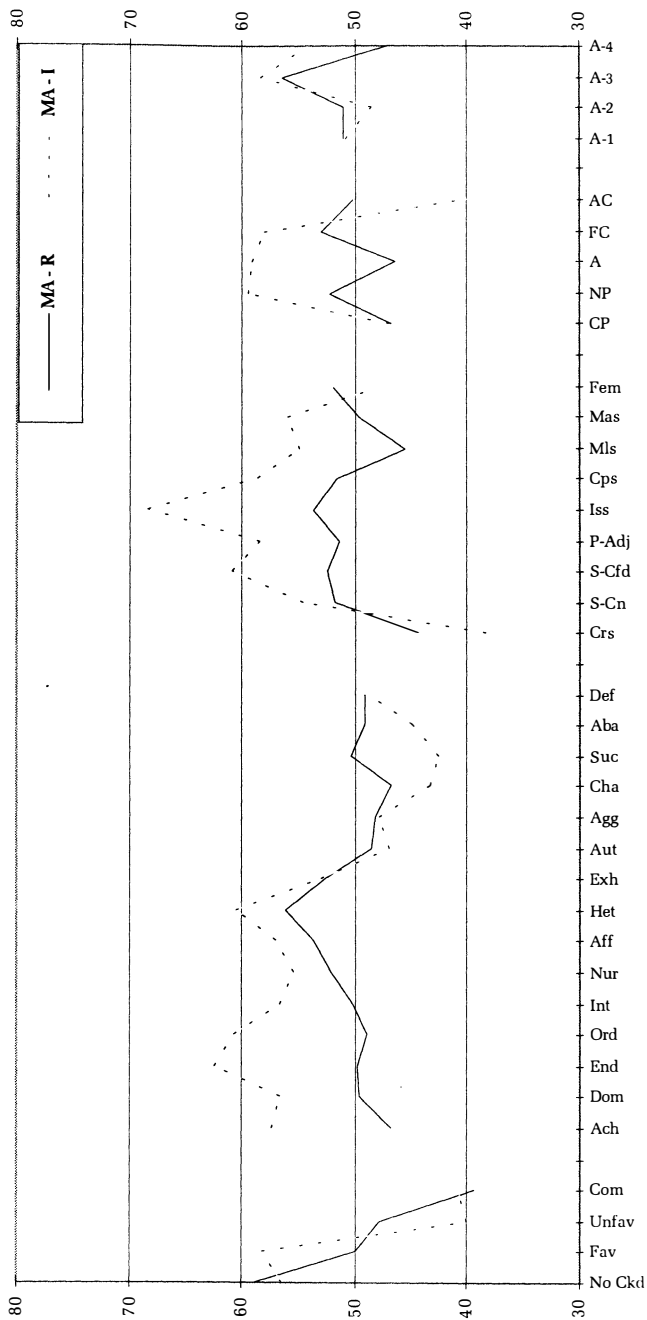
MM D= 8,40

MA D= 6,89

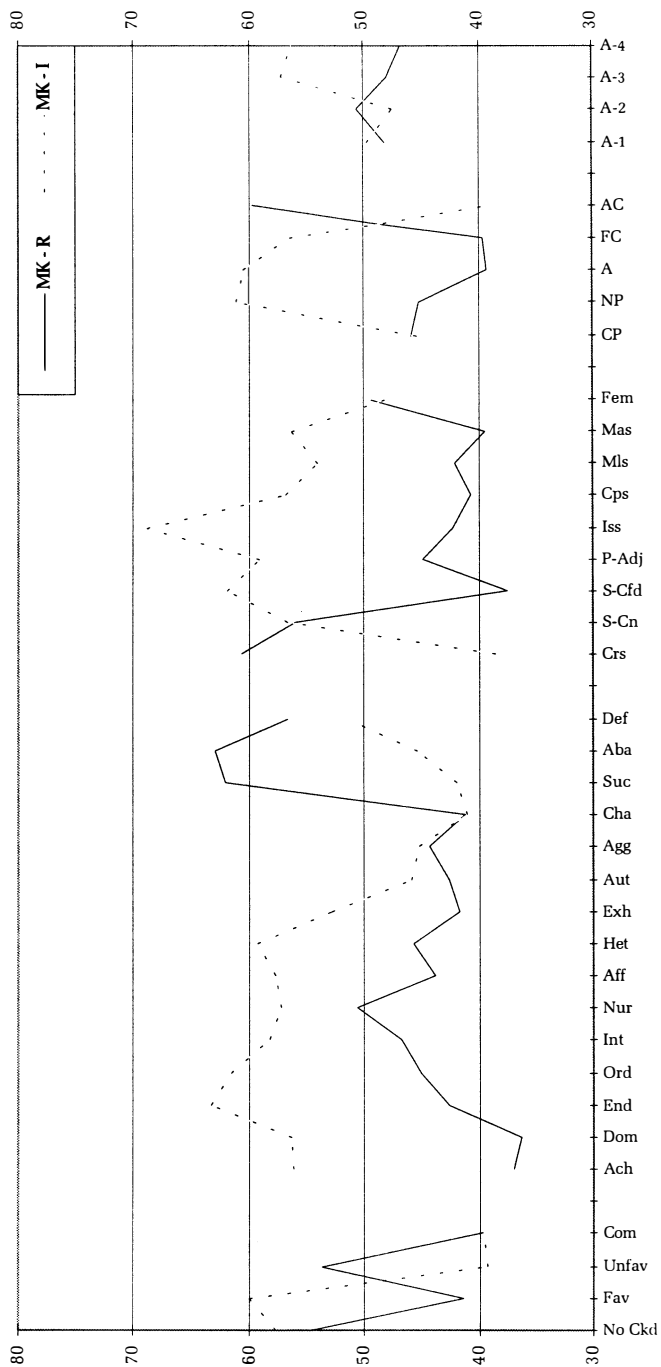
Wskaźnik rozbieżności pomiędzy realnym a idealnym obrazem siebie w grupie MA wynosi D=6,89. Jest to najniższy wynik spośród badanych grup mężczyzn, co należy interpretować jako największą akceptację siebie w grupie MA. Przeglądając się rozbieżnościom w poszczególnych skalach (wykres 21) zauważamy, że MA oczekują przede wszystkim na realizację potrzeby Osiągnięć (Ach), Wytrwałości (End) i Porządku (Ord). Pragną większych Zdolności przywódczych (MIs). W skalach analizy transakcyjnej pojawia się rozbieżność dotycząca Dorosłego (A) i Przystosowanego dziecka (AC). Wskazuje to na tendencje chęci wzrostu wydajności własnych działań trochę kosztem tłumienia własnych uczuć.

MK uzyskali najwyższy wskaźnik D=14,51, co wskazuje na najniższą samoakceptację tej grupy wśród wszystkich badanych mężczyzn. Bardzo duża rozbieżność w poszczególnych skalach (wykres 22) wskazuje na silne ten-

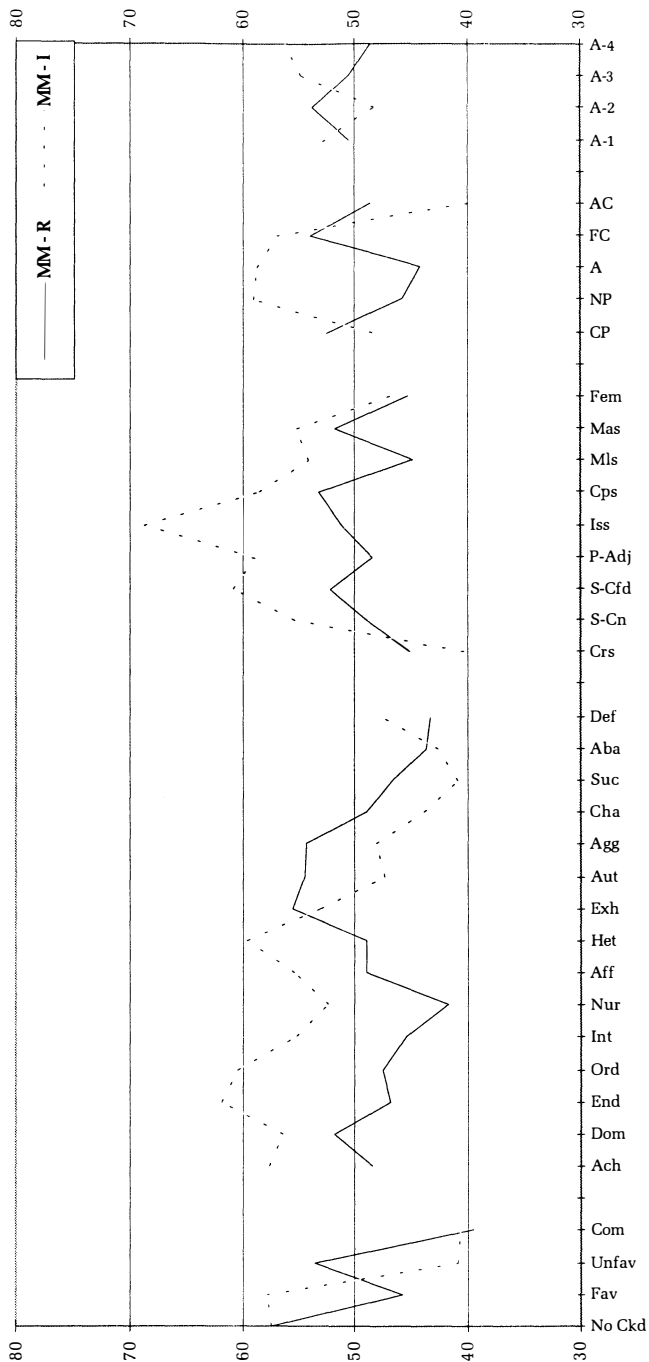
Wykres 21. Średni realny i idealny obraz siebie dla grupy mężczyzn androgynicznych (MA)

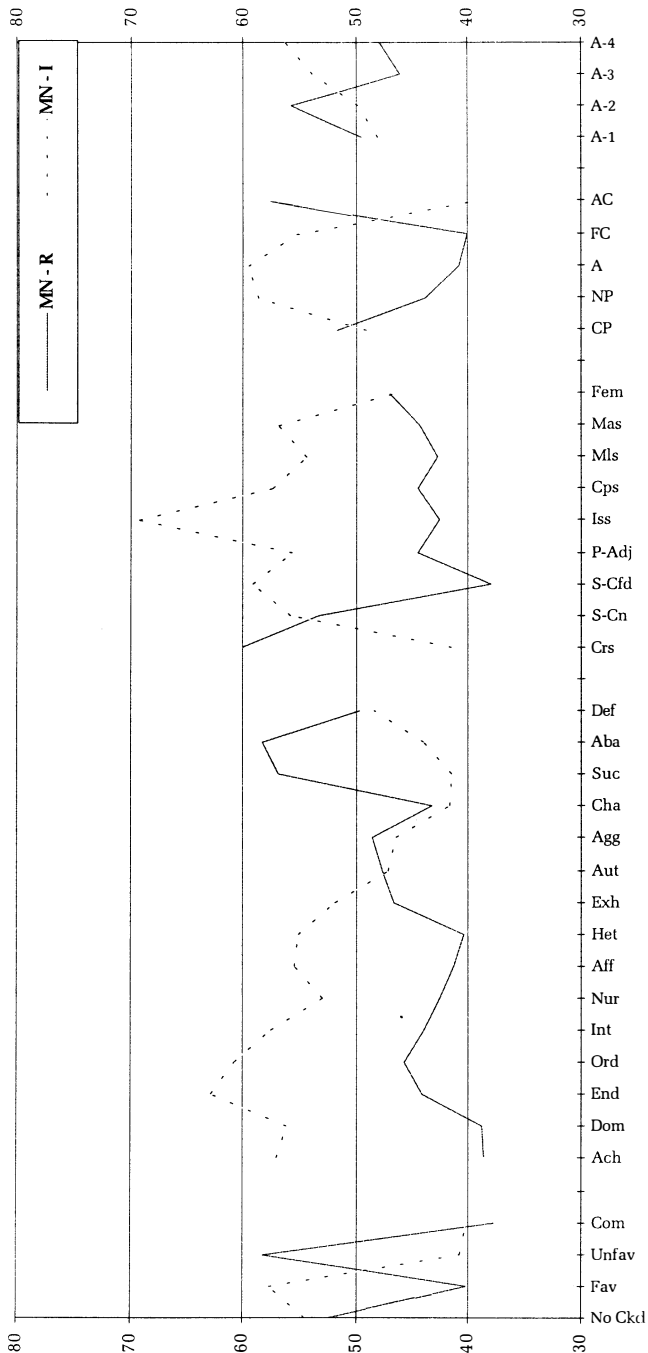
Wykres 22. Średni realny i idealny obraz siebie dla grupy mężczyzn kobiecych (MK)

Wykres 23. Średni realny i idealny obraz siebie dla grupy mężczyzn męskich (MM)

Wykres 24. Średni realny i idealny obraz siebie dla grupy mężczyzn niezróżnicowanych (MN)

dencje np. zaspokojenia określonych potrzeb, które obarczone są ryzykiem ich niezrealizowania z powodu braku realnych możliwości. Tak duża rozbieżność między obrazem realnym a idealnym sięgająca 20 punktów wystąpiła w trzech skalach potrzeb: Osiągnięć (Ach), Dominacji (Dom) i Wytrwałości (End).

Różnice na podobnym poziomie dotyczą także skal: potrzeba Wsparcia ze strony innych (Suc), Gotowość na poddanie się poradnictwu psychologicznemu (CrS), Zaufanie do siebie (S-Cfd), Dorosły (A) i Przystosowane dziecko (AC).

Rozbieżność pomiędzy realnym i idealnym obrazem siebie w grupie MM wynosi $D=8,40$. Wynik ten wskazuje na niższą samoakceptację w grupie MM niż w grupie MA i wyższą niż w grupach MK i MN. Wśród skal potrzeb (wykres 23) największe rozbieżności pojawiły się przy potrzebach: Wytrwałości (End), Porządku (Ord), Rozumienia siebie i innych (Int) oraz Opiekowania się (Nur), co przy wyższych wynikach w idealnym obrazie siebie wyraża chęć zaspokojenia tych potrzeb. MM oczekują lepszego Przystosowania osobistego (P-Adj) i wyższych Zdolności przywódczych (MIs) niż to jest w rzeczywistości. Wyższe wyniki idealnego obrazu siebie niż realnego w skalach analizy transakcyjnej: Wychowujący rodzic (NP) i Dorosły (A) wskazują na chęć realizacji własnych ambicji poprzez podjęcie potrzebnych wysiłków przy jednoczesnym podtrzymywaniu poprawnych stosunków z innymi.

MN uzyskali wskaźnik rozbieżności profilu $D=13,19$. Poziom samoakceptacji w tej grupie badanych mężczyzn jest nieco wyższy niż w grupie MK i zdecydowanie niższy w porównaniu z grupą MA i MM. Ponieważ profile realnego i idealnego obrazu siebie MN i MK są bardzo podobne (wykres 24), pominięta zostanie w tym miejscu szczegółowa analiza, którą już przeprowadzono przy porównaniu realnych i idealnych obrazów siebie MK.

PODSUMOWANIE I INTERPRETACJA UZYSKANYCH WYNIKÓW

Realizacja programu badań empirycznych zmierzających do uchwycenia zależności między płcią psychiczną człowieka a jego poziomem samoaktualizacji oraz przeprowadzona analiza wyników zebranych przy wykorzystaniu odpowiednio dobranych narzędzi badawczych pozwala na ich syntetyczne podsumowanie, weryfikację postawionych hipotez i podjęcie próby interpretacji uzyskanych wyników.

1. Podsumowanie wyników

Przypomnijmy, że płeć psychiczna w niniejszym opracowaniu rozumiana jest zgodnie z teorią schematów płciowych jako układ cech psychicznych związanych z płcią, kształtujący się w człowieku od wczesnego dzieciństwa poprzez uczestnictwo w życiu społecznym, który w literaturze przyjęło się określać mianem psychologicznej płci człowieka (Bem, 1984; Lenney, 1991; Kuczyńska, 1992b; Strykowska, 1993). Samoaktualizacja z kolei rozumiana jest zgodnie z nurtem psychologii humanistycznej, a szczególnie takich przedstawicieli jak: A. H. Maslow, C. R. Rogers i E. L. Shostrom, jako pełne, wolne od tłumień własnych przeżyć i emocjonalnych zaburzeń funkcjonowanie człowieka, rozwijające jego osobiste zdolności czy potencjalności (Szewczyk, Uchnast, 1978).

W przypadku badanych grup kobiet wszystkie wykorzystane narzędzia badawcze do oceny czynników wpływających na poziom samoaktualizacji dały wyniki przejawiające taką samą tendencję: KA i KM uzyskały wyższe wyniki w większości czynników, natomiast KK i KN niższe. Biorąc pod uwagę wyniki badanych kobiet w Kwestionariuszu Samoaktualizacji (POI) E. L. Shostroma dotyczy to szczególnie czterech skal: oparcia (I), wartości

ludzi aktualizujących się (Sav), wrażliwości na własne uczucia (Fr) i akceptacji agresji (A). Oznacza to, że KA i KM są raczej skłonne do zachowań wyrażających ich własne potrzeby i dążenia, posiadają znacznie wyższy niż KK i KN stopień afirmacji cech i wartości, które mają osoby aktualizujące się zgodnie z kryteriami podanymi przez Masłowa. Można powiedzieć o ich większej chęci do życia tymi wartościami na co dzień. Potrafią odczuwać pojawiające się potrzeby i własne uczucia. KA i KM charakteryzują się też zdecydowanie większą zdolnością niż KK i KN do uznania faktu istnienia odczuwanego gniewu albo agresji. Nazwanie odczuwanych emocji pozwala podjąć nad nimi pracę, nieumiejętność ich nazwania lub nieprzyznawanie się do ich istnienia najczęściej prowadzi do tłumienia i niekontrolowanych wybuchów, co może występować u KK i KN. W połowie skal wyniki uzyskane przez KA i KM są wyższe ($p < 0,01$) od wyników KK lub KN. Tam, gdzie zarejestrowano różnice istotne statystycznie, najwyższe wyniki uzyskiwały KA, a zaraz potem KM z wyjątkiem jednej skali: plastyczności osobowości (Ex), gdzie najwyższe wyniki uzyskały KM. Oznacza to, że KM posiadają spośród wszystkich badanych grup kobiet najwyższy stopień plastyczności psychicznej w stosowaniu wartości i zasad postępowania do swojego życia, co rozumiane jest także jako zdolność do posługiwania się zdrowym rozsądkiem w stosowaniu ogólnych zasad życia.

Ta sama tendencja wystąpiła wśród badanych kobiet przy analizie wyników Kwestionariusza Poczucia Bezpieczeństwa (KPB) Z. Uchnasta. Na poziomie istotności statystycznej ($p < 0,01$) KA i KM w skali poczucia zaufania do siebie (Zs) oraz skali wyniku ogólnego poczucia bezpieczeństwa (PB) różniły się od KK i KN. W obu skalach KK i KN uzyskały wyniki poniżej średniej, natomiast KA i KM zdecydowanie powyżej średniej. Świadczy to o tym, że KA i KM mają wyższe poczucie zaufania do siebie, z czym łączy się także lepsza afirmacja siebie i generalnie wyższe poczucie bezpieczeństwa. Choć w pozostałych skalach nie wystąpiły różnice istotne statystycznie, poza skalą poczucia bliskości (Bl) zdecydowanie wyższą u KA niż KN, to zachowana jest ta sama tendencja wyższych wyników u KA i KM niż KK i KN. Wyższe wyniki w poszczególnych skalach Kwestionariusza Poczucia Bezpieczeństwa u KA i KM wyraźnie wskazują na ich większe możliwości normalnego funkcjonowania i rozwoju psychicznego w związku z zaspokojeniem pierwotnej i podstawowej potrzeby poczucia bezpieczeństwa (por. Masłow, 1986).

Wyniki, szczególnie analizy czynnikowej, Testu Przymiotnikowego ACL H. G. Gougha i A. B. Heilbruna badanych grup kobiet również wykazują wcześniej zauważoną tendencję. W czterech na wszystkich sześć czynników: I. Siła, II. Pewność siebie, IV. Panowanie nad sobą i VI. Indywidualność KA i KM uzyskały nieco wyższe wyniki niż KK i KN. Taki układ sugeruje u KA i KM większe niż u KK i KN dążenie do wytrwania w każdym podjętym działaniu, zdol-

ność osiągania podstawowych celów czasami nawet kosztem pewnego zniewolenia czy przymusu w działaniu. Częstsze zwracanie na siebie uwagi, będące wynikiem zaufania do siebie i braku wątpliwości co do własnych możliwości. Większa łatwość nawiązywania kontaktów i wychodzenia z inicjatywą przy pewnych zdolnościach kierowania grupą. a jednocześnie nieliczenie się ze zdaniem innych i niecierpliwość przy zetknięciu się z przeciwnościami. Badawcze nastawienie do otaczającego świata, działanie w ładzie i porządku, który można przewidzieć i zaplanować przy jednoczesnych tendencjach do koncentrowania się na sobie i trudnościach w podejmowaniu działań w sytuacjach skomplikowanych i niejednoznacznych. Duża szybkość i wnikliwość w orientowaniu się w sytuacjach i problemach oraz większa samowystarczalność i silna wola. Porównanie profili realnego i idealnego obrazu siebie w grupach badanych kobiet wykazuje największe rozbieżności w grupach: KN (D=11,42) i KK (D=9,95), a najmniejsze w grupach: KA (D=5,71) i KM (D=8,79). Zdaniem Rogersa rozbieżność pomiędzy „ja” realnym i „ja” idealnym pełni rolę dynamizującą w aktualizacji własnego „ja”, które ciągle się staje (Szewczyk, Uchnast, 1978), ale które nie może być zbyt duże, gdyż człowiek traci możliwości osiągnięcia czegoś, co przekracza jego realne uwarunkowania (por. Łazowski, Płużek, 1985). Można przyjąć, że rozbieżności profili KA i KM, będąc mniejszymi, pełnią zgodnie z określeniem Rogersa rolę dynamizującą aktualizację własnego „ja”. Ponieważ wskaźnik rozbieżności profili D bywa też określany jako wskaźnik samoakceptacji, to powołując się na sugestię interpretacyjną J. M. Wolińskiej i R. Ł. Drwala (1987) wyższy poziom samoakceptacji, który istotnie wpływa na przebieg procesu samoaktualizacji wystąpił w grupie KA i KM.

Sumując wszystkie zebrane w czasie przeprowadzonych badań wyniki można nakreślić syntetyczny portret psychologiczny każdej z badanych grup kobiet.

Kobiety androgyniczne (KA), czyli posiadające jednocześnie cechy powszechnie uważane za kobiece i cechy powszechnie uważane za męskie, potrafią być niezależne, a kiedy trzeba – forsują swoje pomysły przekonując innych do swoich racji. Realizują w swoim życiu wartości i sposoby zachowania się ludzi samoaktualizujących się. Posiadają zdolność akceptacji rodzących się w nich uczuć negatywnych. Zachowują szacunek dla siebie z uwagi na wewnętrzną wartość, właściwą jednostce jako osobie, a w drugim człowieku raczej dostrzegają dobro niż zło. Mają zaspokojoną potrzebę bezpieczeństwa, a szczególnie silne poczucie zaufania do siebie. Chętnie nawiązują kontakty interpersonalne, w których dobrze się czują i z łatwością potrafią dostosować się do zmieniającej się sytuacji społecznej. Wierzą w realizację postawionych sobie celów.

Kobiety kobiece (KK), charakteryzujące się przede wszystkim cechami powszechnie uważanymi za kobiece, nie realizują w swoim życiu wartości

i sposobów zachowań ludzi samoaktualizujących się, a szczególnie brakuje im wrażliwości na własne potrzeby i uczucia. Są skłonne do zaprzeczania lub tłumienia uczuć negatywnych, np. gniewu lub agresji. Mają niskie poczucie bliskości z innymi i światem, niskie poczucie stabilności i uporządkowania, a także niskie poczucie zaufania do siebie. W kontaktach interpersonalnych okazują dużo ciepła, doceniają pozytywne cechy u innych, przez co skłaniają drugą stronę do pozytywnych reakcji wobec siebie. Wykazują gotowość pomagania innym i bardzo cenią wzajemność. W sytuacjach konfliktowych mają skłonność do ucieczki, co wynika z poczucia niepewności w radzeniu sobie ze stresami i kryzysami.

Kobiety męskie (KM), czyli takie, u których przeważają cechy powszechnie uważane za męskie realizują w swoim życiu wartości i sposoby zachowania się ludzi samoaktualizujących się, a także posiadają zdolność posługiwania się zdrowym rozsądkiem w stosowaniu ogólnych zasad życia. Zauważają i akceptują rodzące się w nich uczucia negatywne, np. gniew lub agresję. Mają zaspokojoną potrzebę bezpieczeństwa, a szczególnie poczucie zaufania do siebie. Wytrwale dążą do postawionych sobie celów wcześniej je planując i organizując podejmowane działania. Prawdopodobieństwo osiągnięcia zamierzonych celów zwiększają posiadane zdolności poznawcze i szerokie zainteresowania.

Kobiety niezróżnicowane (KN), czyli te, które charakteryzują się niskim nasileniem cech zarówno tych, które powszechnie uważane są za kobiece jak również tych, które powszechnie uważane są za męskie, nie realizują w swoim życiu wartości i sposobów zachowań ludzi samoaktualizujących się, a szczególnie brakuje im wrażliwości na własne potrzeby i uczucia. Są skłonne do zaprzeczania lub tłumienia uczuć negatywnych, np. gniewu lub agresji. Mają niskie poczucie bliskości z innymi i światem, niskie poczucie stabilności i uporządkowania, a także niskie poczucie zaufania do siebie. Okazują ciepło i życzliwość w kontaktach interpersonalnych do czasu kiedy nie pojawią się trudności. W takich przypadkach mają tendencje do wycofywania się z powodu braku przekonania co do swoich możliwości rozwiązania problemu.

Biorąc pod uwagę wyniki badanych grup mężczyzn o różnych typach płci psychologicznej, można stwierdzić podobną prawidłowość jak w przypadku badanych grup kobiet o różnych typach płci psychologicznej: MA i MM uzyskali wyższe wyniki w większości czynników zastosowanych metod, natomiast MK i MN niższe. W przypadku Kwestionariusza Samoaktualizacji (POI) E. L. Shostroma dotyczy to szczególnie skali wartości ludzi aktualizujących się (Sav) i skali wrażliwości na własne uczucia (Fr). Zdecydowanie wyższe wyniki MA i MM charakteryzują obie grupy jako podtrzymujące wartości uważane za ważne dla ludzi samoaktualizujących się i funkcjonujące wśród innych z uwzględnieniem własnej sfery emocjonalnej – rozumieniem

pojawiających się potrzeb i uczuć. Bardzo niskie wyniki w tych skalach MK i MN (około 30 punktów) sugerują interpretację odwrotną, tzn. odrzucenie przez nich wartości i sposobów zachowań ludzi samoaktualizujących się, a także brak wrażliwości na własne potrzeby i uczucia. W większości skal wyniki uzyskane przez MA i MM są wyższe od wyników MK i MN, choć nie zawsze są to różnice istotne statystycznie. Biorąc pod uwagę największe różnice można powiedzieć, że MA i MM mają tendencje do „wewnątrzsterowności”, czyli zachowań wyrażających ich własne potrzeby i dążenia. Są zdolni do zachowania szacunku dla siebie i lubienia siebie z uwagi na poczucie wewnętrznej wartości, jak również potrafią uznać fakt istnienia odczuwanego gniewu lub agresji. Natomiast MK i MN mają tendencje do „zewnętrzsterowności”, czyli nadmiernej wrażliwości na opinie otoczenia i wypływających stąd zachowań nastawionych na zdobycie uznania ze strony innych. Konsekwencją tego typu postępowania może być zaprzeczanie posiadanych uczuć agresji i gniewu, tłumienie ich, a ostatecznie brak szacunku do siebie. MA w porównaniu z MK są bardziej adekwatni w przeżywaniu czasu (Tc) przypisując największe znaczenie temu, co dzieje się teraz w połączeniu z przeszłością i nastawieniem na przyszłość. Zapewnia to większą skuteczność podejmowanych działań. Z kolei MK mają tendencje do tego, aby koncentrować się tylko na jednym z wymiarów czasu, co bardzo osłabia skuteczność podejmowanych przez nich działań (Szewczyk, Uchnast, 1978).

Zauważone prawidłowości różnic pomiędzy grupami badanych mężczyzn bardzo jednoznacznie potwierdzają wyniki wszystkich czterech skal Kwestionariusza Poczucia Bezpieczeństwa (KPB) Z. Uchnasta, gdzie aż w trzech: poczucie bliskości (Bl), poczucie zaufania do siebie (Zs) i ogólny wynik poczucia bezpieczeństwa (PB) osiągnęły poziom istotności statystycznej $p < 0,01$. Jedynie w skali poczucia stabilności (St) istotna statystycznie różnica wystąpiła pomiędzy MA a MK, przypisując tym pierwszym większą stabilność, poczucie ładu i uporządkowania. Ponieważ wyniki grup MK i MN nie przekroczyły średniej (50 punktów), a wyniki MA i MM przekroczyły średnią we wszystkich skalach, można scharakteryzować MA i MM jako osoby o większym stopniu poczucia bezpieczeństwa, bliskości z innymi, ze światem w którym żyją. Występuje u nich większe zaufanie do siebie i afirmacja siebie. Zgodnie z sugestią Masłowa (1986) MA i MM mają zdecydowanie większe szanse niż MK i MN na pokonanie podstawowego motywacyjnego dylematu jednostki ludzkiej: bezpieczeństwo – wzrost, czyli otwarcie drogi do zaspokojenia wyższych potrzeb, wśród których jest spełnienie siebie.

Duże podobieństwo wyników pomiędzy grupami MA i MM oraz MK i MN wystąpiło również w Teście Przymiotnikowym ACL H. G. Gougha i A. B. Heilbruna. Świadczy o tym fakt, że profile realnych obrazów siebie wymienionych grup uzyskały niskie wskaźniki rozbieżności między sobą D (MA i MM, MK i MN) i wysokie wskaźniki rozbieżności między grupami:

MA--MK, MA-MN, MM-MK i MM-MN. Porównując wyniki w skalach czynników osobowości odkrywamy taką samą prawidłowość. MA i MM mają nieco silniejsze niż MK i MN dążenie do wytrwania w podejmowanych działaniach z zachowaniem dużej dyscypliny, wręcz graniczącej z przymusem (czynnik I. Siła). Częściej zwracają na siebie uwagę, nawiązują kontakty z innymi, wychodząc z własną inicjatywą, którą mogą innym narzucić (czynnik II. Pewność siebie). Raczej dobrze czują się w sytuacjach społecznych i łatwiej przystosowują się do zachodzących w grupie zmian wychodząc innym naprzeciw (czynnik III. Uspołecznienie). Są bardziej otwarci na otaczający świat i rozważniej wywiązują się z podjętych wcześniej zobowiązań przy pewnych tendencjach do koncentrowania się na sobie i trudnościach w podejmowaniu działań, kiedy sytuacja staje się skomplikowana i niejednoznaczna (czynnik IV. Panowanie nad sobą). Pojawia się też u nich więcej zainteresowań poznawczych i większa wrażliwość estetyczna (czynnik VI. Indywidualność). Pewnym wyjątkiem w tym układzie jest wysoki wynik MK w czynniku V. Życzliwość, który przypisuje im większe ciepło w kontaktach interpersonalnych oraz większą gotowość do pomagania innym niż ma to miejsce w przypadku pozostałych grup badanych mężczyzn (por. Juros, Oleś, 1993). Zdecydowanie mniejsze rozbieżności między profilami realnego i idealnego obrazu siebie MA ($D=6,89$) i MM ($D=8,40$) niż MN ($D=13,19$) i MK ($D=14,51$) wskazują jednocześnie na wyższą samoakceptację w pierwszych dwóch grupach badanych mężczyzn (Wolińska, Drwał, 1987).

Sumując wszystkie zebrane w czasie przeprowadzonych badań wyniki można nakreślić syntetyczny portret psychologiczny każdej z badanych grup mężczyzn.

Mężczyźni androgyniczni (MA), czyli charakteryzujący się jednocześnie cechami powszechnie uważanymi za męskie i cechami powszechnie uważanymi za kobiece, posiadają silną chęć osiągnięcia sukcesu w podejmowanych działaniach, co łączy się w ich przypadku z umiejętnością dostrzegania potrzeb innych. Potrafią odstąpić od podjętych działań, gdy tego wymaga sytuacja. Ich zachowanie ma swe źródło w poczuciu realizacji własnych wewnętrznych potrzeb i dążeń. Korzystając ze zdobytych w ciągu życia doświadczeń stawiają sobie nowe cele, które realizują koncentrując się mocno na teraźniejszości. Realizują w swoim życiu wartości i sposoby zachowania się ludzi samoaktualizujących się. Są wrażliwi na własne potrzeby i uczucia. Akceptując pojawiające się uczucia negatywne, zachowują szacunek dla samego siebie. Mają optymistyczny pogląd na człowieka, który w ich odczuciu jest raczej dobry niż zły. Świat stanowi dla nich sensowną całość, gdzie wszystkie jego aspekty uzupełniają się. Mają zaspokojoną potrzebę bezpieczeństwa, a szczególnie wysoki poziom zaufania do siebie. Łatwo przystosowują się do nowych sytuacji społecznych i dobrze się w nich czują. Okazują dużo ciepła w kontaktach interpersonalnych ceniąc szczególnie wzajemność i intymność.

Mężczyźni kobiece (MK), charakteryzujący się przede wszystkim cechami powszechnie uważanymi za kobiece, mają trudności w utrzymaniu bliskich, serdecznych kontaktów emocjonalnych z innymi osobami z powodu niskiej wrażliwości na własne potrzeby i uczucia, których ostatecznie nie są w stanie swobodnie wyrazić. Występuje u nich brak adekwatności do zachowania właściwych proporcji między przeszłością, teraźniejszością i przyszłością. Mają tendencje do skupiania się tylko na jednym z możliwych wymiarów czasu. Ich zachowanie zasadniczo oparte jest o zewnętrzne kryteria, jak normy, nakazy i zakazy oraz opinie innych ludzi. Nie afirmują cech i wartości preferowanych przez osoby aktualizujące się. Są ciepłi w kontaktach interpersonalnych, gotowi do pomagania innym i dostrzegania w nich cech pozytywnych. Na niskim poziomie zaspokojona jest u nich potrzeba poczucia bezpieczeństwa, a szczególnie małe jest zaufanie do siebie.

Mężczyźni męscy (MM), czyli tacy, u których przeważają cechy powszechnie uważane za męskie, lubią być niezależni i mają tendencje do rywalizacji. Sposób i kierunek ich zachowań ma swe źródło w poczuciu realizacji osobistych wewnętrznych potrzeb i dążeń. W swoim życiu realizują wartości i sposoby zachowań preferowane przez osoby samoaktualizujące się. Są wrażliwi na własne potrzeby i uczucia. Potrafią akceptować pojawiające się uczucia negatywne, np. gniew lub agresję, co nie wpływa na obniżenie ich szacunku wobec samego siebie, ponieważ ma on swe źródło w poczuciu wewnętrznej wartości, która jest właściwa jednostce jako osobie. Mają zaspokojoną potrzebę bezpieczeństwa, a szczególnie wysoki poziom zaufania do siebie, przekonania co do własnych możliwości osiągnięcia zamierzonego celu. Z łatwością nawiązują kontakty interpersonalne z własnej inicjatywy, w których zwracają większą uwagę na siebie i bardziej liczą się ze swoim zdaniem niż drugiej strony. Potrafią działać rozważnie i sumiennie wywiązywać się z podjętych wcześniej zobowiązań.

Mężczyźni niezróżnicowani (MN), czyli ci, którzy charakteryzują się niskim nasileniem cech zarówno tych, które powszechnie uważane są za męskie jak również tych, które powszechnie uważane są za kobiece, nie są skłonni w swoim życiu afirmować cech i wartości preferowanych przez osoby aktualizujące się. Brakuje im samoakceptacji, uznania swojego „ja” i zgody na to jakim się jest. Towarzyszy temu niski poziom zaspokojenia potrzeby bezpieczeństwa, a szczególnie brakuje im poczucia bliskości z innymi i światem, w którym żyją. Okazując innym ciepło w kontaktach interpersonalnych skłaniają ich do pozytywnych reakcji wobec siebie. Unikają za wszelką cenę konfliktów i konfrontacji, wobec których czują się bezradni.

Pośród badanych grup o różnych typach płci psychologicznej najwyższy poziom samoaktualizacji posiadają osoby androgyniczne (KA i MA), a następnie zbliżony do nich, chociaż nieco niższy – kobiety krzyżowo płciowo określone (KM) i mężczyźni określani płciowo (MM). Zdecydowanie

niższy poziom samoaktualizacji posiadają osoby niezróżnicowane płciowo (KN i MN) oraz kobiety określone płciowo (KK) i najniższy poziom samoaktualizacji – mężczyźni krzyżowo płciowo określone (MK).

2. Próba interpretacji uzyskanych wyników

Powyższe podsumowanie wyników uzyskanych ze wszystkich wykorzystanych w trakcie badań metod wskazuje na to, że główna hipoteza (H_0), mówiąca o istnieniu różnic w poziomie samoaktualizacji między osobami charakteryzującymi się różnym typem płci psychologicznej, została potwierdzona empirycznie. Dotyczy to czterech typów płci psychologicznej kobiet: kobiet androgynicznych (KA), kobiet kobiecych (KK), kobiet męskich (KM) i kobiet niezróżnicowanych (KN) oraz czterech typów płci psychologicznej mężczyzn: mężczyzn androgynicznych (MA), mężczyzn kobiecych (MK), mężczyzn męskich (MM) i mężczyzn niezróżnicowanych (MN).

Hipoteza szczegółowa (H_1), mówiąca o wyższym poziomie samoaktualizacji osób androgynicznych: kobiet androgynicznych (KA) i mężczyzn androgynicznych (MA), została w pełni potwierdzona. Potwierdził się wyższy poziom samoaktualizacji u osób androgynicznych, czyli posiadających jednocześnie w dużym nasileniu cechy powszechnie uważane za kobiece i cechy powszechnie uważane za męskie. Wyższy poziom samoaktualizacji wyrażający się m.in. w realizacji własnych potencjalności potrzeb wymaga zaangażowania i skuteczności podejmowanych działań, które zapewnia bogaty repertuar cech posiadanych przez kobiety i mężczyzn (por. Sękowska, 1998). Można powiedzieć, że osoby androgyniczne, posiadając szeroką gamę cech typowych zarówno dla kobiet jak i mężczyzn, mają największe predyspozycje do samoaktualizacji (por. Żarczyński, 1994; Strykowska, 1995).

Jeśli chodzi o hipotezę H_2 mówiącą o niższym poziomie samoaktualizacji osób określonych płciowo: kobiet kobiecych (KK) i mężczyzn męskich (MM), to sprawdziła się tylko w części. Uzyskane wyniki potwierdzają niski poziom samoaktualizacji w przypadku kobiet kobiecych (KK), lecz nie potwierdzają takiej prawidłowości w przypadku mężczyzn męskich (MM), którzy spośród wszystkich badanych grup o różnych typach płci psychologicznej charakteryzowali się jednym z najwyższych poziomów samoaktualizacji. Taki wynik podważa część założeń S. L. Bem (1984), która, w myśl utworzonej przez siebie teorii schematów płciowych, przypisuje osobom określonym płciowo (KK i MM), czyli tym, którzy posiadają schemat płci, gorsze funkcjonowanie i zdrowie psychiczne. Sprawdziły się one tylko w przypadku kobiet określonych płciowo (KK). Okazuje się bowiem, że przyjęcie i respektowanie w swoim życiu cech płciowych zgodnych z oczekiwaniami społecznymi, pomaga le-

piej i zdrowiej funkcjonować mężczyznom, a przeszkadza w dobrym funkcjonowaniu kobietom.

Wyniki badań osób określonych płciowo, przeprowadzonych przez S. L. Bem (1976, za: Strykowska, 1993), wykazują mocne powiązanie wysokiego poziomu kobiecości u kobiet z wysokim łękiem, niską samooceną i niską akceptacją społeczną. Podobne wyniki uzyskali mężczyźni z wysokim poziomem męskości, u których łączyło się to z wysokim łękiem, wysokim neurotyzmem i niską samoakceptacją, chociaż podkreślono u nich lepsze przystosowanie w okresie dojrzewania. Porównując wyniki badań kobiet kobiecych (KK) prezentowane w pracy z wynikami podanymi w literaturze zauważamy duże podobieństwo, czego nie da się powiedzieć porównując wyniki mężczyzn męskich (MM). Nie jest wykluczone, że duża różnica między wynikami mężczyzn męskich (MM) z prezentowanych badań a podanymi w literaturze jest spowodowana różnym wiekiem osób badanych, co sugerowałyby trochę lepsze wyniki u MM w okresie dojrzewania, który to okres jest najbliższy pod względem wieku badanej grupie polskich studentów. Rozbieżność taka może też być spowodowana różnicami kulturowymi, które trudne są teraz do uchwycenia i przeanalizowania. Wyjaśnienia tej prawidłowości można także szukać w odmiennej specyfice cech płciowych kobiecych i męskich. Już wcześniej zostało zauważone to, że zbiór cech kobiecych, będący efektem oczekiwań społecznych wobec kobiet, ma przede wszystkim charakter ekspresyjnego wyrażania ich sfery emocjonalnej, natomiast lista cech męskich składa się głównie z cech instrumentalnych, zakładających podejmowanie aktywności. Samoaktualizacja wymaga nie tylko rozpoznania i odczucia posiadanych predyspozycji, ale przede wszystkim aktywności i wytrwałego zaangażowania w ich realizację (Grzywak-Kaczyńska, 1978). Posiadanie jedynie cech kobiecych zawęża proces samoaktualizacji kobiet kobiecych (KK) tylko do owego ekspresyjnego rozpoznania i odczucia, które nie może przerodzić się w aktywność i zaangażowanie, ponieważ nie mają wystarczająco rozwiniętych cech męskich, wśród których dominują cechy instrumentalne (Kuczyńska, 1992a). W przypadku kobiet kobiecych (KK) występuje zdecydowana przewaga cech ekspresyjnych nad instrumentalnymi, w związku z czym nie są one w stanie podjąć wystarczającej aktywności potrzebnej w procesie samoaktualizacji (np. brak pewności siebie nie pozwala na skuteczną obronę wartości uważanych za ważne). Odwrotna prawidłowość, czyli zdecydowana przewaga cech instrumentalnych nad ekspresyjnymi występuje w przypadku mężczyzn męskich (MM), którzy w związku z tym mają więcej możliwości istotnych dla prawidłowego przebiegu procesu samoaktualizacji (np. pewność siebie umożliwia podjęcie skutecznej obrony wartości uważanych za ważne).

Pozostawione na etapie formułowania hipotez pytanie otwarte co do poziomu samoaktualizacji osób krzyżowo płciowo określonych: kobiet mę-

szych (KM) i mężczyzn kobiecych (MK) oraz osób niezróżnicowanych: kobiet niezróżnicowanych (KN) i mężczyzn niezróżnicowanych (MN) w świetle uzyskanych wyników również otrzymuje odpowiedź. Kobiety męskie (KM) charakteryzują się wysokim poziomem samoaktualizacji, natomiast osoby posiadające pozostałe typy płci psychologicznej: mężczyźni kobiecych (MK), kobiety niezróżnicowane (KN) i mężczyźni niezróżnicowani (MN) charakteryzują się niskim poziomem samoaktualizacji. Korzystając z zaprezentowanego wyżej schematu myślenia co do odmiennej specyfiki cech kobiecych i męskich można również wyjaśnić uzyskany rezultat. Kobiety męskie (KM) jako jedyne z wymienionej grupy osiągnęły wysoki poziom samoaktualizacji, ponieważ spośród cech płciowych dominowały u nich cechy męskie (instrumentalne) umożliwiające nawet przy słabszych cechach kobiecych (ekspresyjnych) realizację procesu samoaktualizacji. W przypadku mężczyzn kobiecych (MK) zdecydowana przewaga cech kobiecych (ekspresyjnych) nad męskimi (instrumentalne) nie daje zbyt wielu możliwości na realizację działań, które zmierzałyby ku samoaktualizacji. Z kolei osoby niezróżnicowane: kobiety niezróżnicowane (KN) i mężczyźni niezróżnicowani (MN) mają jednoczesny deficyt obu typów cech płciowych, przez co ich brak możliwości rozpoznania i odczucia posiadanych predyspozycji (niskie wyniki w skali kobiecości), jak również niewielkie zaangażowanie w ich realizację (niskie wyniki w skali męskości) uniemożliwia osiągnięcie wyższego poziomu samoaktualizacji.

Biorąc pod uwagę zarejestrowane zależności pomiędzy płcią psychologiczną badanych osób a ich poziomem samoaktualizacji można potwierdzić te sugestie pojawiające się w literaturze, które lepsze funkcjonowanie psychiczne i wyższy poziom samoaktualizacji przypisują wyższym wynikom w obu skalach płciowych jednocześnie lub tylko w skali męskości (np. Taylor, Hall, 1982, za: Bem, 1984, np. Faulkender, 1991). Kryje się za tym najprawdopodobniej lepsze przyjęcie i uwewnętrznienie cech związanych z płcią przez jednostkę, które zgodnie z tzw. androginią interakcyjną (Miluska, 1995) polega nie tyle na dodawaniu różnych cech, co raczej na łączeniu ich w nową jakość (np. troskliwa niezależność, delikatna pewność siebie). Nowe atrybuty pozwalają zaspokajać odczuwane potrzeby, jak również umożliwiają bardziej adekwatne reagowanie na zmieniającą się rzeczywistość. Taką interpretację wzmacnia również fakt różnego wyrażania tej samej cechy ze względu na posiadaną płć. Na przykład poczucie humoru, często wybierane przez osoby samoaktualizujące się, u kobiet jest mocno uwikłane w sferę emocjonalną, co utrudnia im zachowanie dystansu niezbędnego dla właściwego odbioru, natomiast w przypadku mężczyzn tak silne zależności nie istnieją (Radomska, 1994).

Godny zastanowienia jest fakt, że wyższe poziomy samoaktualizacji osiągnęły osoby posiadające cechy męskie (KA, MA, KM, MM), a niższy – osoby

posiadające cechy kobiece lub niskie nasilenie cech kobiecych i męskich (KK, MK, KN, MN). Rozpatrując taki rozkład wyników można wyciągnąć wnioski, że o poziomie samoaktualizacji decyduje posiadanie cech powszechnie uważanych za męskie, które prawdopodobnie są bliższe naturze i istocie samoaktualizacji niż cechy kobiece. Takie rozumowanie poparte jest chociażby faktem uzyskania różnic istotnych statystycznie ($p < 0,01$) pomiędzy wymienionymi grupami badanych osób w skali wartości ludzi samoaktualizujących się Kwestionariusza Samoaktualizacji (POI) E. L. Shostroma. Jeżeli przypomnimy, że wymieniona skala mierzy stopień afirmacji cech i wartości, które mają jednostki spełniające kryteria stosowane do oceny pełnej samoaktualizacji osobowościowej i powstała na podstawie badań osób samoaktualizujących się, w zdecydowanie przeważającej większości mężczyzn, to stanie się zrozumiałe takie a nie inne rozłożenie uzyskanych wyników. Innym faktem sugerującym brak dostatecznego włączenia w ideę samoaktualizacji cech powszechnie uważanych za kobiece jest wynik czynnika Życzliwość, uzyskanego po przeprowadzeniu analizy czynnikowej Testu Przymiotnikowego ACL H. G. Gougha i A. B. Heilbruna. Pozostałe czynniki zgodnie przejawiają tendencje wyższych wyników KA, MA, KM i MM nad wynikami KK, MK, KN i MN, natomiast we wspomnianym czynniku – Życzliwość – wystąpiła istotna statystycznie różnica ($p = 0,000$) zarówno pomiędzy KK i KM, jak również pomiędzy MK i MM na korzyść KK i MK. Może świadczyć to o tym, że troska o drugiego człowieka i gotowość pomagania innym, znajdująca się w repertuarze zachowań przypisywanych głównie kobietom, nie jest brana pod uwagę i nie mieści się w ramach procesu samoaktualizacji. Zarysowuje się więc projekt postulatu, aby operacjonalizację pojęcia samoaktualizacji poszerzyć o aspekt związany z cechami powszechnie uważanymi za kobiece. Takie posunięcie byłoby jednocześnie pozytywną odpowiedzią na pojawiającą się krytykę dotychczasowego rozumienia pojęcia samoaktualizacji, które zbyt słabo bierze pod uwagę troskę osoby samoaktualizującej się o jakieś pozaosobiste dobro (np. Reykowski, Kochańska, 1980).

Obiecujący wydaje się być wzrost zainteresowania w ostatnich latach prężnością ego (*ego-resiliency*) jako swoistą alternatywą dla samoaktualizacji. W przypadku rozwijania problematyki samoaktualizacji dużo uwagi poświęcono warunkom sprzyjającym jej ujawnianiu się i rozwojowi, natomiast prężność ego ujmuje się raczej jako ciągle rozwijaną i udoskonalaną zdolność do zaradnego i adekwatnego radzenia sobie w codziennym, nierzadko zmiennym i stresującym, życiu (Uchnast, 1997). Tak rozumiana prężność ego wchodzi w zakres coraz bardziej ostatnio popularnej inteligencji emocjonalnej (Goleman, 1997), a jeszcze cenniejsze jest to, że opracowano w polskich warunkach rzetelną metodę pomiaru prężności osobowej, dostarczając narzędzia pozwalającego podjąć aktualne badania w tym kierunku (Uchnast, 1997).

Chociaż nieznacznie (bez różnic istotnych statystycznie), to jednak nieco wyższe poziomy samoaktualizacji uzyskały osoby androgyniczne (KA i MA) niż kobiety męskie (KM) i mężczyźni męscy (MM). Zmieniająca się rzeczywistość bardzo często stawia ludziom nowe wyzwania, które mają większe szanse na podjęcie wtedy, gdy nie ograniczamy się tylko do wąskiej klasy zachowań. Szczególnym przykładem takiej rzeczywistości jest życie małżeńskie, gdzie połączenie cech psychicznych posiadanych przez żonę i męża decyduje o jakości życia i poczuciu szczęścia całej rodziny. Nierzadko słyszy się opinie podkreślające właściwy dobór cech psychicznych żony i męża, mający gwarantować udane życie małżeńskie. Wyniki badań prowadzonych w celu określenia psychicznych uwarunkowań powodzenia w małżeństwie wskazują nie tyle na podobieństwo czy uzupełnianie się cech psychicznych, co raczej na dojrzałość i aktywność, które w dużej mierze są połączeniem wrażliwości, zauważaniem drugiego i wytrwałym działaniem dla jego dobra (Braun-Gałkowska, 1985a). Wydaje się, że podobna myśl została przekazana przez Ojca świętego, kiedy zwrócił się do kobiet, które „...mają do odegrania rolę wyjątkową, a może i decydującą, w sferze myśli i działania: mają stawać się promotorkami »nowego feminizmu«, który nie ulega pokusie naśladowania modeli »maskulinizmu«, ale umie rozpoznać i wyrazić autentyczny geniusz kobiecy we wszystkich przejawach życia społecznego, działając na rzecz przewyciężenia wszelkich form dyskryminacji, przemocy i wyzysku” (Jan Paweł II, 1995, s.182-183). Odkrywanie i rozwijanie własnej kobiecości lub męskości jest zadaniem zmierzającym do tego, aby kształtować w sobie zarysowane wyżej cechy i wносить ich bogactwo we wzajemne relacje interpersonalne, a szerzej – całe życie społeczne (por. Półtawska, 1998).

Człowiek, będąc kobietą lub mężczyzną, może więc pełniej funkcjonować, realizować siebie, samoaktualizować się – zgodnie z teorią zaproponowaną przez E. L. Shostroma – kiedy jest androgyniczny, tzn. jednocześnie posiada cechy powszechnie uważane za kobiece i posiada cechy powszechnie uważane za męskie oraz kiedy charakteryzuje się cechami powszechnie uważanymi za męskie. Niski poziom samoaktualizacji związany jest z posiadaniem cech, które powszechnie uważane są za kobiece lub niewielkim natężeniem zarówno cech powszechnie uważanych za kobiece, jak również cech powszechnie uważanych za męskie.

ZAKOŃCZENIE

Celem przedstawionej pracy było uchwycenie zależności pomiędzy płcią psychiczną człowieka a jego samoaktualizacją. Płeć psychiczna została bliżej dookreślona zgodnie z teorią schematów płciowych (*Gender Schema Theory*) Sandry L. Bem (1984) poprzez jeden z jej aspektów, wyrażający się w układzie cech psychicznych związanych z płcią, który kształtuje się w człowieku zgodnie ze społecznymi definicjami kobiecości i męskości. Dla odróżnienia od całego szerokiego ujęcia płci psychicznej, zakładającego również uwarunkowania biologiczne i wzajemne przenikanie się z uwarunkowaniami społecznymi, ten węższy aspekt określany jest pojęciem płci psychologicznej (Kuczyńska, 1992a). Każdy człowiek może charakteryzować się jednym z określonych typów płci psychologicznej: androgynicznym (kobieta androgyniczna – KA i mężczyzna androgyniczny – MA), typowym (kobieta kobieca – KK i mężczyzna męski – MM), „skrzyżowanym” (kobieta męska – KM i mężczyzna kobiecy – MK) oraz nieodróżnicowanym (kobieta nieodróżnicowana – KN i mężczyzna nieodróżnicowany – MN). Samoaktualizacja jest pojęciem wywodzącym się z nurtu psychologii humanistycznej, które, zoperacjonalizowane przez E. L. Shostroma (Szewczyk, Uchnast, 1978), wyraża pełne funkcjonowanie człowieka wykorzystującego własne zdolności.

Wyniki badań potwierdzają istnienie związku pomiędzy posiadanym typem płci psychologicznej a poziomem samoaktualizacji. Osoby androgyniczne: kobiety androgyniczne (KA) i mężczyźni androgyniczni (MA) oraz kobiety męskie (KM) i mężczyźni męscy (MM) reprezentują wyższy poziom samoaktualizacji. Osoby nieodróżnicowane: kobiety nieodróżnicowane (KN) i mężczyźni nieodróżnicowani (MN) oraz kobiety kobiece (KK) i mężczyźni kobiecy (MK) reprezentują niższy poziom samoaktualizacji. Porównując wyniki dotyczące poziomu samoaktualizacji pomiędzy wyodrębnionymi ze względu na płć psychologiczną grupami, najwyższe uzyskały osoby androgyniczne (KA i MA), a zaraz potem kobiety męskie (KM) i mężczyźni męscy (MM).

Taki układ uzyskanych wyników skłania do przyjęcia wniosku wychowawczego, który postulowałby w procesie wychowania skupienie większej uwagi na kształtowaniu u dzieci obu płci jednocześnie niektórych cech powszechnie uważanych za kobiece (np. wrażliwości, czułości, troskliwości) i niektórych cech powszechnie uważanych za męskie (np. niezależności, zdolności przekonywania, otwartości na świat zdarzeń zewnętrznych). Generalnie chodziłoby o to, aby kształtowane cechy stanowiły nową jakość, atrybut w obrębie konkretnej osoby (np. pełna wrażliwości zdolność przekonywania). Kiedy uzmysłowi się fakt, że cechy powszechnie uważane za kobiece mają charakter ekspresyjny, a cechy powszechnie uważane za męskie charakter instrumentalny, to połączenie ich w działaniu jednego człowieka stwarza największe szanse na rozpoznanie i realizację zamierzonych celów (por. Braun-Gałkowska, 1989). Nie należy oczywiście zapominać o tym, że ostatecznie te same cechy będą nieco inaczej przejawiały się u ludzi ze względu na biologiczne uwarunkowania posiadanej płci (Braun-Gałkowska, 1985b; Mandal, 1987; Wilson, 1988; Ciarkowska, 1998). Przenikanie się tych czynników prowadzi do tworzenia nowych jakości, które nadal w dużej mierze stanowią tajemnicę zachęcającą do dalszych poszukiwań.

4

BIBLIOGRAFIA

- Adamiec M., Kożusznik B. (1994). Samokreacja menedżera – wzory i metody. [w:] B. Kożusznik (red.) *Psychologia w pracy menedżera*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 120-143.
- Adler A. (1946). *Psychologia indywidualna w wychowaniu*. Kraków: Księgarnia Stefana Kamińskiego.
- Arystoteles (1984). *Metafizyka*. Warszawa: PWN.
- Badinter E. (1993). *XY tożsamość mężczyzny*. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.
- Bartel S., Michońska-Grosz D., Powichrowska H. (1983). Próba charakterystyki psychologicznej nauczycieli. *Psychologia Wychowawcza*, 5, 500-509.
- Beauvoir S. de (1972). *Druga płeć*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Bednarek H. (1997). Style percepcyjne a funkcjonalna dominacja stronna u kobiet i mężczyzn uzdolnionych plastycznie. [w:] J. Rostowski, T. Rostowska, I. Janicka (red.) *Psychospołeczne aspekty rozwoju człowieka*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 143-149.
- Bem S. L. (1974). The measurement of psychological androgyny. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 42, 155-162.
- Bem S. L. (1984). Androgyny and gender schema theory: A conceptual and empirical integration. [w:] T. B. Sonderegger (red.) *Nebraska Symposium on Motivation: Psychology and gender*. Lincoln: University of Nebraska Press, 179-226.
- Bem S. L. (1988). Androgynia psychiczna a tożsamość płciowa. [w:] P. G. Zimbardo, F. L. Ruch (red.) *Psychologia i życie*. Warszawa: PWN, 435-438.
- Bem S. L. (1995). *Working on gender as a gender-nonconformist*. „Women & Therapy”, 17, 43-53.
- Bertalanffy L. v. (1976). Historia rozwoju i status ogólnej teorii systemów. [w:] G. J. Klir (red.) *Ogólna teoria systemów*. Warszawa: Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, 27-47.
- Bertalanffy L. v. (1984). *Ogólna teoria systemów*. Warszawa: PWN.
- Berthiaume M., David H., Saucier J-F, Borgeat F. (1996). Correlates of gender role orientation during pregnancy and the postpartum. *Sex Roles*, 35, 781-800.
- Bettelheim B. (1996). *Cudowne i pożyteczne. O znaczeniach i wartościach baśni*. Warszawa: Agencja Wydawnicza Jacek Santorski & Co i Wydawnictwo W.A.B.
- Bielecki J. (1986). *Wybrane zagadnienia psychologii*. Warszawa: ATK.
- Blaim A. (1986). Różnicowanie się płci. [w:] M. Ziemska (red.) *Rodzina i dziecko*. Warszawa: PWN, 60-76.

- Boczkowski K. (1985). Genetyczne aspekty seksuologii. [w:] K. Imieliński (red.) *Seksuologia biologiczna*. Warszawa: PWN, 192-253.
- Boczkowski K. (1988). *Homoseksualizm*. Warszawa: PZWL.
- Bonstingl J. J. (1995). *Wprowadzenie do Total Quality Management w edukacji*. Warszawa: Wydawnictwa CODN.
- Bosak P. Cz. (1995). *Kobiety w Biblii. Słownik – konkordancja*. Poznań: „W drodze”.
- Braun-Gałkowska M. (1985a). *Miłość aktywna. Psychiczne uwarunkowania powołania w małżeństwie*. Warszawa: IW PAX.
- Braun-Gałkowska M. (1985b). *Psychologia domowa. Małżeństwo – dzieci – rodzina*. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne.
- Braun-Gałkowska M. (1989). Duszpasterskie aspekty psychologii kobiet. [w:] Z. Chlewiński (red.) *Wybrane zagadnienia z psychologii pastoralnej*. Lublin: RW KUL, 123-133.
- Braun-Gałkowska M. (1994a). Najważniejsze postulaty współczesnego nauczania. [w:] A. Gała (red.) *Wybrane zagadnienia z psychologii wychowawczej*. Wrocław: Wydawnictwo Św. Antoniego, 83-92.
- Braun-Gałkowska M. (1994b). *W tę samą stronę*. Warszawa: Wydawnictwo Krupski i S-ka.
- Brazelton E. W., Greene K. S., Gynther M. (1996). Femininity, depression and stress in college women. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 24, 4, 329-334.
- Bugental J. F. T. (1978). W poszukiwaniu autentyczności. [w:] K. Jankowski (red.) *Przełom w psychologii*. Warszawa: Czytelnik. 325-340.
- Burn S. M., O'Neil A. K., Nederend S. (1996). Childhood tomboyism and adult androgyny. *Sex Roles*, 34, 419-428.
- Cameron P. (1996). Co jest przyczyną skłonności homoseksualnych – czy może ona ulec przemianie? [w:] T. Huk (red.) *Kościół wobec homoseksualizmu. Opracowania – świadectwa – dokumenty*. Warszawa: Wydawnictwo Sióstr Loretanek, 77-94.
- Capretta P. J. (1967). *A history of psychology in outline*. New York: A Delta Book.
- Chertok L., De Saussure R. (1988). *Rewolucja psychoterapeutyczna. Od Mesmera do Freuda*. Warszawa: PWN.
- Chlewiński Z. (1991). *Dojrzałość: osobowość, sumienie, religijność*. Poznań: „W drodze”.
- Chłopkiewicz M. (1987). *Osobowość dzieci i młodzieży, rozwój i patologia*. Warszawa: WSiP.
- Ciarkowska W. (1998). Płeć a funkcjonowanie poznawcze człowieka – zdolności werbalne i przestrzenne. *Psychologia Wychowawcza*, 2, 97-112.
- Ciechomska M. (1996). *Od matriarchatu do feminizmu*. Poznań: BRAMA – Książnica Włoczęgów i Uczonych.
- Czapiński J. (1978). Dyferencjał semantyczny. [w:] E. Paszkiewicz, L. Wołoszynowa (red.) *Materiały do nauczania psychologii*, S.III, t.3. Warszawa: PWN, 257-275.
- Czapów Cz. (1978). *Wychowanie resocjalizujące*. Warszawa: PWN.
- Czyżowska D. (1993). Sprawiedliwościowa koncepcja moralności a różnice w rozumowaniu moralnym kobiet i mężczyzn. *Kwartalnik Polskiej Psychologii Rozwojowej*, 4, 39-50.
- Dąbrowski K. (1986). *Trud istnienia*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Dembo M. H. (1997). *Stosowana psychologia wychowawcza*. Warszawa: WSiP.
- Devlin A. S. (1997). Architects: Gender-role and hiring decisions. *Psychological Reports*, 81, 667-676.

- Dudzikowa M. (1985). *O trudnej sztuce tworzenia samego siebie*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Dziedzic K. (1997). Wizerunek kobiety i mężczyzny w reklamie telewizyjnej w Polsce i Wielkiej Brytanii. [w:] R. Siemieńska (red.) *Portrety kobiet i mężczyzn w środkach masowego przekazu oraz podróżnikach szkolnych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, 89-94.
- egger J., Lechner B., Freidl W. (1997). Bulimie – Geschlechtsrollenidentifikation und Selbstwert. *Zeitschrift für Klinische Psychologie*, 26, 21-30.
- Faulkender P. J. (1991). Does gender schema mediate between sex-role identity and self-actualization? *Psychological Reports*, 68, 1019-1029.
- Fijałkowski W. (1989). *Ku afirmacji życia*. Warszawa: IW PAX.
- Frankl V. E. (1984). *Homo Patiens*. Warszawa: IW PAX.
- Freedman S. A., Lips H. M. (1996). A response latency investigation of the gender schema. [w:] R. Crandall (red.) *Handbook of gender research (Special issue)*. *Journal of Social Behavior and Personality*, 11, 5, 41-54. Corte Madera: Select Press.
- Freud Z. (1984). *Wstęp do psychoanalizy*. Warszawa: PWN.
- Freud S. (1995). *Wykłady ze wstępu do psychoanalizy. Nowy cykl*. Warszawa: Wydawnictwo KR.
- Gaś Z. B. (1995). *Pomoc psychologiczna młodzieży*. Warszawa: WSiP.
- Gerber G. L. (1996). Status in same-gender and mixed-gender police dyads: Effects on personality attributions. *Social Psychology Quarterly*, 4, 350-363.
- Giorgi A. P. (1991). Psychologia jako nauka humanistyczna w świetle założeń podejścia fenomenologicznego. [w:] A. Januszewska, Z. Uchnast, T. Witkowski (red.) *Wykłady z psychologii w KUL*. T. 5. Lublin: RW KUL, 309-344.
- Golan Z. (1992). Samoaktualizacja a intensywność zaangażowania religijnego. *Studia Teologiczne Biał. Droh. Łom.*, 10, 239-251.
- Goleman D. (1997). *Inteligencja emocjonalna*. Poznań: Media Rodzina of Poznań.
- Gorman Ch. (1992). Na początku byli Adam i Ewa. *Forum*, 11, 16-17.
- Góralski A. (1976). *Metody opisu i wnioskowania statystycznego w psychologii*. Warszawa: PWN.
- Górniewicz J. (1995). *Szkice z teorii wyobraźni i samorealizacji*. Warszawa – Toruń: Polskie Towarzystwo Pedagogiczne.
- Górniewicz J. (1997). *Kategorie pedagogiczne: odpowiedzialność, podmiotowość, samorealizacja, tolerancja, twórczość, wyobraźnia*. Olsztyn: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Górniewicz J., Rubacha K. (1993a). *Droga do samorealizacji czyli w poszukiwaniu tożsamości*. Toruń: Wydawnictwo „C&T”.
- Górniewicz J., Rubacha K. (1993b). *Samorealizacja a uzdolnienia twórcze młodzieży. Przegląd koncepcji i studium empiryczne*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Górniewicz J., Żuchowski J. (1994). Samorealizacja i wychowanie z inspiracji filozofii i psychologii humanistycznej. [w:] M. Łobocki (red.) *Psychologia humanistyczna a wychowanie*. Lublin: Wydawnictwo UMCS. 63-88.
- Górski S. (1986). *Psychoterapia w wychowaniu*. Warszawa: IWZZ.
- Grzywak-Kaczyńska M. (1978). Samorealizacja – samowychowanie. *Zagadnienia Wychowawcze a Zdrowie Psychiczne*, 1, 7-17.
- Grzywak-Kaczyńska M. (1988). *Trud rozwoju*. Warszawa: IW PAX.
- Guilford J. P. (1964). *Podstawowe metody statystyczne w psychologii i pedagogice*. Warszawa: PWN.
- Hall C. S., Lindzey G. (1990). *Teorie osobowości*. Warszawa: PWN.

- Harvey O. J., Hunt D. E., Schroder H. M. (1961). *Conceptual systems and personality organization*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Harwas-Napierała B. (1993). Kształtowanie się tożsamości płciowej: niektóre rodzinne uwarunkowania. *Psychologia Wychowawcza*, 4, 312-319.
- Horelli L. (1997). Autokreacja przestrzeni mieszkalnej a odtwarzanie wzorów płci i poczucia tożsamości. *Czasopismo Psychologiczne*, 1, 23-27.
- Horney K. (1978). *Nerwica a rozwój człowieka*. Warszawa: PIW.
- Horney K. (1987). *Nowe drogi w psychoanalizie*. Warszawa: PWN.
- Horney K. (1993). *Neurotyczna osobowość naszych czasów*. Poznań: Dom Wydawniczy REBIS.
- Horney K. (1997). *Psychologia kobiety*. Poznań: Dom Wydawniczy REBIS.
- Hurlock E. B. (1985). *Rozwój dziecka T. 2*. Warszawa: PWN.
- Imieliński K. (1987). *Medycyna i seks. Historia i współczesność*. Warszawa: IWZZ.
- Imieliński K. (1990). *Seksjatria T. 1*. Warszawa: PWN.
- Imieliński K., Dulko S. (1988). *Przekleństwo Androgyne. Transseksualizm: mity i rzeczywistość*. Warszawa: PWN.
- Jacobi J. (1993). *Psychologia C. G. Junga*. Warszawa: Wydawnictwo Wodnika.
- Jaczewski A. (1993). *Biologiczne i medyczne podstawy rozwoju i wychowania*. Warszawa: WSiP.
- Jan Paweł II (1995). *Evangelium vitae. Encyklika o wartości i nienaruszalności życia ludzkiego*. Kraków: Wydawnictwo m.
- Janczewski Z. (1996). Dojrzewanie płciowe chłopców. [w:] J. Rzepka (red.) *Zagadnienia prorodzinnej edukacji seksuologicznej i profilaktyki HIV/AIDS*. Katowice: Studio Wydawnicze AGAT, 111-114.
- Jankowski K. (1994). *Od psychiatrii biologicznej do humanistycznej... dwadzieścia lat później*. Warszawa: Jacek Santorski & CO Agencja Wydawnicza.
- Janowska J. (1993). *Samoaktualizacja w teorii i praktyce kształcenia nauczycieli*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Janowska J. (1994). Psychologia humanistyczna jako podstawa praktyki pedagogicznej. [w:] M. Łobocki (red.) *Psychologia humanistyczna a wychowanie*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 79-88.
- Januszewski A. (1988). *Niektóre uwarunkowania zdolności poznawania samego siebie i drugiej osoby*. Lublin: RW KUL.
- Jasiecki M. (1990). Role związane z płcią a wzorce otwartości interpersonalnej. *Przeгляд Psychologiczny*, 1, 165-181.
- Johnson M. E., Jones G., Brems Ch. (1996). Concurrent validity of the MMPI-2 feminine gender role (GF) and masculine gender role (GM) scales. *Journal of Personality Assessment*, 66, 153-168.
- Johnson D. W. (1992). *Podaj dłoń*. Warszawa: Instytut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości.
- Jourard S. M. (1978). Wybrane definicje zdrowej osobowości. [w:] K. Jankowski (red.) *Przełom w psychologii*. Warszawa: Czytelnik, 341-356.
- Jung C. G. (1981). *Archetypy i symbole. Pisma wybrane*. Warszawa: Czytelnik.
- Jung C. G. (1992). *O naturze kobiety*. Poznań: BRAMA – Książnica Włoczęgów i Uczonych.
- Jung C. G. (1997). *Typy psychologiczne*. Warszawa: Wydawnictwo WROTA.
- Juros A., Oleś P. (1993). Struktura czynnikowa i skupieniowa Testu Przymiotnikowego ACL H. G. Gougha i A. B. Heilbruna. [w:] J. Brzeziński, E. Hornowska (red.) *Z psychometrycznych problemów diagnostyki psychologicznej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 171-201.
- Kępiński A. (1988). *Z psychopatologii życia seksualnego*. Warszawa: PZWL.

- Kimlicka T. M., Sheppard P. L., Wakefield J. A., Cross H. J. (1987). Relationship between psychological androgyny and self-actualization tendencies. *Psychological Reports*, 61, 443-446.
- Kocłęga R., Niemczyński A., Ryniak J., Ziółkowska A. (1993). Związane z pięcią różnice w rozwoju moralnym i osobowości. *Kwartalnik Polskiej Psychologii Rozwojowej*, 4, 51-70.
- Komisja Europejska (1997). *Nauczanie i uczenie się. Na drodze do uczącego się społeczeństwa*. Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP.
- Konarzewski K. (1991). *Problemy i schematy. Pierwszy rok nauki szkolnej dziecka*. Poznań: Oficyna Wydawnicza AKADEMOS.
- Kot S. (1994). *Historia wychowania T. 2*. Warszawa: Wydawnictwo „ŻAK”.
- Kozielecki J. (1995). *Koncepcje psychologiczne człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo „ŻAK”.
- Kratochvil S. (1986). *Zogadnienia grupowej psychoterapii nerwic*. Warszawa: PWN.
- Krapiec M. A. (1986). *Ja – człowiek. Zarys antropologii filozoficznej*. Lublin: TN KUL.
- Kuczyńska A. (1992a). *Inwentarz do oceny płci psychologicznej*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Kuczyńska A. (1992b). Płeć psychologiczna. Podstawy teoretyczne, dane empiryczne oraz narzędzie pomiaru. *Przegląd Psychologiczny*, 2, 237-247.
- Kuczyńska A., Dulko S. (1993). Inwentarz do oceny Płci Psychologicznej (IPP) w diagnozie i terapii osób transseksualnych. *Problemy Rodziny*, 1, 46-49.
- Kurcz I. (1987). *Język a reprezentacja świata w umyśle*. Warszawa: PWN.
- Kurcz I. (1994). *Zmienność i nieuchronność stereotypów. Studium na temat roli stereotypów w reprezentacji umysłowej świata społecznego*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii Polskiej Akademii Nauk.
- Kuther T. L. (1998). Sex and sex-role differences in locus of control. *Psychological Reports*, 82, 188-190.
- Laszlo E. (1978). *Systemowy obraz świata*. Warszawa: PIW.
- Lazarus R. S. (1969). *Patterns of adjustment and human effectiveness*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Lenney E. (1991). Sex roles: The measurement of masculinity, femininity, and androgyny. [w:] J. P. Robinson, P. R. Shaver, L. S. Wrightsman (red.) *Measurement of Personality and Social Psychological Attitudes: Volume 1 in Measures of Social Psychological Attitudes Series*. San Diego: Academic Press, 573-593.
- Lew-Starowicz Z. (1981). *O życiu psychicznym w okresie płodowym. Macierzyństwo pełnią rozwoju kobiety*. Warszawa: Zeszyt Komisji Episkopatu do Spraw Duszpasterstwa Kobiet.
- Lew-Starowicz Z. (1985). Dojrzewanie psychoseksualne chłopców. [w:] M. Grzywak-Kaczyńska (red.) *Erotyka w aspekcie zdrowia psychicznego*. Warszawa: IW PAX, 78-100.
- Lippa R. (1995). Gender-related individual differences and psychological adjustment in terms of the Big Five and circumplex models. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 6, 1184-1202.
- Łaguna M. (1996). *Budować obraz siebie. Badania nad obrazem siebie studentów kształconych metodami aktywizującymi*. Lublin: RW KUL.
- Łazowski J., Plużek Z. (1985). Program badań własnych. [w:] J. Łazowski (red.) *Problemy psychosomatyczne w chorobie wrzodowej żołądka i dwunastnicy*. Warszawa: PZWL, 64-77.

- Łobocki M. (1994). Wychowanie w świetle psychologii humanistycznej. [w:] M. Łobocki (red.) *Psychologia humanistyczna a wychowanie*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 13-24.
- Łukaszewski W. (1974). *Osobowość: struktura i funkcje regulacyjne*. Warszawa: PWN.
- Łukaszewski W. (1984). *Szanse rozwoju osobowości*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Madsen K. (1980). *Współczesne teorie motywacji*. Warszawa: PWN.
- Malim T., Birch A., Wadeley A. (1994). *Wprowadzenie do psychologii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Malinowski B. (1957). *Życie seksualne dzikich w północno-zachodniej Melanezji*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Mandal E. (1987). Psychologiczna problematyka różnic płciowych. *Problemy Rodziny*, 2, 3-9.
- Mandal E. (1996). Kształtowanie się tożsamości płciowej. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 2, 14-16.
- Mandrosz-Wróblewska J. (1985). Rola schematów „ja” w przetwarzaniu informacji o sobie i innych ludziach. Teoria Hazel Markus i jej implikacje. *Przeгляд Psychologiczny*, 1, 101-121.
- Mandrosz-Wróblewska J. (1988). *Tożsamość i niespójność Ja a poszukiwanie własnej odrębności*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Marleau J. D., Berthiaume M., Saucier J. F., David H., Borgeat F., Bernazzani O. (1998). Preference for sex of first child among women classified as androgynous and nonandrogynous. *Perceptual and Motor Skills*, 86, 204-206.
- Maslow A. H. (1964). Teoria hierarchii potrzeb. [w:] J. Reykowski (red.) *Problemy osobowości i motywacji w psychologii amerykańskiej*. Warszawa: PWN, 135-164.
- Maslow A. H. (1978). Obrona i rozwój. [w:] K. Jankowski (red.) *Przełom w psychologii*. Warszawa: Czytelnik, 303-324.
- Maslow A. H. (1986). *W stronę psychologii istnienia*. Warszawa: IW PAX.
- Maslow A. H. (1990). *Motywacja i osobowość*. Warszawa: IW PAX.
- Massalska J. (1985). Dojrzewanie psychoseksualne dziewcząt. [w:] M. Grzywak-Kaczyńska (red.) *Erotyka w aspekcie zdrowia psychicznego*. Warszawa: IW PAX, 64-77.
- May A., Spangenberg J. J. (1997). Androgyny and coping in men with a managerial orientation. *South African Journal of Psychology – Suid – Afrikaanse Tydskrif Vir Sielkunde*, 27, 244-249.
- Mead M. (1986). *Trzy studia. Płeć i charakter w trzech społecznościach pierwotnych*. Warszawa: PIW.
- Meighan R. (1993). *Socjologia edukacji*. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Mellibruda J. (1980). *Poszukiwanie samego siebie*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Mellibruda J. (1986). *Ja – Ty – My. Psychologiczne możliwości ulepszania kontaktów międzyludzkich*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Merritt D. R., Kok C. J. (1995). Attribution of gender to a gender-unspecified individual: An evaluation of the people = male hypothesis. *Sex Roles*, 33, 145-157.
- Mięsowicz I. (1996). Rozwój płci. [w:] J. Rzepka (red.) *Zagadnienia prorodzinnej edukacji seksualologicznej i profilaktyki HIV/AIDS*. Katowice: Studio Wydawnicze AGAT, 97-100.

- Mikołajczyk M. (1996). Płeć psychologiczna a pokusa doping; androgynia jako czynnik kształtowania pożądanych postaw wobec doping farmakologicznego w sporcie. *Psychologia Wychowawcza*, 4, 336-353.
- Miluska J. (1992). Tożsamość płciowa człowieka w cyklu życia. *Przegląd Psychologiczny*, 3, 365-378.
- Miluska J. (1995). Przekształcenia ról płciowych a szanse kobiet. [w:] J. Miluska, E. Pakszys (red.) *Humanistyka i płeć (II). Studia kobiece z psychologii, filozofii i historii*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 19-38.
- Miluska J. (1996). *Tożsamość kobiet i mężczyzn w cyklu życia*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Mizieleńska J. (1996). Czy potrzebna jest akceptacja androgynii? Rozważania o tożsamości kobiet i mężczyzn. *Kwartalnik Pedagogiczny*, 2, 71-101.
- Moir A., Jessel D. (1993). *Płeć mózgu. O prawdziwej różnicy między mężczyzną i kobietą*. Warszawa: PIW.
- Moir A., Jessel D. (1998). *Zbrodnia rodzi się w mózgu. Zagadka biologicznych uwarunkowań przestępczości*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Murnen S. K., Smolak L. (1997). Femininity, masculinity and disordered eating: A meta-analytic review. *International Journal of Eating Disorders*, 22, 231-242.
- Nasalska E. (1997). Role kobiet w historii powojennej w podręcznikach polskich i niemieckich w latach dziewięćdziesiątych. [w:] R. Siemieńska (red.) *Portrety kobiet i mężczyzn w środkach masowego przekazu oraz podręcznikach szkolnych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, 153-164.
- Neugebauer K., Neugebauer J. (1984). Płeć a osobowość. *Chrześcijańskie w świecie*, 135, 72-83.
- Niebrzydowski L. (1997). Czynniki warunkujące proces samorealizacji młodzieży dorastającej. [w:] L. Niebrzydowski (red.) *Drogi samorealizacji młodzieży dorastającej*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 7-20.
- Niemiec A. (1988). *Oprogramowanie mikrokomputera IBM PC – system statystyczny SPSS/PC*. Wrocław: RU ZSP Politechniki Wrocławskiej.
- Norusis M. J. (1990). *SPSS/PC+ 4.0 Base Manual for the IBM PC/XT/AT and PS/2*. Chicago: SPSS Inc.
- Nosal Cz. (1992). Męski, żeński... Czy mózg ma płeć? *Wiedza i Życie*, 8, 12-17.
- Nowa encyklopedia powszechna PWN (1996). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Obuchowski K. (1965). *Psychologia dążeń ludzkich*. Warszawa: PWN.
- Obuchowski K. (1985). *Adaptacja twórcza*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Oleś P. (1989). *Wartościowanie a osobowość. Psychologiczne badania empiryczne*. Lublin: RW KUL.
- Oleś P., Juros A., Oleś M., Wujec Z. (1993). Psychologiczne i psychometryczne aspekty klasyfikowania profili osobowości przy pomocy hierarchicznej analizy skupień. [w:] J. Brzeziński, T. Marek, Cz. Noworol (red.) *Psychologia matematyczna V. Wybrane zagadnienia metodologii badań w psychologii*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 73-98.
- Panek W. (1977). *Zachowanie się szczególnie zdolnych uczniów w sytuacjach szkolnych*. Białystok: Sekcja Wydawnicza Filii UW.
- Panek W. (1990). *Twórczość ludowa jako przejaw psychicznych potrzeb człowieka*. Warszawa: PWN.
- Paskiewicz E. (1983). *Struktura teorii psychologicznych*. Warszawa: PWN.

- Paszkievicz E. (1984). Metateoretyczne założenia teorii: analiza na przykładzie teorii psychologicznych. [w:] S. Nowak (red.) *Wizje człowieka i społeczeństwa w teoriach i badaniach naukowych*. Warszawa: PWN; 135-154.
- Plużek Z. (1991). *Psychologia pastoralna*. Kraków: Instytut Teologiczny Księży Misjonarzy.
- Popielski K. (1994). *Noetyczny wymiar osobowości. Psychologiczna analiza poczucia sensu życia*. Lublin: RW KUL.
- Pospiszył K. (1992). *Psychologia kobiety*. Warszawa: Agencja Wydawnicza PETRA.
- Póttawska W. (1998). Czystość jako zadanie wychowawcze. *ETHOS*, 43, 231-238.
- Pułtorak M. (1996). Rozwój somatyczny dziewcząt w okresie dojrzewania. [w:] J. Rzepka (red.) *Zagadnienia prorodzinnej edukacji seksuologicznej i profilaktyki HIV/AIDS*. Katowice: Studio Wydawnicze AGAT, 115-121.
- Radecki C. M., Jaccard J. (1996). Gender-role differences in decision-making orientations and decision-making skills. *Journal of Applied Social Psychology*, 26, 1, 76-94.
- Radomska A. (1994). Humor i płęć. Przegląd badań ze szczegółowym uwzględnieniem okresu średniego i późnego dzieciństwa (dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym). *Kwartalnik Polskiej Psychologii Rozwojowej*, 2, 16-31.
- Reddin B. (1993). *Testy dla menedżerów stawiających na efektywność. Poradnik psychologiczny*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Alma-Press.
- Reykowski J., Kochańska G. (1980). *Szkice z teorii osobowości*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Rogers C. R. (1961). *On becoming a person*. Boston: Houghton Mifflin Co.
- Rogers C. R. (1978). Uczyć się, jak być wolnym. [w:] K. Jankowski (red.) *Przełom w psychologii*. Warszawa: Czytelnik, 289-302.
- Rogers C. R. (1991). *Terapia nastawiona na klienta. Grupy spotkaniowe*. Wrocław: „Thesaurus-Press”.
- Rosenhan D. L., Seligman M. E. P. (1994). *Psychopatologia* (T. 2). Warszawa: Polskie Towarzystwo Psychologiczne.
- Rosińska Z., Matuszewicz Cz. (1984). *Kierunki współczesnej psychologii, ich geneza i rozwój*. Warszawa: PWN.
- Rousseau J. J. (1978). *Wyznania*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Rousseau J. J. (1955). *Emil czyli o wychowaniu*. Wrocław: Zakład im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Rylke H. (1993). *W zgodzie z sobą i uczniem*. Warszawa: WSiP.
- Seybolt D. C., Wagner M. K. (1997). Self-reinforcement, gender-role, and sex of participant in prediction of life satisfaction. *Psychological Reports*, 81, 519-522.
- Sękowska M. (1998). Różne drogi rozwoju tożsamości kobiet i mężczyzn. *Problemy Rodziny*, 2, 19-27.
- Siek S. (1983). *Wybrane metody badania osobowości*. Warszawa: ATK.
- Sinn J. S. (1997). The predictive and discriminant validity of masculinity ideology. *Journal of Research in Personality*, 31, 117-135.
- Skinner B. F. (1978). *Poza wolnościq i godnościq*. Warszawa: PIW.
- Skubacz J., Nęcka E. (1995). Eksperymentalna analiza zachowania dziewcząt i chłopców w warunkach wymagających selektywności i podzielnosci uwagi. *Przegląd Psychologiczny*, 38, 407-420.
- Smith A. (1989). *Umysł*. Warszawa: PZWL.
- Sołowiej J. (1988). *Koncepcje kształcenia C. Rogersa i E. P. Torrance'a*. Gdańsk: Wydawnictwo UG.

- Sołowiej J. (1997). Pojęcie i koncepcje samorealizacji. [w:] L. Niebrzydowski (red.) *Drogi samorealizacji młodzieży dorastającej*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 29-34.
- Spence J. T., Hall S. K. (1996). Children's gender-related self-perceptions, activity preferences, and occupational stereotypes: A test of three models of gender constructs. *Sex Roles*, 35, 659-691.
- Spence J. T., Helmreich R. L., Stapp J. (1974). The Personal Attributes Questionnaire: A measure of sex-role stereotypes and masculinity – femininity. *JAS Catalog of Selected Documents in Psychology*, 4, 43-44.
- Starka L., Raboch J. (1985). Fizjologiczno-endokrynologiczne aspekty seksuologii. [w:] K. Imieliński (red.) *Seksuologia biologiczna*. Warszawa: PWN, 254-312.
- Stepulak M. (1996). Systemowy opis człowieka według koncepcji L. von Bertalanffy'ego i E. Laszlo. [w:] A. Januszewski, P. Oleś, W. Otrębski (red.) *Studia z psychologii w KUL*. T. 8. Lublin: RW KUL, 27-40.
- Strojnowski J. (1976). *Eros i człowiek*. Kraków: Wydawnictwo ZNAK.
- Strojnowski J. (1985). *Psychoterapia*. Warszawa: IW PAX.
- Strykowska M. (1992a). *Psychologiczne mechanizmy zawodowego funkcjonowania kobiet*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Strykowska M. (1992b). Regulacyjna funkcja tożsamości płciowej kobiet a ich praca zawodowa. [w:] Z. Chlewiński, I. Kurcz (red.) *Kolokwia Psychologiczne Nr 1: Stereotypy i uprzedzenia*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, 121-136.
- Strykowska M. (1993). Psychologiczne koncepcje męskości i kobiecości. [w:] *Człowiek i Społeczeństwo* (T. 10). Poznań: Wydział Nauk Społecznych UAM, 69-84.
- Strykowska M. (1995). Kobiety w zarządzaniu. Społeczne i psychologiczne uwarunkowania pełnienia przez kobiety funkcji menedżerskich. [w:] J. Miluska, E. Pakszys (red.) *Humanistyka i płeć (I)*. *Studia kobiece z psychologii, filozofii i historii*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM. 39-50.
- Szczukiewicz P. (1998). *Rozwój psychospołeczny a tożsamość*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Szewczyk W. (1987). Status metodologiczny psychologii humanistyczno – egzystencjalnej. [w:] K. Popielski (red.) *Człowiek – pytanie otwarte. Studia z logoteorii i logoterapii*. Lublin: RW KUL, 67-76.
- Szewczyk W. (1998). *Rozumieć siebie i innych. Zarys psychologii*. Tarnów: Wydawnictwo BIBLOS.
- Szewczyk W., Uchnast Z. (1978). *Metoda pomiaru samoaktualizacji E. L. Shostroma*. „Zagadnienia Wychowawcze a Zdrowie Psychiczne”, 1, 28-44.
- Szuchta E. (1980). Problem identyfikacji z rolą związaną z własną płcią. *Zagadnienia Wychowawcze a Zdrowie Psychiczne*, 3, 47-54.
- Szymański J. M. (1991). *Życie systemów*. Warszawa: WP.
- Tatarkiewicz W. (1990). *O szczęściu*. Warszawa: PWN.
- Thorne B. (1990). Konfrontacja moralna w terapii rogeriańskiej. *Nowiny Psychologiczne*, 5-6, 31-40.
- Truman D. M., Tokar D. M., Fischer A. R. (1996). Dimensions of masculinity: Relations to date rape supportive attitudes and sexual aggression in dating situations. *Journal of Counseling & Development*, 74, 555-562.
- Tucholska S. (1980). Poziom samoaktualizacji jednostek potencjalnie twórczych. *Zdrowie Psychiczne*, 3, 37-46.
- Twenge J. M. (1997). Changes in masculine and feminine traits over time: A meta-analysis. *Sex Roles*, 36, 305-325.

- Uchnast Z. (1983). *Humanistyczna orientacja w psychologii osobowości*. Lublin: RW KUL.
- Uchnast Z. (1986). O niektórych podstawach interpretacji we współczesnej psychologii – implikacje dla psychologii humanistycznej. [w:] Z. Babska, A. Biela, T. Witkowski (red.) *Wykłady z psychologii w KUL w roku akademickim 1984/1985*. Lublin: RW KUL, 13-75.
- Uchnast Z. (1987). Koncepcja człowieka jako osoby w psychologii humanistyczno-egzystencjalnej. [w:] K. Popielski (red.) *Człowiek – pytanie otwarte. Studia z logoteorii i logoterapii*. Lublin: RW KUL, 77-100.
- Uchnast Z. (1989). Systemy i kierunki we współczesnej psychologii. [w:] A. Januszewski, Z. Uchnast, T. Witkowski (red.) *Wykłady z psychologii w KUL w roku akademickim 1987/88*. Lublin: RW KUL, 11-22.
- Uchnast Z. (1991). Metoda pomiaru poczucia bezpieczeństwa. [w:] A. Januszewski, Z. Uchnast, T. Witkowski (red.) *Wykłady z psychologii w KUL*. T. 5. Lublin: RW KUL, 95-108.
- Uchnast Z. (1997). Prężność osobowa, empiryczna typologia i metoda pomiaru. *Roczniki Filozoficzne*, XLV (4), 27-50.
- Vachahaase T. (1998). Reliability generalization: Exploring variance in measurement error affecting score reliability across studies. *Educational and Psychological measurement*, 58, 6-20.
- Vasta R., Haith M. M., Miller S. A. (1995). *Psychologia dziecka*. Warszawa: WSiP.
- Wasilenko J. (1985). Identyfikacja z płcią i jej rozwój w różnych koncepcjach psychologicznych. *Psychologia Wychowawcza*, 5, 496-507.
- Wasilenko J. (1986). Niektóre uwarunkowania identyfikacji z rolą związaną z płcią. *Psychologia Wychowawcza*, 3, 269-281.
- Wasilenko J. (1989). Kobiecość i męskość – zagadnienia pomiaru. *Psychologia Wychowawcza*, 1, 75-85.
- Weininger O. (1994). *Płeć i charakter*. Warszawa: SAGITTARIUS.
- Węgliński A. (1994). Zasady psychologii humanistycznej a wychowanie resocjalizacyjne. [w:] M. Łobocki (red.) *Psychologia humanistyczna a wychowanie*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 122-132.
- Wilson E. O. (1988). *O naturze ludzkiej*. Warszawa: PIW.
- Witkowski T. (1972). Kontakt międzyosobowy o znaczeniu wychowawczym w ujęciu C. R. Rogersa. *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego KUL*, 19, 45-48.
- Witkowski T. (1978). *Wprowadzenie do skali AS-3*. Lublin: RW KUL.
- Witkowski L. (1989). *Rozwój i tożsamość w cyklu życia. Studium koncepcji Erika H. Eriksona*. Toruń: UMK.
- Wojciszke B. (1986). *Teoria schematów społecznych. Struktura i funkcjonowanie jednostkowej wiedzy o otoczeniu społecznym*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Wolińska J. M., Drwal R. Ł. (1987). Test Przymiotnikowy ACL H. G. Gougha i A. B. Heilbruna w badaniach samooceny i percepcji społecznej. [w:] R. Ł. Drwal (red.) *Techniki kwestionariuszowe w diagnostyce psychologicznej. Wybrane zagadnienia*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 123-161.
- Wójcik M. (1998). Specyfika ludzkiej płciowości. [w:] M. Wójcik (red.) *Człowiek, osoba, płeć*. Łomianki: Fundacja „Pomoc Rodzinie”, 113-141.
- Zimbardo P. G., Ruch F. L. (1988). *Psychologia i życie*. Warszawa: PWN.
- Żarczyński S. (1994). Płeć i jej związek z cechami osobowości – próba uporządkowania teorii. [w:] A. Gała (red.) *Wybrane zagadnienia z psychologii wychowawczej*. Wrocław: Wydawnictwo Św. Antoniego, 43-52.

ANEKS

Inwentarz do oceny Płci Psychologicznej (IPP) A. Kuczyńskiej

Imię i nazwisko Płeć: K M

Data badania Wiek:

Poniżej przedstawionych jest 35 cech, które charakteryzują ludzi. Zaznacz, w jakim stopniu każda z cech, Twoim zdaniem, opisuje Ciebie:

- 1 – zupełnie taki nie jestem
- 2 – raczej nie jestem taki
- 3 – jestem taki w przeciętnym stopniu
- 4 – raczej jestem taki
- 5 – taki właśnie jestem

Wybraną odpowiedź otocz kółkiem.

1. Dominujący (m)	1	2	3	4	5
4. Odpowiedzialny (n)	1	2	3	4	5
10. Mający siłę przebicia (m)	1	2	3	4	5
18. Tolerancyjny (n)	1	2	3	4	5
19. Mający poczucie estetyki (k)	1	2	3	4	5
23. Wrażliwy na potrzeby innych (k)	1	2	3	4	5
29. Zdolny do poświęceń (k)	1	2	3	4	5
31. Sympatyczny (n)	1	2	3	4	5
35. Sprytny (m)	1	2	3	4	5

Objaśnienia:

- k – cecha kobieca
- m – cecha męska
- n – cecha neutralna

Kwestionariusz Samoaktualizacji (POI) E. L. Shostroma

(Wydanie eksperymentalne: Zakład Psychologii Ogólnej KUL – Z. Uchnast)

Instrukcja: Kwestionariusz składa się ze 150 par twierdzeń oznaczonych liczbami. Należy przeczytać każdą z par twierdzeń i rozstrzygnąć, które z nich uważasz za najtrafniej określające Ciebie. Proszę o zaznaczenie odpowiedzi w załączonym „Arkuszu Odpowiedzi”. Jeżeli pierwsze twierdzenie tej pary (a) jest prawdziwe, to należy otoczyć kółkiem literę „a”, analogicznie jeżeli uważasz za prawdziwe drugie twierdzenie (b), należy wówczas otoczyć kółkiem literę „b”. Należy pamiętać, by odpowiedzi były wyrazem tego, co myślisz o sobie. Proszę, nie pomijać żadnych twierdzeń bez odpowiedzi. Zaznaczając swoją odpowiedź upewnij się, czy numer tego twierdzenia jest zgodny z numerem na kartce odpowiedzi.

1. a) Jestem zobowiązany do przestrzegania zasad.
b) Nie jestem zobowiązany do przestrzegania zasad.
6. a) Często podejmuję decyzję spontanicznie.
b) Rzadko kiedy podejmuję decyzję spontanicznie.
12. a) Mam poczucie winy, gdy jestem egoistyczny.
b) Nie czuję się winny, gdy jestem egoistyczny.
23. a) Abym psychicznie rozwijał się muszę koniecznie znać przyczyny swojego działania.
b) Abym psychicznie rozwijał się nie muszę znać przyczyn swojego działania.
62. a) W bardzo wielu sytuacjach ważniejsze jest wyrażenie uczuć niż staranna ocena sytuacji.
b) Tylko w nielicznych sytuacjach ważniejsze jest wyrażenie uczuć niż staranna ocena sytuacji.
91. a) Ludzie powinni zawsze opanowywać swój gniew.
b) Ludzie powinni zawsze właściwie wyrażać odczuty gniew.
100. a) Czuję, że jestem oddany swojej pracy.
b) Nie czuję, bym był oddany swojej pracy.
101. a) Potrafię być serdeczny nie dbając o to, czy spotkam się z wzajemnością.
b) Nie potrafię być serdeczny, jeśli nie jestem pewien, czy spotkam się z wzajemnością.
105. a) Więcej czasu poświęcam na przygotowywanie się do tego, co mnie może spotkać.
b) Więcej czasu poświęcam sprawom aktualnym mojego życia.

109. a) Czasem ludzie mnie drażnią, że są takimi jakimi są.
b) Ludzie nie drażnią mnie, chociaż są takimi jakimi są.
114. a) Kiedyś doświadczyłem życia jako coś doskonałego.
b) Nigdy nie doświadczyłem tego, by życie było dla mnie czymś doskonałym.
118. a) Jestem stanowczy i pewny w swoich sądach.
b) Nie jestem stanowczy i pewny w swoich sądach.
121. a) Dobrą rzeczą jest myśleć o swoich największych możliwościach.
b) Myślenie o swoich największych możliwościach prowadzi do zrozumiałości.
124. a) Odczuwam stałą potrzebę robienia czegoś znaczącego.
b) Nie odczuwam potrzeby robienia czegoś znaczącego.
127. a) Lubię uczestniczyć aktywnie w żywych dyskusjach.
b) Nie lubię uczestniczyć w żywych dyskusjach.
130. a) Zawsze prowadzę uczciwą grę.
b) Czasem trochę oszukuję.
134. a) Potrafię uznać swoje błędy.
b) Nie potrafię uznać swoich błędów.
138. a) Przeżyłem chwile intensywnego szczęścia, w których doświadczyłem rozkoszy.
b) Nie przeżyłem chwil intensywnego szczęścia, jakiegoś doświadczenia rozkoszy.
147. a) Ludzie są zasadniczo dobrzy.
b) Ludzie nie są w istocie dobrzy.
150. a) Mogę pokonywać wszelkie trudności, o ile mam zaufanie do samego siebie.
b) Nie potrafię pokonać żadnej przeszkody, nawet wówczas, gdy wierzę w siebie.

Kwestionariusz Poczucia Bezpieczeństwa (KPB) Z. Uchnasta

(Zakład Psychologii Ogólnej KUL, 1992)

Imię/kod

Płeć (otocz kółkiem): M K Wiek

Data

Instrukcja: Przy każdym z poniższych stwierdzeń podaj właściwą dla Ciebie wypowiedź przez postawienie znaku „X” w kolumnie TAK – jeśli dane stwierdzenie właściwie określa Ciebie lub w kolumnie NIE – jeśli nie określa Ciebie. W sytuacji, gdy masz trudności z wyborem między TAK i NIE postaw znak „X” w kolumnie „?”. Nie opuszczaj żadnego ze stwierdzeń. Nie namyślaj się długo. Wybieraj odpowiedzi, które najlepiej wyrażają to, co teraz czujesz i myślisz o sobie.

	Tak	?	Nie
1. Mój sposób bycia cechuje pewna swoboda towarzyska			
5. Zazwyczaj jestem przekonany, że sprawy ułożą się pomyślnie			
13. Łatwo daję się wyprowadzić z równowagi			
19. Czuję, że nie potrafię panować nad swoimi uczuciami			
24. Mam wystarczająco dużo wiary w siebie			
27. Dobrze układają mi się relacje z osobami płci odmiennej			
30. Jestem, na ogół, raczej odprężony niż spięty			

**Struktura Testu Przymiotnikowego ACL H. G. Gougha
i A. B. Heilbruna (1983, za: Oleś 1989):
nazwy części testu, symbole i nazwy skal**

1. No. Ckd	Liczba przymiotników użytych w teście
2. Fav	Liczba pozytywnych przymiotników
3. Unfav	Liczba negatywnych przymiotników
4. Com	Typowość
II. Skale potrzeb	
5. Ach	Potrzeba osiągnięć
6. Dom	Potrzeba dominacji
7. End	Potrzeba wytrwałości
8. Ord	Potrzeba porządku
9. Int	Potrzeba rozumienia siebie i innych
10. Nur	Potrzeba opiekowania się
11. Aff	Potrzeba afiliacji
12. Het	Potrzeba kontaktów heteroseksualnych
13. Exh	Potrzeba ujawniania się
14. Aut	Potrzeba autonomii
15. Agg	Potrzeba agresji
16. Cha	Potrzeba zmiany
17. Suc	Potrzeba wsparcia ze strony innych
18. Aba	Potrzeba upokorzenia
19. Def	Potrzeba podporządkowania
III. Skale tematyczne	
20. Crs	Gotowość na pomoc i poradę innych ludzi
21. S-Cn	Samokontrola
22. S-Cfd	Zaufanie do siebie
23. P-Adj	Przystosowanie osobiste
24. Iss	Skala idealnego obrazu siebie
25. Cps	Skala osobowości twórczej
26. Mls	Skala uzdolnień przywódczych
27. Mas	Skala męskości
28. Fem	Skala kobiecości

IV. Analiza transakcyjna

29. CP	Krytyczny rodzic
30. NP	Wychowawczy rodzic
31. A	Dorosły
32. FC	Wolne dziecko
33. AC	Przystosowane dziecko

V. Skale oryginalności-inteligencji

34. A-1	Wysoka oryginalność, niska inteligencja
35. A-2	Wysoka oryginalność, wysoka inteligencja
36. A-3	Niska oryginalność, niska inteligencja
37. A-4	Niska oryginalność, wysoka inteligencja

**Przykłady przymiotników z Testu Przymiotnikowego ACL
H. G. Gougha i A. B. Heilbruna:**

aktywny	dominujący	zdrowy
apatyczny	nieuważny	porywczy
przezorny	przedsiębiorczy	indywidualista
zmienny	niemądry	o dużej intuicji
skomplikowany	wybaczący	nietolerancyjny
zarozumiały	przyjazny	krzykliwy
troskliwy	wyrafinowany	dowcipny

Tabela 13. Wartość testu t-Studenta otrzymano po porównaniu średnich wyników grup kobiet w poszczególnych skalach Kwestionariusza Samoaktualizacji (POI) E. L. Shostroma

Zmienna zależna	Grupy badanych kobiet								Istotność różnic	
	KA (n=32)		KK (n=33)		KM (n=32)		KN (n=34)		t	p<
	M	s	M	s	M	s	M	s		
1	2		3		4		5		6	7
Tc	15,6	2,8	15,7	2,3	16,4	3,0	15,7	2,8	a: -0,21	-
									b: -0,20	-
									c: -0,21	-
									d: -1,11	-
									e: -0,01	-
									f: 1,02	-
I	77,9	7,1	71,3	10,4	79,2	9,2	72,3	8,2	a: 3,01	0,004
									b: -0,62	-
									c: 2,96	0,004
									d: -3,26	0,002
									e: -0,46	-
									f: 3,23	0,002
Sav	18,5	2,3	15,7	3,2	18,5	3,1	15,1	3,4	a: 4,03	0,000
									b: 0,05	-
									c: 4,79	0,000
									d: -3,52	0,001
									e: 0,79	-
									f: 4,24	0,000
Ex	17,1	3,4	17,0	3,0	19,5	4,4	18,1	3,2	a: 0,12	-
									b: -2,38	0,020
									c: -1,24	-
									d: -2,63	0,011
									e: -1,46	-
									f: 1,40	-
Fr	12,6	1,9	10,4	2,8	12,1	2,1	10,6	2,9	a: 3,69	0,000
									b: 0,86	-
									c: 3,19	0,002
									d: -2,86	0,006
									e: -0,37	-
									f: 2,40	0,019
S	15,1	2,8	14,1	2,9	15,2	2,8	14,5	2,6	a: 1,33	-
									b: -0,27	-
									c: 0,85	-
									d: -1,57	-
									e: -0,56	-
									f: 1,11	-

1	2	3	4	5	6	7
Sr	15,6 2,0	13,7 3,0	15,0 2,1	12,9 3,2	a: 2,87	0,006
					b: 1,15	-
					c: 3,97	0,000
					d: -1,93	-
					e: 1,04	-
					f: 3,05	0,003
Sa	10,7 2,3	9,6 2,3	11,0 2,5	9,4 2,7	a: 2,01	0,050
					b: -0,42	-
					c: 2,11	0,039
					d: -2,33	0,023
					e: 0,27	-
					f: 2,40	0,019
Nc	11,4 1,6	10,2 2,0	10,2 1,9	10,3 1,7	a: 2,69	0,009
					b: 2,72	0,008
					c: 2,61	0,011
					d: -0,08	-
					e: -0,31	-
					f: -0,24	-
Sy	6,6 1,2	6,1 1,5	6,6 1,7	6,0 1,2	a: 1,43	-
					b: 0,17	-
					c: 2,12	0,038
					d: -1,06	-
					e: 0,46	-
					f: 1,58	-
A	16,1 2,0	13,6 3,1	16,2 2,2	13,7 2,3	a: 3,84	0,000
					b: -0,30	-
					c: 4,61	0,000
					d: -3,95	0,000
					e: -0,11	-
					f: 4,68	0,000
C	14,8 2,3	14,6 3,2	15,6 2,7	15,0 2,4	a: 0,25	-
					b: -1,30	-
					c: -0,27	-
					d: -1,35	-
					e: -0,48	-
					f: 1,05	-

Objaśnienia do tabeli 13:

M – wartość średniej; s – wartość odchylenia standardowego.

- a – istotna różnica między grupami KA i KK
- b – istotna różnica między grupami KA i KM
- c – istotna różnica między grupami KA i KN
- d – istotna różnica między grupami KK i KM
- e – istotna różnica między grupami KK i KN
- f – istotna różnica między grupami KM i KN

Tabela 15. Wartości testu t-Studenta otrzymane po porównaniu średnich wyników grup mężczyzn w poszczególnych skalach Kwestionariusza Samoaktualizacji (POI) E. L. Shostroma

Zmienna zależna	Grupy badanych mężczyzn								Istotność różnic	
	MA (n=34)		MK (n=32)		MM (n=33)		MN (n=34)		t	p<
	M	s	M	s	M	s	M	s		
1	2		3		4		5		6	7
Tc	15,8	2,9	13,2	3,4	14,9	2,5	14,7	3,3	a: 3,38	0,001
									b: 1,37	-
									c: 1,49	-
									d: -2,32	0,024
									e: -1,85	-
									f: 0,28	-
I	79,1	8,0	68,9	10,2	78,0	8,9	72,6	9,7	a: 4,56	0,000
									b: 0,56	-
									c: 3,02	0,004
									d: -3,84	0,000
									e: -1,53	-
									f: 2,35	0,022
Sav	18,8	2,0	14,6	3,0	18,1	3,3	14,8	3,3	a: 6,78	0,000
									b: 1,10	-
									c: 6,17	0,000
									d: -4,45	0,000
									e: -0,22	-
									f: 4,12	0,000
Ex	18,0	3,3	17,2	3,8	18,1	3,4	18,7	3,6	a: 1,01	-
									b: -0,15	-
									c: -0,81	-
									d: -1,11	-
									e: -1,70	-
									f: -0,64	-
Fr	12,8	2,3	8,8	2,8	12,4	1,6	10,1	2,5	a: 6,32	0,000
									b: 0,95	-
									c: 4,67	0,000
									d: -6,25	0,000
									e: -1,99	-
									f: 4,41	0,000
S	14,5	3,4	12,8	3,2	14,7	2,9	14,0	2,6	a: 2,11	0,038
									b: -0,18	-
									c: 0,72	-
									d: -2,43	0,018
									e: -1,66	-
									f: 0,98	-

1	2	3	4	5	6	7
Sr	15,3 2,6	12,9 2,7	14,8 2,5	13,6 2,4	a: 3,85	0,000
					b: 0,86	-
					c: 2,81	0,007
					d: -3,02	0,004
					e: -1,23	-
					f: 1,93	-
Sa	11,3 2,4	9,6 2,3	10,8 2,5	8,9 2,6	a: 3,04	0,003
					b: 0,99	-
					c: 4,01	0,000
					d: -1,99	-
					e: 1,06	-
					f: 2,98	0,004
Nc	11,2 1,0	10,0 2,4	10,7 2,1	10,3 2,1	a: 2,65	0,010
					b: 1,34	-
					c: 2,11	0,039
					d: -1,14	-
					e: -0,58	-
					f: 0,60	-
Sy	6,6 1,4	6,0 1,2	6,5 1,7	6,3 1,5	a: 1,83	-
					b: 0,20	-
					c: 0,76	-
					d: -1,41	-
					e: -0,96	-
					f: 0,49	-
A	15,9 2,4	13,7 3,1	15,5 2,4	14,2 2,7	a: 3,29	0,002
					b: 0,68	-
					c: 2,72	0,008
					d: -2,67	0,010
					e: -0,76	-
					f: 2,05	0,044
C	15,8 2,2	14,0 2,8	15,1 3,1	15,4 3,1	a: 2,82	0,006
					b: 1,03	-
					c: 0,54	-
					d: -1,49	-
					e: -1,93	-
					f: -0,42	-

Objaśnienia do tabeli 15:

M – wartość średniej; s – wartość odchylenia standardowego.

- a – istotna różnica między grupami MA i MK
- b – istotna różnica między grupami MA i MM
- c – istotna różnica między grupami MA i MN
- d – istotna różnica między grupami MK i MM
- e – istotna różnica między grupami MK i MN
- f – istotna różnica między grupami MM i MN

Tabela 17. Wartości testu t-Studenta otrzymane po porównaniu średnich wyników grup kobiet w poszczególnych skalach Kwestionariusza Poczucia Bezpieczeństwa (KPB) Z. Uchnasta

Zmienna zależna	Grupy badanych kobiet								Istotność różnic	
	KA (n=32)		KK (n=33)		KM (n=32)		KN (n=34)			
	M	s	M	s	M	s	M	s	t	p<
Bl	54,4	7,4	50,2	9,0	53,8	6,8	49,1	7,7	a: 2.03	0,046
									b: 0.35	–
									c: 2.84	0,006
									d: -1.79	–
									e: 0.56	–
									f: 2.61	0,011
St	51,4	9,7	49,7	8,7	52,2	9,1	50,0	7,7	a: 0.76	–
									b: -0.35	–
									c: 0.67	–
									d: -1.15	–
									e: -0.15	–
									f: 1.08	–
Zs	60,0	7,0	48,2	11,2	58,0	9,5	48,2	9,8	a: 5.04	0,000
									b: 0.94	–
									c: 5.59	0,000
									d: -3.79	0,000
									e: 0.01	–
									f: 4.13	0,000
PB	56,9	7,7	49,3	10,1	56,1	9,1	49,0	7,9	a: 3.39	0,001
									b: 0.37	–
									c: 4.11	0,000
									d: -2.84	0,006
									e: 0.15	–
									f: 3.39	0,001

Objaśnienia do tabeli 17:

M – wartość średniej; s – wartość odchylenia standardowego.

- a – istotna różnica między grupami KA i KK
- b – istotna różnica między grupami KA i KM
- c – istotna różnica między grupami KA i KN
- d – istotna różnica między grupami KK i KM
- e – istotna różnica między grupami KK i KN
- f – istotna różnica między grupami KM i KN

Tabela 19. Wartości testu t-Studenta otrzymane po porównaniu średnich wyników grup mężczyzn w poszczególnych skalach Kwestionariusza Poczucia Bezpieczeństwa (KPB) Z. Uchnasta

Zmienna zależna	Grupy badanych mężczyzn				Istotność różnic						
	MA (n=34)		MK (n=32)		MM (n=33)		MN (n=34)		t	p<	
	M	s	M	s	M	s	M	s			
Bl	55,3	6,9	48,5	8,8	55,1	6,6	47,2	9,0	a:	3,54	0,001
									b:	1,16	-
									c:	4,19	0,000
									d:	-3,43	0,001
									e:	0,58	-
									f:	4,07	0,000
St	54,8	10,3	47,6	9,3	51,2	8,8	50,7	10,4	a:	2,99	0,004
									b:	1,57	-
									c:	1,65	-
									d:	-1,59	-
									e:	-1,27	-
									f:	0,20	-
Zs	61,4	6,4	45,1	9,4	59,9	6,1	48,8	9,0	a:	8,25	0,000
									b:	0,96	-
									c:	6,61	0,000
									d:	-7,55	0,000
									e:	-1,66	-
									f:	5,88	0,000
PB	59,1	8,2	46,5	9,6	56,9	6,6	48,7	9,6	a:	5,76	0,000
									b:	1,21	-
									c:	4,81	0,000
									d:	-5,12	0,000
									e:	-0,94	-
									f:	4,07	0,000

Objaśnienia do tabeli 19:

Wartości testu t-Studenta otrzymane po porównaniu średnich wyników grup kobiet (realny obraz siebie) w poszczególnych skalach testu ACL H.G. Gougha i A.B. Heilbruna: M – wartość średniej; s – wartość odchylenia standardowego.

- a – istotna różnica między grupami MA i MK
- b – istotna różnica między grupami MA i MM
- c – istotna różnica między grupami MA i MN
- d – istotna różnica między grupami MK i MM
- e – istotna różnica między grupami MK i MN
- f – istotna różnica między grupami MM i MN

Tabela 21. Wartości testu t-Studenta otrzymane po porównaniu średnich wyników grup kobiet (realny obraz siebie) w poszczególnych skalach testu ACL H. G. Gougha i A. B. Heilbruna

Zmienna zależna	Grupy badanych kobiet								Istotność różnic	
	KA (n=32)		KK (n=33)		KM (n=32)		KN (n=34)		t	p<
	M	s	M	s	M	s	M	s		
1	2		3		4		5		6	7
No Ckd	56,8	7,1	49,4	6,3	55,4	7,9	47,6	7,8	a: 4,46	0,000
									b: 0,73	-
									c: 5,00	0,000
									d: -3,41	0,001
									e: 1,01	-
									f: 4,04	0,000
Fav	52,2	6,5	44,9	9,2	43,7	9,5	41,9	8,6	a: 3,72	0,000
									b: 4,22	0,000
									c: 5,47	0,000
									d: 0,53	-
									e: 1,38	-
									f: 0,79	-
Unfav	46,8	5,7	50,4	8,0	54,1	8,7	54,5	11,1	a: -2,06	0,043
									b: -3,98	0,000
									c: -3,50	0,001
									d: -1,80	-
									e: -1,74	-
									f: -0,16	-
Com	41,5	6,0	36,9	7,6	36,2	8,0	35,4	8,6	a: 2,70	0,009
									b: 3,03	0,004
									c: 3,30	0,002
									d: 0,41	-
									e: 0,76	-
									f: 0,35	-
Ach	51,0	7,2	42,4	8,3	52,2	8,2	41,3	9,2	a: 4,44	0,000
									b: -0,63	-
									c: 4,75	0,000
									d: -4,76	0,000
									e: 0,54	-
									f: 5,06	0,000
Dom	53,7	6,8	42,7	7,5	54,2	6,7	43,4	10,6	a: 6,17	0,000
									b: -0,33	-
									c: 4,65	0,000
									d: -6,53	0,000
									e: -0,30	-
									f: 4,93	0,000

1	2	3	4	5	6	7
End	52,5 8,2	48,5 9,7	50,6 9,7	45,0 12,3	a: 1,79	-
					b: 0,85	-
					c: 2,92	0,005
					d: -0,87	-
					e: 1,31	-
					f: 2,06	0,043
Ord	52,8 6,7	49,7 10,0	50,3 10,5	46,6 11,5	a: 1,49	-
					b: 1,13	-
					c: 2,66	0,010
					d: -0,25	-
					e: 1,16	-
					f: 1,36	-
Int	50,2 6,5	47,2 8,6	41,8 9,6	43,3 9,7	a: 1,57	-
					b: 4,06	0,000
					c: 3,33	0,001
					d: 2,36	0,021
					e: 1,72	-
					f: -0,62	-
Nur	50,0 6,4	49,8 8,0	38,0 9,7	45,5 10,1	a: 0,12	-
					b: 5,79	0,000
					c: 2,13	0,037
					d: 5,32	0,000
					e: 1,91	-
					f: -3,07	0,003
Aff	50,7 6,1	45,8 9,0	46,2 9,8	45,1 10,4	a: 2,52	0,014
					b: 2,21	0,031
					c: 2,63	0,011
					d: -0,13	-
					e: 0,32	-
					f: 0,43	-
Het	53,2 7,2	47,3 9,3	46,7 10,5	41,0 8,9	a: 2,87	0,006
					b: 2,87	0,006
					c: 6,14	0,000
					d: 0,22	-
					e: 2,86	0,006
					f: 2,42	0,019
Exh	53,6 7,0	49,0 8,3	57,0 8,3	48,8 9,5	a: 2,42	0,019
					b: -1,75	-
					c: 2,33	0,023
					d: -3,88	0,000
					e: 0,09	-
					f: 3,71	0,000

1	2	3	4	5	6	7
Aut	48,9 6,1	43,6 7,0	57,7 7,8	47,3 9,9	a: 3,20	0,002
					b: -4,99	0,000
					c: 0,77	-
					d: -7,61	0,000
					e: -1,74	-
					f: 4,69	0,000
Agg	50,5 7,8	45,6 6,5	58,7 9,7	47,3 10,3	a: 2,75	0,008
					b: -3,73	0,000
					c: 1,44	-
					d: -6,41	0,000
					e: -0,77	-
					f: 4,65	0,000
Cha	46,5 8,6	42,1 9,4	46,6 8,1	44,0 10,6	a: 1,93	-
					b: -0,06	-
					c: 1,04	0,046
					d: -2,04	-
					e: -0,75	-
					f: 1,11	-
Suc	47,6 6,7	59,1 7,3	46,0 7,5	56,9 9,1	a: -6,58	0,000
					b: 0,93	-
					c: -4,70	0,000
					d: 7,14	0,000
					e: 1,08	-
					f: -5,31	0,000
Aba	46,5 6,9	58,0 8,6	39,0 8,3	54,4 11,1	a: -5,92	0,000
					b: 3,91	0,000
					c: -3,46	0,001
					d: 9,03	0,000
					e: 1,46	-
					f: -6,36	0,000
Def	50,9 6,0	55,4 7,7	40,7 7,6	51,5 9,9	a: -2,60	0,012
					b: 6,01	0,000
					c: -0,26	-
					d: 7,77	0,000
					e: 1,81	-
					f: -4,95	0,000
Crs	45,0 7,5	43,0 8,4	53,2 10,6	46,8 9,8	a: 1,00	-
					b: -3,56	0,001
					c: -0,83	-
					d: -4,29	0,000
					e: -1,69	-
					f: 2,55	0,013

1	2	3	4	5	6	7
S-Cn	52,7 8,4	55,3 9,9	47,9 7,2	52,6 9,8	a: -1,16	-
					b: 2,43	0,018
					c: 0,03	-
					d: 3,44	0,001
					e: 1,13	-
					f: -2,21	0,031
S-Cfd	54,6 9,3	44,4 10,3	54,2 8,8	43,9 10,3	a: 4,17	0,000
					b: 0,19	-
					c: 4,41	0,000
					d: -4,08	0,000
					e: 0,21	-
					f: 4,32	0,000
P-Adj	49,2 7,4	45,7 7,4	42,4 8,3	44,5 8,0	a: 1,90	-
					b: 3,41	0,001
					c: 2,44	0,017
					d: 1,66	-
					e: 0,62	-
					f: -1,03	-
Iss	57,4 8,5	50,3 8,9	53,5 10,0	46,6 9,0	a: 3,30	0,002
					b: 1,68	-
					c: 5,01	0,000
					d: -1,38	-
					e: 1,69	-
					f: 2,96	0,004
Cps	52,1 7,2	47,2 8,6	53,4 9,3	44,9 10,0	a: 2,50	0,015
					b: -0,60	-
					c: 3,33	0,001
					d: -2,77	0,007
					e: 0,99	-
					f: 3,53	0,001
Mls	48,2 7,0	43,6 8,0	44,4 9,5	42,2 9,6	a: 2,47	0,016
					b: 1,81	-
					c: 2,88	0,005
					d: -0,38	-
					e: 0,65	-
					f: 0,95	-
Mas	50,7 7,5	43,5 6,9	54,4 8,2	47,4 9,3	a: 4,02	0,000
					b: -1,87	-
					c: 1,61	-
					d: -5,78	0,000
					e: -1,90	-
					f: 3,25	0,002

1	2	3	4	5	6	7				
Fem	47,6	9,2	49,7	8,4	41,1	8,1	44,5	8,9	a: -0,95	-
									b: 3,00	0,004
									c: 1,41	-
									d: 4,18	0,000
									e: 2,47	0,016
									f: -1,61	-
CP	49,6	8,6	47,2	6,6	59,9	8,7	50,6	8,6	a: 1,28	-
									b: -4,76	0,000
									c: -0,44	-
									d: -6,66	0,000
									e: -1,79	-
									f: 4,39	0,000
NP	52,7	6,9	47,4	8,7	46,2	8,9	44,5	9,0	a: 2,70	0,009
									b: 3,28	0,002
									c: 4,18	0,000
									d: 0,58	-
									e: 1,38	-
									f: 0,78	-
A	49,5	8,2	44,4	7,1	47,8	8,5	42,7	8,6	a: 2,70	0,009
									b: 0,84	-
									c: 3,31	0,002
									d: -1,75	-
									e: 0,89	-
									f: 2,43	0,018
FC	51,2	6,4	44,8	9,0	51,7	7,8	43,7	11,1	a: 3,27	0,002
									b: -0,32	-
									c: 3,35	0,001
									d: -3,31	0,002
									e: 0,47	-
									f: 3,41	0,001
AC	48,0	8,1	55,9	7,9	49,8	7,8	56,3	10,0	a: -3,95	0,000
									b: -0,88	-
									c: -3,64	0,001
									d: 3,12	0,003
									e: -0,17	-
									f: -2,91	0,005
A-1	47,8	7,9	46,6	8,2	45,5	6,7	47,1	7,7	a: 0,61	-
									b: 1,27	-
									c: 0,40	-
									d: 0,59	-
									e: -0,23	-
									f: -0,88	-

1	2	3	4	5	6	7				
A-2	45,8	7,0	49,7	7,5	51,7	6,6	51,6	9,9	a: -2,11	0,039
									b: -3,42	0,001
									c: -2,72	0,008
									d: -1,15	-
									e: -0,91	-
									f: 0,03	-
A-3	53,2	6,5	53,1	8,9	47,3	11,4	47,7	9,6	a: 0,08	-
									b: 2,56	0,013
									c: 2,72	0,008
									d: 2,28	0,026
									e: 2,36	0,021
									f: -0,16	-
A-4	51,9	7,6	47,6	7,7	51,5	8,4	49,6	9,9	a: 2,24	0,029
									b: 0,17	-
									c: 1,03	-
									d: -1,96	-
									e: -0,93	-
									f: 0,84	-

Objaśnienia do tabeli 21:

M – wartość średniej; s – wartość odchylenia standardowego.

- a – istotna różnica między grupami KA i KK
- b – istotna różnica między grupami KA i KM
- c – istotna różnica między grupami KA i KN
- d – istotna różnica między grupami KK i KM
- e – istotna różnica między grupami KK i KN
- f – istotna różnica między grupami KM i KN

Objaśnienia do tabeli 24:

M – wartość średniej; s – wartość odchylenia standardowego.

- a – istotna różnica między grupami KA i KK
- b – istotna różnica między grupami KA i KM
- c – istotna różnica między grupami KA i KN
- d – istotna różnica między grupami KK i KM
- e – istotna różnica między grupami KK i KN
- f – istotna różnica między grupami KM i KN

Tabela 24. Wartości testu t-Studenta otrzymane po porównaniu podstawowych czynników osobowości badanych grup kobiet (realny obraz siebie – ACL)

Czynniki	Grupy badanych kobiet				Istotność różnic					
	KA (n=32)		KK (n=33)		KM (n=32)		KN (n=34)		t	p<
	M	s	M	s	M	s	M	s		
I. Siła	50,3	4,7	47,4	5,3	49,2	5,8	45,7	6,3	a: 2,34	0,022
									b: 0,87	-
									c: 3,38	0,001
									d: -1,28	-
									e: 1,22	-
									f: 2,34	0,023
II. Pewność siebie	51,1	2,5	49,3	2,9	50,2	3,2	48,2	3,5	a: 2,67	0,010
									b: 1,18	-
									c: 3,81	0,000
									d: -1,27	-
									e: 1,38	-
									f: 2,48	0,016
III. Uspołecznienie	51,2	3,6	48,7	5,4	47,5	6,2	46,7	6,2	a: 2,27	0,026
									b: 2,95	0,004
									c: 3,63	0,001
									d: 0,80	-
									e: 1,41	-
									f: 0,56	-
IV. Panowanie nad sobą	49,3	2,9	44,9	3,9	46,2	4,9	43,6	3,8	a: 5,11	0,000
									b: 3,03	0,004
									c: 6,71	0,000
									d: -1,22	-
									e: 1,35	-
									f: 2,42	0,018
V. Życzliwość	49,0	3,9	52,8	4,1	42,2	5,7	48,5	4,9	a: -3,83	0,000
									b: 5,59	0,000
									c: 0,48	-
									d: 8,64	0,000
									e: 3,92	0,000
									f: -4,84	0,000
VI. Indywidualność	47,2	3,5	44,6	4,5	45,9	4,7	43,8	5,3	a: 2,55	0,013
									b: 1,23	-
									c: 2,98	0,004
									d: -1,14	-
									e: 0,63	-
									f: 1,66	-

Tabela 26. Częstotliwość wyborów przymiotników skali Fem (realny obraz siebie) przez badane grupy kobiet

Przymiotniki skali Fem (ACL)	Grupy badanych kobiet								Istotność różnic
	KA (n=32)		KK (n=33)		KM (n=32)		KN (n=34)		
	N	%	N	%	N	%	N	%	
Atrakcyjny	24	75,0	16	48,5	19	59,4	8	23,5	c f
Chętny do współpracy	29	90,6	26	78,8	23	71,9	21	61,8	-
Entuzjastyczny	19	59,4	15	45,5	15	46,9	11	32,4	-
Flirciarz	9	28,1	4	12,1	15	46,9	4	11,8	d f
Kobiecy	27	84,4	26	78,8	23	71,9	17	50,0	c
Marzyciel	24	75,0	29	87,9	15	46,9	20	58,8	d
Maj. wzg. na drugich	29	90,6	29	87,9	24	75,0	24	70,6	-
Naturalny	26	81,3	24	72,7	26	81,3	17	50,0	-
Nerwowy	14	43,8	18	54,5	14	43,8	23	67,6	-
Nie jest samolubny	19	59,4	11	33,3	13	40,6	14	41,2	-
Porywczy	6	18,8	7	21,2	13	40,6	9	6,5	-
Radosny	28	87,5	24	72,7	20	62,5	21	61,8	-
Sentymentalny	20	62,5	21	63,6	10	31,3	15	44,1	-
Serdeczny	28	87,5	26	78,8	22	68,8	20	58,8	-
Skomplikowany	19	59,4	15	45,5	21	65,6	19	55,9	-
Sumienny	18	56,3	21	63,6	22	68,8	14	41,2	-
Szczerzy	26	81,3	23	69,7	25	78,1	21	61,8	-
Taktowny	29	90,6	23	69,7	24	75,0	27	79,4	-
Umiejący się wczuwać	28	87,5	19	57,6	19	59,4	16	47,1	c
Wyrozumiały	24	75,0	21	63,6	21	65,6	19	55,9	-
Zahamowany	1	3,1	6	18,2	2	6,3	5	14,7	-
Zamartwiający się	11	34,4	12	36,4	2	6,3	11	32,4	b d

Objaśnienia do tabeli 26:

Istotność różnic sprawdzono przy użyciu testu χ^2 .

- a – istotna różnica między grupami KA i KK
- b – istotna różnica między grupami KA i KM
- c – istotna różnica między grupami KA i KN
- d – istotna różnica między grupami KK i KM
- e – istotna różnica między grupami KK i KN
- f – istotna różnica między grupami KM i KN

Tabela 27. Częstość wyborów przymiotników skali Mas (realny obraz siebie) przez badane grupy kobiet

Przymiotniki skali Mas (ACL)	Grupy badanych kobiet								Istotność różnic
	KA (n=32)		KK (n=33)		KM (n=32)		KN (n=34)		
	N	%	N	%	N	%	N	%	p<
Agresywny	1	3,1	3	9,1	9	28,1	3	8,8	-
Chłodny	1	3,1	2	6,1	8	25,0	3	8,8	-
Egoista	5	15,6	3	9,1	14	43,8	7	20,6	d
Jasno myślący	27	84,4	20	60,6	23	71,9	19	55,9	-
Konserwatywny	7	21,9	4	12,1	5	15,6	8	23,5	-
Krzepki	3	9,4	0	0,0	4	12,5	2	5,9	-
Ma cięty dowcip	12	37,5	9	27,3	18	56,3	9	26,5	-
Mędrkujący	9	28,1	6	18,2	12	37,5	7	20,6	-
Męski	0	0,0	0	0,0	2	6,3	0	0,0	-
Mocny	6	18,8	1	3,0	9	28,1	2	5,9	d
Otwarty	25	78,1	21	63,6	24	75,0	19	55,9	-
Przedsiębiorczy	21	65,6	6	18,2	17	53,1	9	26,5	a c d
Przystojny	14	43,8	3	9,1	8	25,0	2	5,9	a c
Sarkastyczny	1	3,1	2	6,1	8	25,0	5	14,7	-
Silny	13	40,6	3	9,1	11	34,4	3	8,8	a c
Solidny	13	40,6	12	36,4	15	46,9	10	29,4	-
Stanowczy	23	71,9	14	42,4	29	90,6	16	47,1	d f
Surowy	6	18,8	3	9,1	7	21,9	6	17,6	-
Śmiały	22	68,8	7	21,2	22	68,8	8	23,5	a c d f
Trzeźwy	22	68,8	12	36,4	22	68,8	17	50,0	-
Wierzy we własne siły	28	87,5	10	30,3	29	90,6	11	32,4	a c d f
Zręczny	27	84,4	19	57,6	17	53,1	13	38,2	b c

Objaśnienia do tabeli 27:

Istotność różnic sprawdzono przy użyciu testu χ^2 .

- a – istotna różnica między grupami KA i KK
- b – istotna różnica między grupami KA i KM
- c – istotna różnica między grupami KA i KN
- d – istotna różnica między grupami KK i KM
- e – istotna różnica między grupami KK i KN
- f – istotna różnica między grupami KM i KN

Tabela 31. Wartości testu t-Studenta otrzymane po porównaniu średnich wyników grup kobiet (idealny obraz siebie) w poszczególnych skalach testu ACL H. G. Gougha i A. B. Heilbruna

Zmienna zależna	Grupa badanych kobiet								Istotność różnic	
	KA (n=32)		KK (n=33)		KM (n=32)		KN (n=34)		t	p<
	M	s	M	s	M	s	M	s		
1	2		3		4		5		6	7
No Ckd	54,7	8,5	48,7	8,0	56,7	8,0	48,9	8,3	a: 2,91	0,005
									b: -1,00	-
									c: 2,79	0,007
									d: -4,05	0,000
									e: -0,11	-
									f: 3,91	0,000
Fav	59,2	6,4	57,5	8,2	57,8	6,9	57,2	5,8	a: 0,88	-
									b: 0,78	-
									c: 1,31	-
									d: -0,16	-
									e: 0,21	-
									f: 0,43	-
Unfav	38,9	2,0	39,5	1,5	40,0	3,6	40,3	2,5	a: -1,37	-
									b: -1,42	-
									c: -2,48	0,016
									d: -0,62	-
									e: -1,54	-
									f: -0,47	-
Com	36,5	7,2	34,7	7,5	37,2	5,8	36,4	8,8	a: 1,00	-
									b: -0,44	-
									c: 0,06	-
									d: -1,53	-
									e: -0,86	-
									f: 0,45	-
Ach	57,2	3,7	56,1	4,4	57,7	5,6	56,7	5,1	a: 1,08	-
									b: -0,50	-
									c: 0,41	-
									d: -1,36	-
									e: -0,55	-
									f: 0,79	-
Dom	57,8	3,5	56,6	3,7	58,3	4,1	57,9	4,6	a: 1,35	-
									b: -0,46	-
									c: -0,07	-
									d: -1,69	-
									e: -1,24	-
									f: 0,34	-

1	2	3	4	5	6	7
End	61,9 3,7	60,7 5,2	62,7 5,1	61,8 5,2	a: 1,01	-
					b: -0,78	-
					c: 0,10	-
					d: -1,58	-
					e: -0,81	-
					f: 0,77	-
Ord	61,7 3,5	59,3 5,8	61,8 3,6	61,6 6,4	a: 2,00	0,050
					b: -0,07	-
					c: 0,12	-
					d: -2,04	0,046
					e: -1,49	-
					f: 0,17	-
Int	54,8 6,2	52,7 7,6	55,0 6,8	52,9 7,9	a: 1,26	-
					b: -0,08	-
					c: 1,12	-
					d: -1,29	-
					e: -0,11	-
					f: 1,15	-
Nur	54,3 6,9	51,3 7,7	50,2 8,3	50,4 7,4	a: 1,66	-
					b: 2,13	0,037
					c: 2,20	0,031
					d: 0,53	-
					e: 0,47	-
					f: -0,10	-
Aff	54,8 6,0	53,4 7,6	53,2 7,9	53,4 7,3	a: 0,80	-
					b: 0,89	-
					c: 0,85	-
					d: 0,11	-
					e: 0,02	-
					f: -0,09	-
Het	57,1 5,5	57,7 7,5	55,4 7,3	53,9 7,0	a: -0,37	-
					b: 1,08	-
					c: 2,07	0,042
					d: 1,27	-
					e: 2,15	0,035
					f: 0,83	-
Exh	53,4 3,8	54,8 4,0	55,3 4,2	55,8 4,3	a: -1,50	-
					b: -1,93	-
					c: -2,36	0,021
					d: -0,49	-
					e: -0,91	-
					f: -0,40	-

1	2		3		4		5		6		7
Aut	48,2	4,4	49,6	5,4	51,6	5,2	50,4	5,4	a: -1,16	-	
									b: -2,85	0,006	
									c: -1,86	-	
									d: -1,53	-	
									e: -0,63	-	
									f: 0,90	-	
Agg	47,2	3,5	46,8	5,1	48,7	4,9	47,7	5,0	a: 0,34	-	
									b: -1,43	-	
									c: -0,54	-	
									d: -1,52	-	
									e: -0,76	-	
									f: 0,78	-	
Cha	43,5	5,6	44,2	5,8	45,0	5,1			a: -0,48	-	
									b: -1,09	-	
									c: -0,15	-	
									d: -0,58	-	
									e: 0,29	-	
									f: 0,84	-	
Suc	41,6	4,0	42,0	6,3	38,5	4,3	39,9	5,8	a: -0,26	-	
									b: 3,04	0,003	
									c: 1,41	-	
									d: 2,62	0,011	
									e: 1,42	-	
									f: -1,12	-	
Aba	43,5	3,9	44,8	5,2	39,7	4,9	42,6	5,4	a: -1,12	-	
									b: 3,41	0,001	
									c: 0,80	-	
									d: 4,01	0,000	
									e: 1,71	-	
									f: -2,22	0,030	
Def	49,4	4,6	49,1	6,6	45,2	5,6	47,6	6,0	a: 0,18	-	
									b: 3,34	0,001	
									c: 1,40	-	
									d: 2,62	0,011	
									e: 1,03	-	
									f: -1,68	-	
Crs	44,4	6,3	44,9	6,3	48,3	7,5	47,6	7,9	a: -0,32	-	
									b: -2,23	0,029	
									c: -1,78	-	
									d: -1,97	-	
									e: -1,51	-	
									f: 0,38	-	

1	2	3	4	5	6	7
S-Cn	55,8 4,2	54,3 5,3	53,6 5,5	52,8 5,8	a: 1,29	-
					b: 1,82	-
					c: 2,39	0,020
					d: 0,51	-
					e: 1,06	-
					f: 0,56	-
S-Cfd	62,5 4,6	62,4 4,8	62,2 4,4	63,7 5,9	a: 0,07	-
					b: 0,31	-
					c: -0,92	-
					d: 0,23	-
					e: -0,98	-
					f: -1,21	-
P-Adj	55,3 5,1	52,1 6,1	53,8 8,0	52,6 6,7	a: 2,29	0,025
					b: 0,91	-
					c: 1,81	-
					d: -0,94	-
					e: -0,34	-
					f: 0,63	-
Iss	70,5 4,0	72,3 5,6	71,9 3,9	72,3 4,5	a: -1,43	-
					b: -1,40	-
					c: -1,72	-
					d: 0,30	-
					e: -0,06	-
					f: -0,43	-
Cps	59,3 6,7	61,9 6,3	61,0 4,6	62,4 5,9	a: -1,59	-
					b: -1,15	-
					c: -1,97	-
					d: 0,66	-
					e: -0,34	-
					f: -1,07	-
Mls	54,9 5,2	51,5 5,1	54,7 5,8	51,0 6,8	a: 2,66	0,010
					b: 0,16	-
					c: 2,62	0,011
					d: -2,34	0,022
					e: 0,35	-
					f: 2,36	0,021
Mas	56,7 5,8	56,0 6,3	58,8 7,0	59,1 7,6	a: 0,47	-
					b: -1,32	-
					c: -1,47	-
					d: -1,72	-
					e: -1,86	-
					f: -0,19	-

1	2		3		4		5		6	7
Fem	43,4	7,2	42,0	8,3	39,8	9,4	41,6	9,1	a: 0,74	-
									b: 1,72	-
									c: 0,90	-
									d: 0,98	-
									e: 0,18	-
									f: -0,78	-
CP	47,1	4,8	45,1	5,4	50,3	6,1	48,1	6,4	a: 1,61	-
									b: -2,33	0,023
									c: -0,69	-
									d: -3,67	0,001
									e: -2,09	0,041
									f: 1,46	-
NP	60,1	4,6	57,3	6,5	59,8	6,4	57,8	5,1	a: 1,98	-
									b: 0,22	-
									c: 1,94	-
									d: -1,55	-
									e: -0,32	-
									f: 1,43	-
A	60,1	4,1	56,7	4,8	61,0	4,9	58,8	5,1	a: 3,11	0,003
									b: -0,81	-
									c: 1,16	-
									d: -3,62	0,001
									e: -1,74	-
									f: 1,81	-
FC	55,1	4,6	56,3	4,4	56,2	4,7	56,1	4,6	a: -1,06	-
									b: -0,94	-
									c: -0,93	-
									d: 0,08	-
									e: 0,11	-
									f: 0,03	-
AC	40,3	4,2	42,4	4,0	38,6	4,3	40,9	5,1	a: -2,11	0,039
									b: 1,60	-
									c: -0,54	-
									d: 3,73	0,000
									e: 1,34	-
									f: -1,99	-
A-1	48,1	7,7	48,1	6,4	49,1	8,8	49,7	6,8	a: -0,01	-
									b: -0,47	-
									c: -0,89	-
									d: -0,50	-
									e: -0,96	-
									f: -0,32	-

1	2	3	4	5	6	7
A-2	44,8 5,9	46,6 8,1	47,9 7,2	49,1 6,8	a: -1,01	-
					b: -1,84	-
					c: -2,71	0,009
					d: -0,65	-
					e: -1,35	-
					f: -0,72	-
A-3	55,2 7,0	55,9 8,5	52,5 8,4	54,1 8,8	a: -0,39	-
					b: 1,35	-
					c: 0,53	-
					d: 1,61	-
					e: 0,85	-
					f: -0,75	-
A-4	56,1 4,4	53,9 4,4	57,6 5,1	56,3 6,6	a: 1,96	-
					b: -1,29	-
					c: -0,14	-
					d: -3,12	0,003
					e: -1,71	-
					f: 0,91	-

Objaśnienia do tabeli 31:

M – wartość średniej; s – wartość odchylenia standardowego.

- a – istotna różnica między grupami KA i KK
- b – istotna różnica między grupami KA i KM
- c – istotna różnica między grupami KA i KN
- d – istotna różnica między grupami KK i KM
- e – istotna różnica między grupami KK i KN
- f – istotna różnica między grupami KM i KN

Tabela 34. Wartości testu t-Studenta otrzymane po porównaniu średnich wyników grup mężczyzn (realny obraz siebie) w poszczególnych skalach testu ACL H. G. Gougha i A. B. Heilbruna

Zmienna zależna	Grupa badanych mężczyzn								Istotność różnic	
	MA (n=34)		MK (n=32)		MM (n=33)		MN (n=34)		t	p <
	M	s	M	s	M	s	M	s		
1	2		3		4		5		6	7
No Ckd	59,0	8,9	54,6	7,9	57,4	10,1	52,4	8,8	a: 2,14	0,036
									b: 0,67	-
									c: 3,09	0,003
									d: -1,28	-
									e: 1,06	-
									f: 2,20	0,031
Fav	50,0	8,0	41,4	7,6	45,8	7,8	40,2	9,7	a: 4,45	0,000
									b: 2,19	0,032
									c: 4,55	0,000
									d: -2,27	0,027
									e: 0,57	-
									f: 2,59	0,012
Unfav	47,8	7,3	53,7	9,7	53,6	7,3	58,3	12,2	a: -2,81	0,007
									b: -3,26	0,002
									c: -4,31	0,000
									d: 0,05	-
									e: -1,69	-
									f: -1,91	-
Com	39,4	8,4	39,5	8,0	39,5	8,6	37,7	10,2	a: -0,07	-
									b: -0,05	-
									c: 0,74	-
									d: 0,02	-
									e: 0,80	-
									f: 0,77	-
Ach	46,8	9,6	36,9	7,6	48,4	8,0	38,7	10,2	a: 4,66	0,000
									b: -0,70	-
									c: 3,39	0,001
									d: -5,93	0,000
									e: -0,81	-
									f: 4,30	0,000
Dom	49,6	7,4	36,3	9,2	51,8	6,9	38,9	10,6	a: 6,47	0,000
									b: -1,20	-
									c: 4,83	0,000
									d: -7,64	0,000
									e: -1,05	-
									f: 5,85	0,000

1	2		3		4		5		6	7
End	49,8	13,8	42,6	8,8	46,9	10,3	44,1	14,4	a: 2,51	0,015
									b: 0,96	-
									c: 1,65	-
									d: -1,83	-
									e: -0,52	-
									f: 0,91	-
Ord	48,9	12,2	44,9	8,3	47,6	10,9	45,7	14,0	a: 1,56	-
									b: 0,48	-
									c: 1,00	-
									d: -1,11	-
									e: -0,29	-
									f: 0,60	-
Int	50,2	8,0	46,7	7,0	45,5	8,3	44,0	10,7	a: 1,92	-
									b: 2,37	0,021
									c: 2,70	0,009
									d: 0,61	-
									e: 1,18	-
									f: 0,63	-
Nur	52,1	6,1	50,5	6,9	41,8	7,7	42,6	9,8	a: 1,01	-
									b: 6,06	0,000
									c: 4,79	0,000
									d: 4,75	0,000
									e: 3,73	0,000
									f: -0,38	-
Aff	53,6	7,1	43,7	9,3	49,1	7,2	41,3	8,2	a: 4,87	0,000
									b: 2,55	0,013
									c: 6,61	0,000
									d: -2,65	0,010
									e: 1,10	-
									f: 4,16	0,000
Het	56,1	9,0	45,6	9,5	49,1	10,2	40,5	10,2	a: 4,65	0,000
									b: 2,99	0,004
									c: 6,72	0,000
									d: -1,45	-
									e: 2,09	0,040
									f: 3,47	0,001
Exh	52,7	7,2	41,6	7,1	55,5	8,2	46,6	10,6	a: 6,25	0,000
									b: -1,48	-
									c: 2,73	0,008
									d: -7,25	0,000
									e: -2,25	0,028
									f: 3,79	0,000

1	2		3		4		5		6	7
Aut	48,5	6,2	42,6	6,6	54,5	8,7	47,7	7,6	a: 3,76	1,000
									b: -3,25	0,002
									c: 0,45	-
									d: -6,19	0,000
									e: -2,94	0,005
									f: 3,39	0,001
Agg	48,2	6,9	44,2	7,6	54,3	7,5	48,6	8,9	a: 2,25	0,028
									b: -3,43	0,001
									c: -0,21	-
									d: -5,38	0,000
									e: -2,17	0,034
									f: 2,79	0,007
Cha	46,8	10,9	41,2	10,5	49,1	10,5	43,3	12,8	a: 2,12	0,038
									b: -0,87	-
									c: 1,20	-
									d: -3,02	0,004
									e: -0,73	-
									f: 2,00	0,050
Suc	50,4	9,8	62,0	10,9	46,7	6,3	56,8	10,2	a: -4,54	0,000
									b: 1,82	-
									c: -2,62	0,011
									d: 6,93	0,000
									e: 2,01	0,049
									f: -4,83	0,000
Aba	49,0	7,0	62,9	9,7	43,7	7,9	58,2	10,4	a: -6,71	0,000
									b: 2,92	0,005
									c: -4,30	0,000
									d: 8,78	0,000
									e: 1,88	-
									f: -6,44	0,000
Def	49,1	5,9	56,7	6,9	43,4	7,0	49,6	7,6	a: -4,82	0,000
									b: 3,62	0,001
									c: -0,30	-
									d: 7,69	0,000
									e: 3,95	0,000
									f: -3,46	0,001
Crs	44,3	8,4	60,7	10,3	45,1	9,9	60,0	9,4	a: -7,07	0,000
									b: -0,37	-
									c: -7,25	0,000
									d: 6,17	0,000
									e: 0,30	-
									f: -6,28	0,000

1	2	3	4	5	6	7				
S-Cn	51,7	7,0	55,9	7,1	49,1	9,3	53,4	8,3	a: -2,39	0,020
									b: 1,31	-
									c: -0,90	-
									d: 3,31	0,002
									e: 1,30	-
									f: -2,00	0,049
S-Cfd	52,4	8,2	37,5	9,9	52,2	8,4	38,0	10,1	a: 6,67	0,000
									b: 0,08	-
									c: 6,45	0,000
									d: -6,47	0,000
									e: -0,19	-
									f: 6,26	0,000
P-Adj	51,4	8,0	44,8	7,4	48,4	9,1	44,5	8,9	a: 3,46	0,001
									b: 1,41	-
									c: 3,35	0,001
									d: -1,75	-
									e: 0,16	-
									f: 1,78	-
Iss	53,6	9,0	42,2	8,1	51,1	7,5	42,6	9,9	a: 5,41	0,000
									b: 1,21	-
									c: 4,79	0,000
									d: -4,65	0,000
									e: -0,18	-
									f: 3,98	0,000
Cps	51,6	8,7	40,6	7,5	53,3	9,8	44,4	7,4	a: 5,48	0,000
									b: -0,73	-
									c: 3,68	0,000
									d: -5,82	0,000
									e: -2,05	0,045
									f: 4,18	0,000
Mls	45,6	8,4	42,1	7,5	45,0	8,8	42,7	10,8	a: 1,82	-
									b: 0,32	-
									c: 1,25	-
									d: -1,43	-
									e: -0,28	-
									f: 0,93	-
Mas	49,6	8,5	39,4	8,4	51,8	6,9	44,3	8,1	a: 4,86	0,000
									b: -1,19	-
									c: 2,60	0,011
									d: -6,50	0,000
									e: -2,40	0,019
									f: 4,07	0,000

1	2		3		4		5		6	7
Fem	51,9	9,4	49,3	9,2	45,4	9,5	47,0	9,3	a: 1,16	-
									b: 2,83	0,006
									c: 2,18	0,033
									d: 1,68	-
									e: 1,00	-
									f: -0,70	-
CP	46,7	6,3	45,9	7,6	52,6	7,9	51,8	7,9	a: 0,48	-
									b: -3,39	0,001
									c: -2,94	0,004
									d: -3,50	0,001
									e: -3,10	0,003
									f: 0,42	-
NP	52,2	7,9	45,2	7,6	45,8	6,3	43,8	9,9	a: 3,61	0,001
									b: 3,62	0,001
									c: 3,85	0,000
									d: -0,34	-
									e: 0,65	-
									f: 1,00	-
A	46,5	11,6	39,2	6,2	44,2	8,4	40,8	11,3	a: 3,13	0,003
									b: 0,90	-
									c: 2,04	0,045
									d: -2,72	0,008
									e: -0,68	-
									f: 1,41	-
FC	52,9	7,6	39,6	9,3	54,0	9,7	40,0	8,6	a: 6,40	0,000
									b: -0,50	-
									c: 6,55	0,000
									d: -6,12	0,000
									e: -0,20	-
									f: 6,25	0,000
AC	50,1	10,9	59,8	8,9	48,7	7,2	57,6	10,1	a: -3,97	0,000
									b: 0,60	-
									c: -2,97	0,004
									d: 5,54	0,000
									e: 0,92	-
									f: -4,15	0,000
A-1	51,1	8,4	48,1	8,3	50,6	8,7	49,4	8,2	a: 1,44	-
									b: 0,20	-
									c: 0,80	-
									d: -1,21	-
									e: -0,66	-
									f: 0,58	-

1	2		3		4		5		6	7
A-2	51,1	6,0	50,5	8,1	53,8	9,6	55,8	8,6	a: 0,35	-
									b: -1,35	-
									c: -2,59	0,012
									d: -1,47	-
									e: -2,55	0,013
									f: -0,90	-
A-3	56,5	6,6	47,9	9,9	50,6	9,2	46,1	9,9	a: 4,21	0,000
									b: 3,04	0,003
									c: 5,10	0,000
									d: -1,14	-
									e: 0,72	-
									f: 1,90	-
A-4	47,2	9,2	46,7	7,6	48,7	7,8	47,8	8,8	a: 0,22	-
									b: -0,73	-
									c: -0,28	-
									d: -1,03	-
									e: -0,53	-
									f: 0,44	-

Objaśnienia do tabeli 34:

M – wartość średniej; s – wartość odchylenia standardowego.

- a – istotna różnica między grupami MA i MK
- b – istotna różnica między grupami MA i MM
- c – istotna różnica między grupami MA i MN
- d – istotna różnica między grupami MK i MM
- e – istotna różnica między grupami MK i MN
- f – istotna różnica między grupami MM i MN

Tabela 36. Wartości testu t-Studenta otrzymane po porównaniu podstawowych czynników osobowości badanych grup mężczyzn (realny obraz siebie – ACL)

Czynniki	Grupy badanych mężczyzn								Istotność różnic	
	MA (n=34)		MK (n=32)		MM (n=33)		MN (n=34)		t	p<
	M	s	M	s	M	s	M	s		
I. Siła	48,0	7,2	44,3	4,5	46,8	5,7	44,9	8,2	a: 2,50	0,015
									b: 0,73	-
									c: 1,61	-
									d: -1,99	0,050
									e: -0,43	-
									f: 1,07	-
II. Pewność siebie	50,3	3,1	46,9	3,0	50,5	2,9	47,0	3,3	a: 4,53	0,000
									b: -0,23	-
									c: 4,17	0,000
									d: -4,88	0,000
									e: -0,15	-
									f: 4,47	0,000
III. Uspołecznienie	52,2	4,2	46,6	5,2	48,0	5,0	45,1	6,1	a: 4,79	0,000
									b: 3,74	0,000
									c: 5,58	0,000
									d: -1,08	-
									e: 1,06	-
									f: 2,09	0,040
IV. Panowanie nad sobą	49,7	4,1	45,0	3,4	49,0	3,9	45,2	4,6	a: 5,05	0,000
									b: 0,65	-
									c: 4,25	0,000
									d: -4,48	0,000
									e: -0,24	-
									f: 3,70	0,000
V. Życzliwość	51,9	5,6	54,1	4,8	45,3	4,3	49,0	5,8	a: -1,64	-
									b: 5,37	0,000
									c: 2,09	0,041
									d: 7,63	0,000
									e: 3,78	0,000
									f: -2,92	0,005
VI. Indywidualność	47,8	4,5	43,7	4,8	48,2	5,7	45,0	5,0	a: 3,60	0,001
									b: -0,31	-
									c: 2,42	0,018
									d: -3,43	0,001
									e: -1,10	-
									f: 2,43	0,018

Tabela 39. Częstotliwość wyborów przymiotników skali Fem (realny obraz siebie) przez badane grupy mężczyzn

Przymiotniki skali Fem (ACL)	Grupy badanych mężczyzn								Istotność różnic
	MA (n=34)		MK (n=32)		MM (n=33)		MN (n=34)		
	N	%	N	%	N	%	N	%	
Atrakcyjny	22	64,7	8	25,0	17	51,5	9	26,5	a c
Chętny do współpracy	31	91,2	21	65,6	24	72,7	22	64,7	-
Entuzjastyczny	21	61,8	10	31,3	20	60,6	11	32,4	c f
Flirciarz	11	32,4	5	15,6	16	48,5	7	20,6	d
Kobiecy	1	2,9	3	9,4	1	3,0	1	2,9	-
Marzyciel	29	85,3	26	81,3	23	69,7	24	70,6	-
Maj. wzg. na drugich	30	88,2	27	84,4	29	87,9	25	73,5	-
Naturalny	26	76,5	14	43,8	26	78,8	18	52,9	a d
Nerwowy	14	41,2	20	62,5	17	51,5	16	47,1	-
Nie jest samolubny	23	67,6	17	53,1	11	33,3	15	44,1	b
Porywczy	9	26,5	7	21,9	10	30,3	6	17,6	-
Radosny	28	82,4	12	37,5	23	69,7	10	29,4	a c f
Sentymentalny	19	55,9	25	78,1	12	36,4	12	35,3	d e
Serdeczny	25	73,5	19	59,4	15	45,5	9	26,5	c e
Skomplikowany	17	50,0	22	68,8	20	60,6	26	76,5	-
Sumienny	19	55,9	16	50,0	13	39,4	23	67,6	-
Szczerzy	26	76,5	21	65,6	15	45,5	20	58,8	-
Taktowny	28	82,4	24	75,0	23	69,7	18	52,9	-
Umiejący się wczuwać	29	85,3	18	56,3	17	51,6	16	47,1	b c
Wyrozumiały	27	79,4	23	71,9	19	57,6	22	64,7	-
Zahamowany	0	0,0	5	15,6	2	6,1	4	11,8	-
Zamartwiający się	5	14,7	14	43,8	3	9,1	9	26,5	d

Objaśnienia do tabeli 39:

Istotność różnic sprawdzono przy użyciu testu χ^2 .

- a – istotna różnica między grupami MA i MK
- b – istotna różnica między grupami MA i MM
- c – istotna różnica między grupami MA i MN
- d – istotna różnica między grupami MK i MM
- e – istotna różnica między grupami MK i MN
- f – istotna różnica między grupami MM i MN

Objaśnienia do tabeli 36:

M – wartość średniej; s – wartość odchylenia standardowego.

- a – istotna różnica między grupami MA i MK
- b – istotna różnica między grupami MA i MM
- c – istotna różnica między grupami MA i MN
- d – istotna różnica między grupami MK i MM
- e – istotna różnica między grupami MK i MN
- f – istotna różnica między grupami MM i MN

Tabela 40. Częstotliwość wyborów przymiotników skali Mas (realny obraz siebie) przez badane grupy mężczyzn

Przymiotniki skali Mas (ACL)	Grupy badanych mężczyzn								Istotność różnic p <
	MA (n=34)		MK (n=32)		MM (n=33)		MN (n=34)		
	N	%	N	%	N	%	N	%	
Agresywny	2	5,9	6	18,8	11	33,3	3	8,8	b
Chłodny	2	5,9	2	6,3	11	33,3	10	29,4	b
Egoista	8	23,5	4	12,5	15	45,5	11	32,4	d
Jasno myślący	23	67,6	19	59,4	28	84,8	21	61,8	-
Konserwatywny	10	29,4	11	34,4	14	42,4	11	32,4	-
Krzepki	14	41,2	6	18,8	11	33,3	5	14,7	-
Ma cięty dowcip	24	70,6	11	34,4	19	57,6	14	41,2	a
Mędrkujący	17	50,0	14	43,8	15	45,5	17	50,0	-
Męski	26	76,5	18	56,3	26	78,8	17	50,0	-
Mocny	11	32,4	2	6,3	11	33,3	5	14,7	-
Otwarty	28	82,4	16	50,0	19	57,6	17	50,0	a c
Przedsiębiorczy	22	64,7	6	18,8	22	66,7	5	14,7	a c d f
Przystojny	24	70,6	14	43,8	21	63,6	10	29,4	c f
Sarkastyczny	3	8,8	5	15,6	6	18,2	7	20,6	-
Silny	22	64,7	7	21,9	20	60,6	9	26,5	a c d f
Solidny	21	61,8	17	53,1	15	45,5	14	41,2	-
Stanowczy	21	61,8	11	34,4	23	69,7	13	38,2	d
Surowy	6	17,6	2	6,3	8	24,2	5	14,7	-
Śmiały	21	61,8	5	15,6	21	63,6	5	14,7	a c d f
Trzeźwy	25	73,5	17	53,1	21	63,6	18	52,9	-
Wierzy we własne siły	29	85,3	10	31,3	27	81,8	14	41,2	a c d f
Zręczny	24	70,6	13	40,6	21	63,6	14	41,2	-

Objaśnienia do tabeli 40:

Istotność różnic sprawdzono przy użyciu testu χ^2 .

- a – istotna różnica między grupami MA i MK
- b – istotna różnica między grupami MA i MM
- c – istotna różnica między grupami MA i MN
- d – istotna różnica między grupami MK i MM
- e – istotna różnica między grupami MK i MN
- f – istotna różnica między grupami MM i MN

Tabela 44. Wartości testu t-Studenta otrzymane po porównaniu średnich wyników grup mężczyzn (idealny obraz siebie) w poszczególnych skalach testu ACL H. G. Gougha i A. B. Heilbruna

Zmienna zależna	Grupa badanych mężczyzn								Istotność różnic	
	MA (n=34)		MK (n=32)		MM (n=33)		MN (n=34)		t	p<
1	2		3		4		5		6	7
No Ckd	56,5	10,5	57,7	6,9	57,4	9,3	54,6	8,4	a: -0,57	-
									b: -0,36	-
									c: 0,82	-
									d: 0,19	-
									e: 1,65	-
									f: 1,27	-
Fav	58,2	7,1	59,9	4,0	57,8	5,2	57,7	5,2	a: -1,21	-
									b: 0,27	-
									c: 0,33	-
									d: 1,86	-
									e: 1,94	-
									f: 0,06	-
Unfav	40,0	3,7	39,2	2,2	41,0	4,5	40,7	3,8	a: 1,08	-
									b: -0,99	-
									c: -0,77	-
									d: -2,03	0,047
									e: -1,94	-
									f: 0,29	-
Com	40,7	5,4	39,6	6,7	40,8	6,8	40,3	8,0	a: 0,68	-
									b: -0,07	-
									c: 0,20	-
									d: -0,68	-
									e: -0,38	-
									f: 0,24	-
Ach	57,4	4,7	56,2	5,0	57,7	4,9	57,0	4,5	a: 1,00	-
									b: -0,24	-
									c: 0,29	-
									d: -1,20	-
									e: -0,75	-
									f: 0,53	-
Dom	56,6	3,3	56,3	4,9	56,4	3,1	56,2	4,6	a: 0,33	-
									b: 0,21	-
									c: 0,39	-
									d: -0,17	-
									e: 0,04	-
									f: 0,23	-

1	2		3		4		5		6	7
End	62,5	5,5	63,3	4,0	61,8	4,5	62,8	4,7	a: -0,65	-
									b: 0,57	-
									c: -0,16	-
									d: 1,40	-
									e: 0,54	-
									f: -0,82	-
Ord	60,8	5,9	61,5	3,9	60,5	4,1	60,7	4,1	a: -0,57	-
									b: 0,22	-
									c: 0,09	-
									d: 0,99	-
									e: 0,84	-
									f: -0,16	-
Int	56,7	8,2	58,3	6,7	55,2	7,7	57,5	6,7	a: -0,87	-
									b: 0,75	-
									c: -0,47	-
									d: 1,71	-
									e: 0,46	-
									f: -1,32	-
Nur	55,4	7,4	57,1	3,8	52,4	8,3	53,0	6,8	a: -1,17	-
									b: 1,55	-
									c: 1,42	-
									d: 2,90	0,005
									e: 3,04	0,003
									f: -0,29	-
Aff	57,0	7,1	57,7	4,1	55,3	5,0	55,5	7,3	a: -0,50	-
									b: 1,13	-
									c: 0,82	-
									d: 2,12	0,038
									e: 1,46	-
									f: -0,17	-
Het	60,5	7,6	59,3	6,0	59,5	6,7	55,1	7,4	a: 0,66	-
									b: 0,54	-
									c: 2,91	0,005
									d: -0,11	-
									e: 2,52	0,014
									f: 2,52	0,014
Exh	52,9	4,5	52,8	5,2	53,1	5,8	51,9	4,8	a: 0,03	-
									b: -0,16	-
									c: 0,86	-
									d: -0,18	-
									e: 0,76	-
									f: 0,90	-

1	2		3		4		5		6	7
Aut	47,0	5,7	45,9	4,3	47,5	6,2	47,2	6,7	a: 0,90	-
									b: -0,31	-
									c: -0,12	-
									d: -1,18	-
									e: -0,93	-
									f: 0,18	-
Agg	47,8	5,8	45,2	3,5	48,2	5,5	46,4	4,6	a: 2,13	0,037
									b: -0,32	-
									c: 1,06	-
									d: -2,61	0,011
									e: -1,18	-
									f: 1,46	-
Cha	43,3	6,7	41,0	5,9	43,9	8,0	41,6	6,0	a: 1,48	-
									b: -0,34	-
									c: 1,10	-
									d: -1,68	-
									e: -0,42	-
									f: 1,35	-
Suc	42,5	6,6	41,8	4,6	41,0	5,7	41,5	5,9	a: 0,44	-
									b: 0,95	-
									c: 0,64	-
									d: 0,63	-
									e: 0,26	-
									f: -0,33	-
Aba	44,8	4,3	45,4	4,3	42,7	4,3	44,0	5,5	a: -0,61	-
									b: 1,96	-
									c: 0,59	-
									d: 2,53	0,014
									e: 1,11	-
									f: -1,12	-
Def	48,7	5,7	51,5	5,6	47,6	6,9	48,3	5,6	a: -1,99	0,050
									b: 0,69	-
									c: 0,32	-
									d: 2,48	0,016
									e: 2,34	0,022
									f: -0,41	-
Crs	38,3	5,4	38,5	4,8	40,3	5,2	41,4	4,8	a: -0,14	-
									b: -1,53	-
									c: -2,49	0,015
									d: -1,46	-
									e: -2,46	0,017
									f: -0,91	-

1	2		3		4		5		6	7
S-Cn	54,6	5,4	56,7	5,3	55,4	6,3	55,8	4,9	a: -1,54	-
									b: -0,52	-
									c: -0,92	-
									d: 0,89	-
									e: 0,71	-
									f: -0,29	-
S-Cfd	60,9	5,2	61,9	4,8	60,8	4,4	59,2	4,9	a: -0,80	-
									b: 0,08	-
									c: 1,40	-
									d: 0,95	-
									e: 2,28	0,026
									f: 1,43	-
P-Adj	58,5	7,8	59,1	5,0	58,8	5,6	55,6	6,8	a: -0,37	-
									b: -0,15	-
									c: 1,62	-
									d: 0,26	-
									e: 2,35	0,021
									f: 2,06	0,043
Iss	68,4	5,5	68,8	3,5	68,7	3,9	69,2	4,3	a: -0,35	-
									b: -0,24	-
									c: -0,64	-
									d: 0,13	-
									e: -0,37	-
									f: -0,48	-
Cps	58,7	4,6	56,8	4,6	58,6	5,1	57,4	6,1	a: 1,67	-
									b: 0,11	-
									c: 1,01	-
									d: -1,46	-
									e: -0,43	-
									f: 0,87	-
Mls	54,9	5,4	54,1	5,6	54,2	5,6	54,4	5,6	a: 0,63	-
									b: 0,50	-
									c: 0,40	-
									d: -0,13	-
									e: -0,23	-
									f: -0,10	-
Mas	56,0	5,6	56,3	5,1	55,2	6,6	56,8	6,1	a: -0,26	-
									b: 0,49	-
									c: -0,58	-
									d: 0,73	-
									e: -0,35	-
									f: -1,00	-

1	2		3		4		5		6	7
Fem	48,1	8,3	48,2	7,1	46,9	10,0	46,6	8,9	a: -0,05	-
									b: 0,54	-
									c: 0,73	-
									d: 0,61	-
									e: 0,82	-
									f: 0,14	-
CP	46,9	7,0	45,4	5,0	48,4	5,7	49,1	7,7	a: 1,00	-
									b: -0,93	-
									c: -1,22	-
									d: -2,22	0,030
									e: -2,28	0,026
									f: -0,44	-
NP	59,5	6,1	61,1	2,7	59,1	5,9	58,7	5,3	a: -1,31	-
									b: 0,32	-
									c: 0,57	-
									d: 1,74	-
									e: 2,21	0,030
									f: 0,24	-
A	59,1	7,7	60,5	4,7	58,7	6,0	59,5	5,4	a: -0,87	-
									b: 0,25	-
									c: -0,29	-
									d: 1,34	-
									e: 0,73	-
									f: -0,64	-
FC	58,1	4,8	56,5	5,2	57,0	5,5	55,2	5,3	a: 1,26	-
									b: 0,84	-
									c: 2,33	0,023
									d: -0,38	-
									e: 1,01	-
									f: 1,36	-
AC	40,0	4,9	38,8	4,0	39,8	4,6	38,9	5,0	a: 1,13	-
									b: 0,16	-
									c: 0,90	-
									d: -1,00	-
									e: -0,14	-
									f: 0,77	-
A-1	50,8	6,9	49,6	8,2	52,9	8,9	48,0	9,4	a: 0,64	-
									b: -1,07	-
									c: 1,38	-
									d: -1,55	-
									e: 0,72	-
									f: 2,17	0,033

1	2		3		4		5		6	7
A-2	48,5	6,3	47,4	6,3	48,3	6,8	49,8	7,4	a: 0,74	-
									b: 0,12	-
									c: -0,76	-
									d: -0,59	-
									e: -1,42	-
									f: -0,84	-
A-3	58,5	6,2	57,1	5,5	54,8	5,7	53,9	9,0	a: 0,95	-
									b: 2,53	0,014
									c: 2,45	0,017
									d: 1,65	-
									e: 1,73	-
									f: 0,49	-
A-4	54,2	5,9	56,3	4,9	56,3	6,0	56,4	5,8	a: -1,60	-
									b: -1,47	-
									c: -1,55	-
									d: 0,01	-
									e: -0,05	-
									f: -0,05	-

Objaśnienia do tabeli 44:

M – wartość średniej; s – wartość odchylenia standardowego.

- a – istotna różnica między grupami MA i MK
- b – istotna różnica między grupami MA i MM
- c – istotna różnica między grupami MA i MN
- d – istotna różnica między grupami MK i MM
- e – istotna różnica między grupami MK i MN
- f – istotna różnica między grupami MM i MN